

MƏDİNƏ TƏDRİS KURSU
ƏRƏB DİLİNİN
QRAMMATİKASI

دروس اللغة العربية

لغير الناطقين بها

II NƏŞR

KİTAB ƏRƏB DİLİNİ SƏRBƏST ŞƏKİLDƏ ÖYRƏNMƏK ÜÇÜN
NƏZƏRDƏ TUTULMUŞDUR

Toplayan və tərcümə edən:

Elşən Şəkərov

Redaktorlar:

Habil Babayev

Seymur Mustafayev

BAKI

H 1432 / M 2011

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

إِنَّ الْحَمْدَ لِلَّهِ نَحْمَدُهُ وَنَسْتَعِينُهُ وَنَسْتَغْفِرُهُ وَنَعُوذُ بِاللَّهِ مِنْ شُرُورِ أَنْفُسِنَا
وَمِنْ سَيِّئَاتِ أَعْمَالِنَا، مَنْ يَهْدِهِ اللَّهُ فَلَا مُضِلَّ لَهُ وَمَنْ يَضِلَّ فَلَا هَادِيَ لَهُ،
وَأَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ.

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تُقَاتِهِ وَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ﴾

﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا
وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَنِسَاءً وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ إِنَّ اللَّهَ
كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا﴾

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَقُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا. يُصْلِحْ لَكُمْ أَعْمَالَكُمْ وَيَغْفِرْ
لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَمَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ فَازَ فَوْزًا عَظِيمًا﴾

أَمَّا بَعْدُ: فَإِنَّ أَصْدَقَ الْحَدِيثِ كِتَابُ اللَّهِ وَخَيْرَ الْهَدْيِ هَدْيُ مُحَمَّدٍ -
صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - وَشَرُّ الْأُمُورِ مُحَدَّثَاتُهَا وَكُلُّ مُحَدَّثَةٍ بِدْعَةٌ وَكُلُّ بِدْعَةٍ
ضَلَالَةٌ وَكُلُّ ضَلَالَةٍ فِي النَّارِ.

BİSMİLLƏHİRRAHMƏNİRRAHİM

ÖN SÖZ XUTBƏTUL - HACƏ

Həmd ancaq Allahadır, Ona həmd edir, Ondan yardım və məğfirət diləyirik. Nəflərimizin şərindən və pis əməllərimizdən Allaha sığınırıq. Allah kimi hidayət¹ yönəlmişsə, onu heç kəs azdırma bilməz, kimi də azdırmışsa, heç kəs onu hidayətə yönəldə bilməz. Mən şəhadət edirəm ki, Allahdan başqa həqiqi ilah yoxdur, O, təkdir, şəriki də yoxdur və şəhadət edirəm ki, Muhəmməd Onun qulu və elçisidir.

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تَقَاتِهِ وَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنتُمْ مُسْلِمُونَ﴾

“Ey iman gətirənlər! Allahdan lazımınca qorxun. Yalnız müsəlman olduğunuz halda ölin” (Ali-İmran surəsi, 102).

﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَنِسَاءً وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا﴾

“Ey insanlar! Sizi tək bir şəxsdən (Adəmdən) xəlq edən, ondan da zövcəsini (Həvvanı) yaradan və onlardan da bir çox kişi və qadınlar törədən Rəbbinizdən qorxun. (Adı ilə) bir-birinizdən (cürbəcür şeylər) istədiyiniz Allahdan, həmçinin qohumluq əlaqələrini kəsməkdən qorxun. Şübhəsiz ki, Allah sizin üzərinizdə nəzarətçidir” (ən-Nisa surəsi, 1).

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَقُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا. يُصْلِحْ لَكُمْ أَعْمَالَكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَمَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ فَازَ فَوْزًا عَظِيمًا﴾

“Ey iman gətirənlər! Allahdan qorxun və doğru söz söyləyin! (Əgər belə etsəniz) Allah əməllərinizi islah edər və günahlarınızı

¹ Hidayət - maarifləndirmə, doğru yol göstərmə, rəhbərlik etmə, azgınlıqdan xilas edib, İslamın nurlu yoluna yönəltmə.

bağışlayar. Hər kəs Allaha və Peyğəmbərinə itaət etsə, böyük bir səadətə (Cənnətə) nail olar” (əl-Əhzab surəsi, 70-71).¹

Şübhəsiz ki, sözlərin ən doğrusu Allahın kəlamı, yolların ən xeyirliyi Muhəmmədin ﷺ yoludur. Əməllərin ən pisi dində yeniliklərdir. Sonradan dinə salınan hər bir əməl bidətdir,² hər bir bidət isə zəlalətdir.³ Hər bir zəlalət isə oddadır.⁴

﴿قَالَ رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي , وَيَسِّرْ لِي أَمْرِي , وَاحْلُلْ عُقْدَةً مِنْ لِسَانِي , يَفْقَهُوا قَوْلِي﴾

“Ey Rəbbim! Köksümü açıb genişlət, işimi yüngülləşdir, dilimdəki düyünü aç ki, sözüümü yaxşı anlasınlar!” (Taha 25-28).

Əziz oxucu!

Ərəb dilində təqdim olunan bu vəsait Mədinə İslam Universitetinin مَعْهَدُ تَعْلِيمِ اللُّغَةِ الْعَرَبِيَّةِ “Ərəb dili” kollecində tədris olunan **“Ərəb dilini bilməyənlər üçün ərəb dili dərsləri”** kitabının proqramı əsasında hazırlanmış və bu proqrama tam uyğun olan ərəb dilinin qrammatik qaydalarından ibarətdir. Bildiyimiz kimi adı çəkilən kitab dörd hissədən ibarət olub, bu dörd hissədə ərəb dilinin qrammatikasını təşkil edən **“Sarf”** və **“Nəhv”** qaydaları tədrisən, sadədən mürəkkəbə doğru tələbəyə öyrədilir. Bu kitab öz xüsusi təlim üslubu ilə digər ərəb dili təlimi kitablarından seçilir. Bu xüsusilik aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Kitabdakı dərslər elə tənzimlənib ki, tələbə bu dərsləri öyrənərkən özü də hiss etmədən ərəb dili qaydalarını tədrisən, tam

¹ XUTBƏTUL-HACƏ adı ilə məşhur olan bu duanı cümə və s. xütbələrdə Peyğəmbər ﷺ oxumuşdu. Səhabələrinə də bunu əmr etmiş və özü də onları öyrətmişdir. Hədisin ilk hissəsini bizə Əhməd (№ 1/ 392, 293, 432); Əbu Davud (№ 2188); Ət-Tirmizi (№ 1105); İbn Macə (№ 1892) və başqaları rəvayət etmişlər.

² Bidət - Yenilik, Muhəmməd Peyğəmbərin ﷺ vəfatından sonra insanlar tərəfindən dinə salınmış və dindən hesab edilən əməl və sözlərdir.

³ Zəlalət - Azgınlıq, yolunu azmaq.

⁴ HƏDİSİN İKİNCİ HİSSƏSİNİ: Muslim “Şərhu Nəvəvi” (№ 6/ 153-156); Əhməd (№ 3/ 319, 371); ən-Nəσαι (№ 3/ 188, 189) və digərləri rəvayət etmişlər. Hədis alimi Muhəmməd Nəsirəddin əl-Albani hədisin bütün rəvayətlərini bir yerə toplayaraq “Xutbətul-Hacə” adlı bir kitab yazmışdır. İstəyənlər bu kitaba baxa bilərlər. Hədis Şeyx əl-Albani tərəfindən səhih adlandırılmışdır.

mənimsəyir.

2. Çoxşaxəli, geniş mövzular bir dərstdə deyil, tədricən, sadədən mürəkkəbə doğru bir neçə dərstdə hissə-hissə öyrədilir. Məsələn, **المُشْتَقِي** “**İkilik hal**” mövzusu ümumilikdə beş dərse tam açıqlanır. Bir dərstdə düzəlmə qaydası, başqa bir dərstdə ikilik halın şəxs əvəzlilikləri, başqa bir dərstdə ikilik halda olan isimlərin hallanması qaydası, başqa bir dərstdə isə fellərin ikilik halda hallanması və s. ümumilikdə beş dərstdə tam olaraq tələbəyə çatdırılır.

3. Kitabda “**Sarf**” (morfolojiya və leksika) və “**Nəhv**” (sintaksis) elmləri ayrı-ayrılıqda müstəqil deyil, bir yerdə paralel olaraq öyrənilir.

4. “**Sarf**” və “**Nəhv**” mövzularının əsaslı və sistemli şəkildə verilməsi tələbələrin bu elmləri birlikdə öyrənməsinə imkan yaradır.

5. Dörd hissədən ibarət olan kitab ərəb dili qrammatikasını tam şəkildə əhatə etmişdir.

Ərəb dilində, dörd hissədən ibarət olan kitab müəllimlər üçün nəzərdə tutulub. Kitab yalnız **mətnlər** və **tapşırıqlardan** ibarətdir. Qrammatik qaydalar isə göstərilməmişdir. Bu qaydalar proqrama uyğun müəllim tərəfindən izah edilməlidir. Bu səbəbdən də kitab ərəb dilini müstəqil öyrənmək istəyənlər üçün çətinlik yaradır. Bunu nəzərə alaraq kitabdakı dərslərə qrammatik qaydalar yazmağı qərara aldım. Bu qaydalar kitabdakı dərslərə uyğun olaraq bölünmüşdür. Qaydalara aid mətn və çalışmaları isə dərsləkdir. Bu səbəbdən vəsait “**Mədinə tədris kitabları**” ilə yanaşı öyrənilməlidir.

Hal-hazırda əlinizdə olan bu kitab “**Ərəb dilini bilməyənlər üçün ərəb dili dərsləri**” kitabının I və II hissəsinə yazılmış qrammatik qaydalardır. Kitabın III hissəsinə yazılmış qrammatik qaydalar isə digər, müstəqil kitabdadır. İnşə-Allah tezliklə IV hissəyə yazılmış qrammatik qaydalar da nəşr ediləcək.

Uca Allah bu kitabı İslam və müsəlmanlar üçün faydalı, əməli-mi isə xalis Onun rızasını qazanmaq üçün etsin!

Elşən Şəkərov
Rəcəb 17. 1432 / İyun 19. 2011

GİRİŞ

Ərəb dilinin fəziləti və “Nəhv” elmi barədə qısa məlumat

Ərəb dili Allahın ﷻ bu din üçün seçdiyi bir dildir və Qurani-Kərimi də məhz bu dildə nazil etmişdir. Allah ﷻ buyurur:

﴿إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ﴾

“Həqiqətən, Biz onu ərəbcə Quran olaraq nazil etdik ki, başa düşə biləsiniz” (Yusuf surəsi, 2).

İbni Kəsir رضى الله عنه bu ayənin təfsirində deyir: “Çünki ərəb dili ən dolğun mənalı, ən aydın, ən geniş, ürəkdə olanları ifadə etmək üçün ən gözəl dildir. Məhz buna görə də səmavi kitabların ən şərəfli olan Quran ən şərəfli dildə - ərəb dilində - nazil edilmişdir”.

Şeyxul-İslam İbn Teymiyyə رضى الله عنه deyir: “Bil ki, ərəb dilini öyrənmək insanın ağılına, əxlaqına və dininə güclü təsir edir. Həmçinin, müsəlman bu dili öyrənməklə sanki özünü İslamın ilk dövründə yaşayan səhabə və tabiinlərə bənzədir. Özünü onlara bənzətmək isə əqlə, əxlaqa və dinə təsir edir. Ərəb dilinin özü dindəndir və onu bilmək fərz və vacibdir. Çünki Quran və Sünnəni başa düşmək fərzdür. Onları isə yalnız ərəb dilini bilməklə başa düşmək olar. Vacibi tamamlayan hər bir şey də vacib hökmündədir”.¹

İbn Abdul-Bərr öz “Bəhcətul-Məcəlis” kitabında bu məsələyə toxunur və fəslin əvvəlini Ömər ibn əl-Xəttabın Əbu Musa əl-Əşəriyə رضى الله عنه göndərdiyi məktubun bir hissəsi ilə başlayır. Məktubda deyilir: “Sünnəni dərindən dərk edin, ərəb dilini öyrənin...”.

Şöbə رضى الله عنه deyir: “Hədəsi öyrənilib ərəb dilini öyrənməyənin məsəli başlıqsız əbaya bənzəyir”.

Ərəb dili İslam elmlərinə yiyələnmək istəyən hər bir müsəlman üçün çox mühümdür. Çünki ərəb dili - necə ki, alimlər deyir - İslam elmlərinin açarıdır. Allah ﷻ Qurani-Kərimi məhz bu dildə nazil etmiş, Peyğəmbərimiz ﷺ də məhz bu dildə danışmışdır. İslam alimləri elm tələbəsinin “fəqih”, “təfsirçi”, “üsulçu” və s. olması

¹ İqtidau- s-Siratil-Müstəqim 1/ 207.

üçün ilk növbədə ərəb dilini bilməsini şərt görürlər. Bu və digər bir çox şeylər var ki, ərəb dilinin öyrənilməsinin və onun incəliklərini bilib, dərindən dərk edilməsinin elm tələbəsi üçün nə qədər böyük əhəmiyyət kəsb etməsinə dəlalət edir.

Ərəb dili İslam dininin rəmzi sayılır. Ərəb dilini bilən İslamın dilini bilmiş olur. Şübhəsiz ki, bəlağət və fəsaḥət baxımından ən yüksək zirvədə olan Qurani-Kərimin, dolğun mənalı Peyğəmbər ﷺ sünnesinin və İslam dininin müxtəlif elmləri barədə yazılmış kitablarda məhz ərəb dilində olması bizə ərəb dilini, onun qaydalarını öyrənməyin nə qədər mühüm olmasından xəbər verir.

Qeyd etmək lazımdır ki, ərəb dili heç də çətin dil deyildir. Düzdür, ərəb dili çoxşaxəlidir. Lakin əgər insan bu iki şeyə diqqət etsə, o zaman heç də çətin olmaz:

1. **İxlas** – yəni ərəb dilini öyrənməkdə məqsədi Allahın ﷻ Kitabını və Peyğəmbərinin ﷺ hədislərini oxuyub başa düşmək və əməl etmək olsun.

2. Bacardığı qədər bu elmi yaysın və bilməyənlərə öyrətsin.

İnsan bir elmin əhəmiyyətini dərk etməsə ona o qədər də can yandırmaz. Əgər bu elmin az əhəmiyyətli olmasını düşünərsə nə qədər can atsa da çox şeyə nail ola bilməz. Elmə özünü gərək tam həsr edərsən ki, o da sənə cüzi bir hissəsini versin. Əgər insan bu elmin böyük əhəmiyyətə malik olmasını dərk edərsə, bu elmi öyrənməkdə bütün çətinliklər ona asan gələr.

Nəhv elmi barədə məlumat

Ərəb dili qrammatikası əsasən “Sarf” və “Nəhv” elmlərindən ibarətdir. **Sarf elmi** (morfoloqiya¹) – sözlərin quruluşundan və dəyişərkən məruz qaldığı formalardan, bəhs edən elmdir. Yəni, sözün müxtəlif formalara düşməklə yeni mənalar verməsini öyrənən elmdir.

¹ Morfoloqiyanın əsas mövzusu nitq hissələridir. Morfoloqiya sözlər nitq hissələri kimi öyrənilir, onların quruluşu və dəyişmə qaydaları araşdırılır.

Nəhv elmi (sintaksis¹) – sözlərin hallanan və ya hallanmamayan olması və cümlədə hallanarkən son hərəkələrinin dəyişməsi barədə qaydaları öyrənən elmdir. Nəhv elmını öyrənməkdə əsas məqsəd Quran və Hədəisləri daha dəqiq başa düşmək və onları düzgün öyrənilib öyrətməkdir.

Hallanma: Amilin təsiri ilə sözlərin cümlədə son hərəkəsinin dəyişməsinə deyilir. Bu baxımdan sözlər iki cür olur:

1. Hallanan sözlər: amilin təsiri ilə son hərəkələri dəyişən sözlərdir.
2. Hallanmayan sözlər: amilin təsiri ilə son hərəkələri dəyişməyən sözlərdir.

İsmlərin az bir qrupu istisna olmaqla əksəriyyəti hallanandır. Hallanmayan isimlərə işarə, sual, şəxs əvəzlilikləri və s. aiddir.

Nəhv elminin banisi

Nəhv elminin əsasının ilk dəfə nə zaman və kim tərəfindən qoyulması barədə alimlərin müxtəlif rəyləri vardır. Bu rəylərdən ən üstünü budur ki, “Nəhv” elminin əsasını Əbul-Əsvəd əd-Duəli² xəlifə Əli ibn Əbu Talibin ﷺ əmri ilə qoymuşdur. Buna səbəb isə İslam dininin geniş yayılması, çox sayda əcnəbilərin İslama daxil olması və Ərəb dilində danışıqlarkən səhvlərin artması idi.

Ərəb dilində isimlərin halları

Ərəb dilində hallanan isimlərin üç halı var:

1. الْمَرْفُوعُ Mərfu (adlıq) halı - əlaməti dammadır. Tənvinli (—^u), tənvinsiz (—^u). Məsələn: كِتَابٌ, كِتَابٌ

¹ Sintaksis – yunan sözüdür, “tərtib, birləşmə” deməkdir. Söz birləşmələrini və cümlələri öyrənir.

² Zalim ibn Amr ibn Sufyan ibn Cəndəl əd-Duəli əl-Kinəni (hicrətdən 1 il öncə doğulmuş, hicri 69-da vəfat etmişdir, miladi 605-688). Tabiindir, alim, əmir, şair, fəqih olmuşdur. Əli ibn Əbi Talib ﷺ ona yol göstərmiş və bunun əsasında o “Nəhv” elminin əsasını qoymuşdur. Qurani-Kərimin hərflərinin nöqtələnməsi də onun tərəfindən edilmişdir. Ömər ibn əl-Xattabın ﷺ dövründə Bəsrədə məskunlaşmış, Əlinin ﷺ xilafəti dövründə isə Bəsrə əmiri təyin edilmişdir.

2. الْمَجْرُورُ Məcrur (yiyəlik) halı - əlaməti kəsredir. Tənvimli (—), tənvinsiz (—). الْكِتَابِ, كِتَابٍ
3. الْمَنْصُوبُ Mənsub (təsirlik) halı - əlaməti fəthədir. Tənvimli (—), tənvinsiz (—). الْكِتَابِ, كِتَابًا

Yiyəlik hal yiyəlik, sahiblik, bildirməklə yanaşı bir sıra başqa mənalar da bildirir. Həmçinin, təsirlik hal da təkcə vasitəsiz tamamlıq bildirmək üçün deyil, həm də bir sıra başqa mənalar üçün də istifadə olunur.

أقسامُ الكَلِمَةِ Sözlün növləri¹

Ərəb dilində cümlənin tərkibində olan sözlər üç nitq hissəsindən biridir:

1. İsim;
2. Fel;
3. Hərf².

Yəni, əgər biz ərəb dilində deyilən istənilən cümləni araşdırsaq görürük ki, cümlənin təşkil olunduğu sözlər bu üç növdən biridir.

1. **İsim** – müstəqil mənə daşıyan, əşya, keyfiyyət, say və ad bildiren sözlərdir. Məsələn: kitab, elm, gözəl və s.
2. **Fel** – hərəkətin icrasının müxtəlif zamanlarda baş verməsini bildirir. Məsələn: getdi, gedir, gedəcək.
3. **Hərf**³ – ayrılıqda müstəqil mənə daşımayan və yalnız digər sözlər ilə birləşərkən mənə ifadə edən sözlərdir.

Bu nitq hissələrinin hər birinin özlərinə xas olan əlamətləri vardır.

İsmin əlamətləri:

1. ٱ artiklinin daxil olması;
2. Tənvin;
3. Hərflə cərrlərlə işlənməsi;

¹ Bu mövzu Azərbaycan dili qrammatikasında "nitq hissələri" kimi tanınır.

² Yəni: ədatlar.

³ Hərf dedikdə - səslərin işarəsini bildiren lüğəti mənada hərf deyil istilahi mənə nəzərdə tutulur. İstilahi mənada hərf bir və ya bir neçə həfdən də ibarət ola bilər.

4. İkilik və cəm hallarında ola bilməsi və s.

Qeyd: Sifət, say, əvəzlik və zərf kimi yerdə qalan nitq hissələri ismin əlamətlərini qəbul etmələrində ismə bənzədikləri üçün "isim" qrupuna aid edilmişdir.

Felin əlaməti:

1. Şəxs sonluqlarının qəbul edilməsi;
2. Zamana dəlalət etməsi və s.

Nə felin, nə də ismin əlamətlərini qəbul etməyənlər isə **hərflərdir**.

BİRİNCİ KİTAP

1. BİRİNCİ DƏRS

İşarə əvəzlilikləri

هَذَا

İşarə əvəzlilikləri: işarə vasitəsilə ismi¹ təyin edən sözlərdir. İşarə olunan isim təkdə, ikilikdə və ya cəmdə ola bilər. Bunların hər birinin özünə xas olan işarə əvəzlilikləri var. Həmçinin, ərəb dilində iki qrammatik cins olduğu üçün işarə əvəzliliklərində cinslər də nəzərə alınır. İşarə əvəzlilikləri hallanmayan isimlər qrupuna aiddir.

İşarə əvəzlilikləri iki cürdür:

1. Yaxınlıq bildirən işarə əvəzlilikləri.
2. Uzaqlıq bildirən işarə əvəzlilikləri.

Bu əvəzlilikləri bir-bir öyrənəcəyik.

هَذَا - tək, kişi cinsi və yaxın üçün işlənən işarə əvəzliyidir. Mənası:

“Bu” deməkdir.

Məsələn: هَذَا كِتَابٌ. Bu, kitabdır.

Sual əvəzlilikləri

Sual əvəzlilikləri – sual cümlələri düzəltmək üçün istifadə olunan əvəzliliklərdir. Sual əvəzlilikləri həmişə cümlənin əvvəlində gəlir. Sual əvəzlilikləri də həmçinin hallanmırlar. Sual cümlələrinin bəzi növləri:

1. هَـ – (mı/mi, mu/mü) sual həmzəsi (ədatı) ilə başlayan cümlələr.

Bu sual həmzəsi ilə istənilən cümləni suala çevirmək olar. هَـ – sual

həmzəsi ilə başlayan cümlələrə cavab verərkən نَعَمْ “bəli” və لا

“xeyr” cavab ədatlarından birini istifadə etmək lazımdır.

Məsələn:

هَذَا كِتَابٌ؟ نَعَمْ, هذا كتابٌ.

Bu, kitabdır mı? Bəli, bu, kitabdır.

və ya: لا, هذا دفترٌ. - Xeyr, bu, dəftərdir.

¹ İşarə olunan isim çox vaxt gözlə görünən olur. Məsələn: هَذَا كِتَابٌ. Bu kitabdır. Lakin gözlə görünməyən, mənəvi şeylər də ola bilər. Məsələn: هَذَا رَأْيٌ حَيٌّ. Bu yaxşı fikirdir.

2. مَا – nə? Sual əvəzliyi ilə başlayan cümlələr. Bu sual əvəzliyi **qeyri-aqil**¹ (cansızlar, heyvanlar, bitkilər və s.) isimlər barədə soruşularkən istifadə olunur.

Məsələn:

مَا هَذَا؟ هَذَا كِتَابٌ.

Bu, nədir? Bu, kitabdır.

مَا sual əvəzliyindən, həmçinin, həm aqil, həm də qeyri-aqil isimlərin mahiyyəti, keyfiyyəti barədə soruşarkən də istifadə olunur. Məsələn:

مَا الْمُدْرَسُ؟ Müəllim nədir? مَا الْكِتَابُ؟ Kitab nədir? Və ya

Qeyd: مَا sual əvəzliyi مَاذَا kimi də işlənir. مَا = مَاذَا

3. مَنْ – kim? Sual əvəzliyi ilə başlayan cümlələr. Bu sual əvəzliyi **aqil**² isimlər barədə soruşularkən istifadə olunur. Məsələn:

مَنْ هَذَا؟ هَذَا طَبِيبٌ.

Bu, kimdir? Bu, həkimdir.

¹ Qeyri-aqil isimlər – heyvan, bitki və s. kimi insan anlayışı bildirməyən isimlərdir.

² Aqil isimlər – insan anlayışı bildirən isimlərdir. Məs: Tələbə, həkim, müəllim, Muhəmməd və s.

2. İKİNCİ DƏRƏ

ذَٰلِكَ

ذَٰلِكَ - tək, kişi cinsi və uzaqlıq üçün işlənən işarə əvəzliyidir.

Mənası: "O" deməkdir. Məsələn:

هَذَا كِتَابٌ وَذَٰلِكَ قَلَمٌ.

Bu, kitabdır, o isə qələmdir.

3. ÜÇÜNCÜ DƏRƏ

Müəyyənliyin ifadəsi **المَعْرِفَةُ وَالتَّكْرَرُ**

Ərəb dilində isimlər müəyyənlikdə və qeyri-müəyyənlikdə ola bilər. Bəzi isimlər öz leksik mənalara görə artıq müəyyənlikdə hesab edirlər. Bu cür isimlərə adlar, işarə, şəxs və nisbi əvəzlilikləri və s. aiddir.

Müəyyənlik morfoloji yolla da düzələ bilər¹. Müəyyənlik morfoloji yolla daha çox, sözlərin əvvəlinə **أَلْ** (əl) artikli və ya “müəyyənlik ədatı” əlavə edilməklə düzəlir. **أَلْ** artikli sözlərə qoşularkən sözün tənvinləri atılır və söz tənvensiz hallanaraq mərfuda (—), məcrurda (—), mənsubda isə (—) olur.

Məsələn: **أَلْكِتَابُ** (müəyyən kitab) **كِتَابٌ** (hər hansı bir kitab)

Şəmsiyyə və Qəməriyyə hərflər

الْحُرُوفُ الشَّمْسِيَّةُ وَالْقَمَرِيَّةُ

Ərəb dilində 28 hərf var. Tələffüz zamanı bu hərflərdən 14-də dil və dişlər iştirak edir. Belə hərflərə **الْحُرُوفُ الشَّمْسِيَّةُ** “şəmsiyyə hərfləri” deyilir. Şəmsiyyə hərflər aşağıdakılardır:

ت, ث, د, ذ, ر, ز, س, ش, ص, ض, ط, ظ, ن, ل

Şəmsiyyə hərflə başlanan sözə **أَلْ** (əl) artikli qoşulduqda artiklin **ل** hərfi yazıda saxlanılmasına baxmayaraq, tələffüz edilmir və nəticədə **ل** hərfinin sukunu atılır və şəmsiyyə hərflə təşdid (—) qoyulur. Məsələn:

أَلْ + طَالِبٌ = الطَّالِبُ (أَطَّالِبُ) [ət-talibu]

Şəmsiyyə hərflərin **أَلْ** (əl) artikli ilə belə oxunmasında məqsəd tələffüz zamanı yaranan çətinliyi aradan qaldırmaqdır².

¹ Morfoloji yolla düzələn müəyyənlik barədə gələcək dərslərdə geniş danışılacaq.

² Ümumiyyətlə, ərəb dilində dilin rahatlığına çox önəm verilir. Hətta bunun üçün söz və söz birləşmələrində bir hərfi başqa bir hərflə çevirmək və ya hər hansı bir hərfi düşürmək =

4. DÖRDÜNCÜ DƏRS

Hərflu-cərrlər (önqoşmalar)

حُرُوفُ الْجَرِّ

Hərflu-cərrlər - adından göründüyü kimi hərflərdir. Yəni, ayrılıqda məna daşımır və yalnız digər sözlərlə birləşərkən məna ifadə edən sözlərdir. Ona görə “cərr” hərfləri adlanır ki, isimlərin əvvəlində gəlir və özündən sonra gələn ismi məcrur edir. Ərəb dilində 20 - yə yaxın hərflu-cərr var və hər bir hərflu-cərrin özünə xas mənası var. Bəzən bir hərflu-cərr başqa hərflu-cərrin mənasını da verə bilər. Buna baxmayaraq ən çox işləndiyi məna onun əsas mənasıdır.

Bu dərsdə dörd hərflu-cərrdən söhbət açacağıq: فِي, عَلَى, مِنْ, إِلَى.

1. فِي – da/də, içində mənasını daşır¹. Məsələn:

حَامِدٌ فِي الْبَيْتِ. – Həmid evdədir.

2. عَلَى – üzərində, üstündə mənasını daşır. Məsələn:

الْكِتَابُ عَلَى الْمَكْتَبِ. – Kitab yazı stolunun üstündədir.

3. مِنْ – dan/dən mənasını daşır. Məsələn:

خَرَجَ حَامِدٌ مِنَ الْبَيْتِ. – Həmid evdən çıxdı.

4. إِلَى – a/ə, ya/yə mənasını daşır. Məsələn:

ذَهَبَ حَامِدٌ إِلَى الْبَيْتِ. – Həmid evə getdi.

Hərflu-cərrlərin sual əvəzlilikləri ilə işlənməsi

Hərflu-cərrlər isimlərlə işləndiyi kimi sual əvəzlilikləri ilə də işlənərək müxtəlif mənalar verir. Məsələn: أَيْنَ – harada? Sual əvəzliyi مِنْ – dan/dən hərflu-cərrinə ilə işlənərkən؟ مِنْ أَيْنَ - haradan? mənasını verir. Məsələn:

مِنْ أَيْنَ حَامِدٌ؟ – Həmid haradandır?

= lazım gələrsə belə. Bəzən isə söz birləşmələrində sözün hərəkələrini dəyişmək də tələb olunur. Bunu gələcək dərslərdə aydın görəcəyik.

¹ Yəni, isimlərlə birlikdə bu mənanı verir. Müstəqil olduqda isə heç bir məna daşımır.

Həmzətul-qati və Həmzətul-vasl

هَمْزَةُ الْقَطْعِ وَ هَمْزَةُ الْوَصْلِ

Bildiyimiz kimi ərəb dilində bir qrup sözlər həməzə ilə başlayır. Sözlərin əvvəlində gələn və “başlanğıc həməzəsi” adlanan həməzə iki cür olur:

1. **Həmzətul-qati** (ayırıcı həməzə) . (أَ) هَمْزَةُ الْقَطْعِ
2. **Həmzətul-vasl** (birləşdirici həməzə) . (ا) هَمْزَةُ الْوَصْلِ

Həmzətul-qati (ayırıcı həməzə) (أَ) - bu həməzənin yazılışında üstünə və ya altına “həməzə” (ء) işarəsi qoyulur və hər cür nitq şəraitində (istər cümlənin əvvəlində gəlsin, istər ortasında) yazılır və deyilir. Məsələn:

أَيْنَ حَامِدٌ وَأَيْنَ مُحَمَّدٌ؟ - [Əynə Həmidun və əynə Muhəmmədun].

Muhəmməd haradadır, bəs Həmid haradadır?

Həmzətul-vasl (birləşdirici həməzə) (ا) – bu həməzənin yazılışında üstünə və ya altına həməzə işarəsi qoyulmur və özündən əvvəl sözə və ya hətta bir hərfə təsadüf etdikdə tələffüz edilmir (atılır) lakin yazılır, həm də həməzəli söz özündən əvvəlki söz və ya hərflə birlikdə sanki ona birləşdirilmiş şəkildə deyilir¹.

Həmzətul-vasl (birləşdirici həməzə) ilə başlayan sözlər məhdud bir qrup təşkil edir. Bunlardan biri də اَل (əl) müəyyənlik artiklidir.

Məsələn:

الْإِمَامُ وَأَقْفٌ وَالْمُدْرَسُ جَالِسٌ.

[Əl-iməmu vaqifun vəl-mudərrisu cəlisun]

İmam ayaq üstədir, müəllim isə oturmuşdur.

¹ Tələffüzdə baş verən belə birləşmə hərəkəlmədə əlif hərfinin üstünə (أَ) “vəslə” (birləşmə) işarəsi qoymaqla bildirilir.

Həmzətul-vasldan əvvəlki hecanın fonetik¹ dəyişmələri

Öyrəndiyimiz kimi həmzətul-vasl ilə başlayan söz özündən bilavasitə əvvəlki sözlə birlikdə - bir fonetik vəhdət kimi deyilir. Yanaşı düşmüş belə sözləri bir-biri ilə birləşdirərkən təkcə həmzətul-vaslı atmaqla məsələ bitmir, bəzən həmzətul-vasldan əvvəlki hecada da dəyişiklik etmək lazım gəlir:

1. Uzatma hərflər qısaldılır. Məsələn:

Evə - إِلَى الْبَيْتِ - [ilə əl-beyti - iləl-beyti]

Yazı stolunun üstündə - عَلَى الْمَكْتَبِ - [alə əl-məktəbi - alə-l-məktəbi]

Evdə - فِي الْبَيْتِ - [fi əl-beyti - fil-beyti]

2. Sakin² hərflər köməkçi (— —) hərəkələri artırılmaqla hərəkəli hərfə çevrilir:

a) Sakin hərfdən əvvəlki hərəkə (—) fəthə olarsa, sakin hərfə əksər halda (—) kəsre artırılır. Məsələn: “Mühəndis kimdir?” cümləsində.

مَنْ الْمُهَنْدِسُ - مِنَ الْمُهَنْدِسِ؟ [mən əl-muhəndisu – mən-il-muhəndisu?]

b) مِنْ (min) – hərfu-cərri اَلْ artiklindən qabaq çevrilib مِّن (minə) olur. Məsələn:

مِّنَ الْبَيْتِ - [min əl-beyti – minə-l-beyti].

c) Sakin hərfdən əvvəlki hərəkə (—) damma olarsa, sakin hərfə əksər halda (—) damma artırılır. Bəzi hallarda isə kəsre (—) artırılır³.

¹ Yəni-oxunuş dəyişikliyi.

² Yəni: sukunlu hərflərə

³ Buna aid misallar gələcək dərslərimizdə gələcək.

Şəxs əvəzlilikləri

الضَّمَائِرُ

Şəxs əvəzlilikləri – danışanı (I şəxsi), müraciət olunanı (II şəxsi) və ya qaib olanı (III şəxsi) bildirmək üçün qoyulmuş xüsusi sözlərdir. Danışan (mən, biz) **birinci** şəxs, müraciət olunan (sən, siz) **ikinci** şəxs, barəsində danışılan (o, onlar) isə **üçüncü** şəxsdir. Ərəb dilində şəxs əvəzlilikləri الضَّمَائِرُ “**damirlər**” adlanır.

I şəxsin təki “mən” - أَنَا (həm kişi, həm də qadın cinsi üçün)

II şəxsin təki “sən” - أَنْتَ (kişi cinsi üçün) , أَنْتِ (qadın cinsi üçün)

III təki “o” – هُوَ (kişi cinsi üçün) , هِيَ (qadın cinsi üçün)

Qeyd: Ərəb dilində şəxs əvəzlilikləri hallanmır.

Məsələn:

مَنْ أَنْتَ؟ أَنَا طَالِبٌ. – Sən kimsən? Mən tələbəyəm.

أَأَنْتِ طَبِيبَةٌ؟ لَا، أَنَا مُدْرِسَةٌ. – Sən həkimsənmi? Xeyir, Mən müəlliməyəm.

أَيْنَ مُحَمَّدٌ؟ هُوَ فِي الْعُرْفَةِ. – Muhəmməd haradadır? O, otaqdadır.

أَيْنَ آمِنَةٌ؟ هِيَ فِي الْمَطْبَخِ. – Əminə haradadır? O, Mətbəxdədir.

Tənvin qəbul etməyən isimlər

Ərəb dilində mühim bir qrup isimlər tənvin qəbul etməyərək mərfu halında (—) ilə bitir. Bu cür isimlərə مِنَ الصَّرْفِ **“təvin qəbul etməyən”**¹ isimlər deyirlər. Bu qrup isimlərdən biri də qadın adlarıdır. **Qadın adları tənvin qəbul etmir.** Məsələn: زَيْنَبُ، مَرِيْمُ، فَاطِمَةُ və s.

¹ Tənvin qəbul etməyən isimlər “ikihallı” isimlər də adlanır. Bu isimlərin qalan qruplarını inşa-Allah tədricən öyrənəcəyik.

5. BEŞİNCİ DƏRS

İzafə (təyini söz birləşməsi)

الإِضَافَةُ

İsimlərin yiyəlik hal vasitəsilə bir-birinə birləşməsinə “izafə” (təyini söz birləşməsi) deyilir. Azərbaycan dilində isə bu söz birləşməsi “**sahib-mənsub söz birləşməsi**” adlanır. Məsələn, Evin qapısı. Birinci tərəf (evin) yiyəlik hal şəkilçisi qəbul edir, **sahib** tərəf adlanır, şəxs və ya əşya üzərində sahibliyi, mənsubluğu, onun kimə, yaxud nəyə aid olmasını bildirir. İkinci tərəf (qapısı) isə, mənsubiyyət şəkilçisi qəbul edir, **mənsub** tərəf adlanır və birləşdiyi sözə mənsub və yaxud aid olmanı ifadə edir.

Azərbaycan dilindən fərqli olaraq ərəb dilində mənsub tərəf əvvəl, sahib tərəf isə sonra gəlir. Mənsub tərəf “**mudaf**” (مُضَافٌ), sahib tərəf isə “**mudafun ileyh**” (مُضَافٌ إِلَيْهِ) adlanır və belə söz birləşməsi “izafə” adlanır.

Ərəb dilində çoxişlənən söz birləşmələrindən olan “izafə”nin aşağıdakı qrammatik xüsusiyyətləri var:

1. **Mudaf** izafə tərkibində təyinlənməklə yanaşı qrammatik müəyyənlik də kəsb etdiyi üçün tənvisiz olur.
2. **Mudafun ileyh** daim məcrur olur. Müəyyənlikdə və qeyri müəyyənlikdə olması isə cümlənin tələbindən asılıdır.

Məsələn:

Həmidin kitabı كِتَابٌ حَامِدٍ
 ↓ ↓
 مُضَافٌ إِلَيْهِ مُضَافٌ

Qeyd: Cümlə tərkibində mudaf hallanır. Bu cür hallanmaya “**tərkib vəziyyətində hallanma**” deyilir. Məsələn:

الْكِتَابُ عَلَى مَكْتَبِ الْمُدْرَسِ

Kitab müəllimin yazı stolunun üstündədir.

İzafə “**ikilərəfli**” və “**çoxlərəfli**” olur. Çoxlərəfli izafəyə “**izafə zənciri**” də deyilir. “Çoxlərəfli” izafədə üç və daha artıq söz izafə qaydasında bir-birinə birləşir. Burada da hər isim özündən sonrakını məcrur edərək tənvisiz olur. Sonuncu ismin qeyri müəyyənlikdə və ya müəyyənlikdə olması isə cümlədən asılıdır. Cümlədə isə yalnız birinci mənsub söz “**mudaf**” hallanır. Məsələn:

بَابُ بَيْتِ حَامِدٍ

Həmidin evinin qapısı.

İzafənin növləri

İzafə tərkibli birləşmələr cümlədə üç mənada gələ bilər:

1. **Malikilik və sahiblik** mənasında – bu izafənin ən çox işləndiyi mənadır. Bu mənada işlənən izafə “**لِ**” hərfu-cərrinin mənasını daşıyır. Məsələn:

كِتَابُ حَامِدٍ (الْكِتَابُ لِحَامِدٍ) Həmidin kitabı.

2. **Əşyanın növünü və nədən** düzəldiyini bildirir – bu mənada da çox işlənən mənələrdəndir. Bu mənada işlənən izafə “**مِنْ**” hərfu-cərrinin mənasını daşıyır. Məsələn:

بَابُ حَدِيدٍ (بَابٌ مِنْ حَدِيدٍ) Dəmir qapı. (dəmirdən qapı)

3. **Məkan zərfi mənasında** – bu mənada çox az işlənir və “**فِي**” hərfu-cərrinin mənasını verir. Məsələn:

هَذَا صَدِيقُ الْمَدْرَسَةِ (صَدِيقٌ فِي الْمَدْرَسَةِ)

Bu məktəb dostudur. (Məktəbdəki dost)

Sual əvəzlilərinin izafədə işlənməsi

Adi sözlər kimi sual əvəzlilərinə bəziləri də izafə tərkibində “mudafun iləh” ola bilərlər. Lakin sual əvəzliləri hallanmadıqları

üçün dəyişməliklər və daim cümlənin əvvəlində gəldikləri üçün “mudafla” birlikdə cümlənin əvvəlinə keçirlər. Məsələn:

Bu kimin kitabıdır? هَذَا مِنْ كِتَابٍ
 ↓ ↓
 مضافٌ إليه مضافٌ

Həmcins üzvlü izafə

Sadə izafə həmcins üzvlər hesabına genişləndirilə bilər. Belə birləşmə “həmcins üzvlü izafə” adlanır. Həmcins üzvlü izafənin aşağıdakı variantları var:

1. Mudafı çoxaldılmış izafə. Məsələn:

كِتَابٌ وَقَلَمٌ وَدَفْتَرٌ حَامِدٍ - Həmidin kitab, qələm və dəftəri.

2. Mudafun ileyhi çoxaldılmış izafə. Məsələn:

كِتَابٌ حَامِدٍ وَ خَالِدٍ وَ مُحَمَّدٍ - Həmidin, Xalidin və Muhəmmədin kitabı.

3. Həm mudaf, həm də mudafun ileyhi çoxaldılmış izafə. Məsələn:

كِتَابٌ وَقَلَمٌ وَ دَفْتَرٌ حَامِدٍ وَ خَالِدٍ وَ مُحَمَّدٍ - Həmidin, Xalidin və Muhəmmədin kitab, qələm və dəftəri.

Qeyd: Sözlər arasında işlədilər و çox zaman tərcümədə vergül ilə əvəz edilir.

Zərf önqoşmaları

Ərəb dilində zərflər¹ – məkana və ya zamana dəlalət edən isimlərdir. Zərflər hallanan və hallanmayan olur. Məsələn, hallanmayan zərflərdən: هُنَا – “burada”, هُنَاكَ – “orada”. Hallanan zərflər adətən məkan və zaman bildirən isimlərdən düzəlir və həmişə mənsub (təsirləkdə) olur. Məsələn: الْيَوْمَ – bu gün, və s. Bəzi

¹ Zaman və məkan bildirən isimlərin “zərf” adlanmasına səbəb odur ki, zərfə qoyulan məktub zərfdən kənara çıxmadığı kimi hadisə və ya söhbət də qeyd olunan zaman və ya məkan çərçivəsində baş verir.

zərflər yalnız izafə qaydasında işlənirlər. Yəni, özləri mənsub olmaqla yanaşı izafə olunduqları ismi məcrur edirlər. Məsələn: تَحْتَ الْمَكْتَبِ – yazı stolunun altında. أَمَامَ الْمَسْجِدِ – məscidin qarşısında, خَلْفَ الْبَيْتِ – evin arxasında.

Xitab التَّذَاءُ

Xitab - xitab ədatları vasitəsilə xitab olunanın (الْمُنَادَى - munədənin), xitab edənə yönəlməsini tələb etməkdir. Ərəb dilində xitab cümlənin əvvəlində, ortasında və sonunda işlənə bilər. Xitab bildirən sözlər (munədə) cümlədə digər cümlə üzvlərindən təkcə intonasiya, yazıda isə vergül və ya nida işarəsi ilə deyil, həm də əvvəlinə artırılmış xitab bildirən ədatlarla da fərqlənirlər.

Xitab ədatlarından ən çox istifadə olunanı يَا – dir (ey, ay).

Qayda: يَا – dən sonra xitab olunan şəxsi bildirən isim (munədə) izafə tərkibli olmayan¹ isim olarsa, **adlıq halda, tənvisiz və ال – artiklsiz** olur. Məsələn:

يَا حَامِدُ – Həmid – Ey Həmid!

يَا مُدْرَسُ! – Müəllim – Ey Müəllim!

يَا أَسْتَاذُ! – Müəllim – Ey Müəllim!

¹ İzafə tərkibli isimlərin xitabını gələcək dərslərimizdən biləcəyik.

6. ALTINCI DƏRS

Ərəb dilində qrammatik cins

Ərəb dilində iki qrammatik cins vardır:

1. Kişi cinsi (المُذَكَّرُ) – muzəkkər.
2. Qadın cinsi (المؤنثُ) – muənnəs.

Qrammatik cins sözün mənasına və şəkli əlamətlərinə görə müəyyənləşdirilir. Muzəkkər isimlərin xüsusi şəkli əlamətləri olmadığı halda, muənnəs isimlərin bir sıra xüsusi şəkli əlamətləri vardır. Ərəb dilində muənnəs isimləri aşağıdakı əlamətlərinə görə ayırmaq olar:

1. Canlılarda - törəyə bilən, nəsil artırma xüsusiyyəti olan hər bir canlı muənnəs cinsindədir. مَرِيْمٌ, آمِنَةٌ və s.

2. Bədən üzvlərindən cüt olanlar muənnəsdir. Məsələn: عَيْنٌ – göz, رِجْلٌ – ayaq və s.

3. Sonu (ة) “tə mərbutə”¹ ilə bitən cansız əşyalar muənnəsdir. Məsələn: سَاعَةٌ – saat, مَدْرَسَةٌ – məktəb və s.

4. Ərəb dilində az sayda isimlər var ki, yuxarıda sadaladığımız qadın cinsi əlamətlərindən heç biri onlarda yoxdur. Lakin, qədim ərəblərin danışıq dilində, həmçinin, Quran və Hədislərdə onlara qadın cinsində müraciət olunduğu üçün muənnəs sayılır. Bu cür isimlər “səməidir” سَمَاعِي. Yəni, qaydası olmayıb ərəblərdən eşidilənlərə əsaslanan sözlərdir. Bu isimləri yalnız əzbərləmək və ya lüğət kitablarına yönəlməklə bilmək olar. Məsələn: قِدْرٌ – qazan, شَمْسٌ – günəş və s.

Qeyd: Ərəb dilində muənnəs isimlərin başqa əlamətləri də vardır. “Tə mərbutə” (ة) ən çox işlənən əlamətlərdəndir. Digər əlamətlər barədə gələn dərslərdə danışılaçaq. Həmçinin, “Tə

¹ Hərfi mənası “bağlı tə” deməkdir. Sanki ت hərfinin bağlı formasıdır.

mərbutə"- dən (ة ة) sifət və sayları muənnəsləşdirmək üçün də istifadə olunur. Bunun üçün sözün tənvinini (—) fəthə ilə (—) əvəz olunur, sonra sözün sonuna "tə mərbutə" (ة ة) əlavə olunub üzərinə tənvin (—) qoyulur. Məsələn: طَالِبٌ - طَالِبَةٌ (tələbə oğlan – tələbə qız), مُدْرَسٌ - مُدْرَسَةٌ (müəllim-müəllimə) və s.

هَذِهِ

هَذِهِ - tək, muənnəs (qadın cinsi) və yaxınlıq üçün işlənən işarə əvəzliyidir. Mənası: "Bu" deməkdir. Məsələn:
هَذِهِ مَدْرَسَةٌ. Bu məktəbdir.

Cümlənin növləri, ismi cümlə

Cümlə - bitmiş fikri ifadə edən sözlərin birləşməsinə deyilir. Cümlə həm ayrı-ayrı sözlərin, həm də söz birləşmələrinin bir-biri ilə əlaqələnməsi yolu ilə düzəlib. Məsələn, الْكِتَابُ عَلَى الْمَكْتَبِ cümləsi الْكِتَابُ və الْمَكْتَبِ sözlərinin birləşməsindən düzəlib.

كِتَابٌ حَامِدٍ عَلَى مَكْتَبِ الْمُدْرَسِ cümləsi isə كِتَابٌ حَامِدٍ və مَكْتَبِ الْمُدْرَسِ söz birləşmələrindən düzəlib. Cümlə bir sözdən də ibarət ola bilər. Məsələn: أَيْنَ حَامِدٌ؟ sualının cavabında. خَرَجَ - çıxdı feli bir söz olmasına baxmayaraq cümlədir. Yəni «o, çıxdı».

Ərəb dilində cümlənin iki növü var:

1. İsmi cümlə;
2. Feli cümlə;

İsmi cümlə - isimlə başlayan cümlələrdir və bu isim "mübtəda" ¹ الْمُبْتَدَأُ adlanır. Mübtəda, barəsində məlumat, xəbər verilməsi istənilən söz və ya söz birləşməsidir. Mübtəda barəsində verilən məlumat isə "xəbər" adlanır. İsmi cümlədə xəbər əksər halda

¹ Mübtəda sözünün ərəbcə hərfi mənası "başlanan" deməkdir.

mübtədadan sonra gəlir. Mübtəda adətən müəyyənlikdə, xəbər isə qeyri müəyyənlikdə olur. Məsələn:

1. الْكِتَابُ جَدِيدٌ – Kitab yenidir.

↓ ↓
Xəbər Mübtəda

2. عَلَى مَكْتَبِ الْمُدْرَسِ الْكِتَابُ – Kitab müəllimin stolunun üzərindədir

↓ ↓
Xəbər Mübtəda

3. ذَهَبَ إِلَى الْبَيْتِ حَامِدٌ – Həmid evə getdi.

↓ ↓
Xəbər Mübtəda

Yuxarıdakı üç ismi cümlədən göründüyü kimi xəbərlər üç növdür. Birinci misalda xəbər bir sözdən, ikinci misalda xəbər hərfu-cərr və isimdən, üçüncü misalda isə xəbər bütöv bir cümlədən ibarətdir.

Birinci növ xəbərə “**mufrad**” خَبْرٌ مُفْرَدٌ, ikinci növ xəbərə “**şibhu cümlə**”¹ خَبْرٌ شِبْهُ جُمْلَةٍ, üçüncü növ xəbərə isə “**xəbər cümlə**”² خَبْرٌ جُمْلَةٌ deyilir.

Birinci və üçüncü növ xəbərlər - “mufrad” və “cümlə” xəbərləri - mübtəda ilə cinsə və kəmiyyətə görə uzlaşır. Yəni, mübtəda hansı cinsdədirsə, xəbər də həmin cinsdə olur. Mübtəda tək olduqda xəbər də tək, mübtəda ikilikdə və ya cəmdə olduqda xəbər də ikilikdə və ya cəmdə olur². Mübtəda ilə “mufrad” xəbərin cinsə görə uzlaşması “mufrad” xəbərin sonuna muənnəs əlaməti olan “tə mərbutə” (تـ) əlavə olunmaqla həyata keçirilir. Bunun üçün sözün tənvinə (ـٍ) fəthə ilə (ـَ) əvəz olunur, sonra sözün sonuna “tə

¹ “Şibhu cümlə” sözünün mənası “cümləyə bənzər” deməkdir. Çünki, hərfu-cərr və isim və ya zərf və isimdən ibarət olan söz birləşməsi cümlə mənasını verərək tam cümləyə bənzəyir. Məsələn: عَلَى الْمَكْتَبِ مَوْجُودٌ – عَلَى الْمَكْتَبِ yazı stolunun üzərində - yazı stolunun üzərində mövcuddur.

² Mübtəda ilə xəbərin kəmiyyətə görə uzlaşmasını ismin ikilik və cəm hallarını keçdikdə aydın görəcəyik.

mərbutə" (ة) əlavə olunub üzərinə tənvin (ـ) qoyulur.

Məsələn:

مُحَمَّدٌ طَالِبٌ - آمِنَةٌ طَالِبَةٌ

Qeyd: Azərbaycan dilindən fərqli olaraq ərəb dilində mübtədani ismi xəbərə bağlayan xüsusi bir şəkilçi (dır/dir, dur/dür) yoxdur. İsmi cümlə tərcümə olunarkən bu şəkilçi tərcümədə əlavə olunmalıdır. Azərbaycan dilində xəbər və ya digər cümlə üzvlərinə əlavə olunan bu şəkilçilərə "xəbər şəkilçisi" yaxud "şəxs sonluğu" deyilir və adətən, xəbərin sonuna artırılır. Məsələn: O, müəllimdir. Burada xəbərə əlavə olunmuş "dır" şəkilçisi "xəbər şəkilçisi"dir.

Feli cümlə - fellə başlayan cümlələrdir. Feli cümlə barədə gələcək dərslərimizdə daha ətraflı keçəcəyik.

Qeyd: Ərəb dilində cümlələri daha düzgün başa düşmək üçün ilk növbədə onların ismi və ya feli olmasını aydınlaşdırmaq lazımdır. Cümlənin mənası da məhz bundan asılıdır.

Sahiblik və malikiyyət bildirən "ـ" hərfu-cərri

Haqqında danışacağımız "ـ" hərfu-cərri bitişik yazılan hərfu-cərrlərdəndir. Bu hərfu-cərr çoxmənalı olub əsasən "...üçün, ...ötrü, ...üzündən, -a/-ə, -ya/-yə, -in/in, -un/ün, ... var" mənalarını verir.

"ـ" hərfu-cərri آل artikilli sözlərlə iki cür işlənir:

1. آل artiklinin əlif hərfi (ا) atılır. Məsələn:

لِ + الْمُدْرَسُ = لِلْمُدْرَسِ

2. Əgər آل artiklindən sonra söz " ل " ləm hərfi ilə başlayırsa "ـ" hərfu-cərri qoşulduqda artiklin təkə əlifi deyil, ləmi də "ل" ləmi düşür. Məsələn:

لِ + اللهُ = لِلَّهِ

Qeyd: "ـ" hərfu-cərri sual əvəzlilikləri ilə də işlənir. Məsələn:

لِمَنْ؟ = لِمَنْ + مَنْ

7. YEDDİNCİ DƏRS

تِلْكَ

تِلْكَ - tək, muənnəs (qadın cinsi) və uzaqlıq üçün işlənən işarə əvəzliyidir. Mənası: "O" deməkdir. Məsələn:

هَذِهِ مَدْرَسَةٌ وَ تِلْكَ جَامِعَةٌ.

Bu məktəbdir, o isə universitetdir.

Beləliklə, biz dörd işarə əvəzliyi öyrəndik:

هَذَا, هَذِهِ, ذَلِكَ, تِلْكَ

Bunlardan: هَذَا və هَذِهِ yaxın, ذَلِكَ və تِلْكَ isə uzaq üçündür.

Həmçinin, هَذَا və ذَلِكَ muzəkkər, هَذِهِ və تِلْكَ isə muənnəs üçündür.

Cinslər	Uzağı bildirən işarə əvəzlilikləri	Yaxını bildirən işarə əvəzlilikləri
Muzəkkər üçün	ذَلِكَ حَامِدٌ	هَذَا مُحَمَّدٌ
Muənnəs üçün	تِلْكَ زَيْنَبُ	هَذِهِ آمِنَةٌ

8. ƏKKİZİNCİ DƏRƏ

التَّوَابِعُ “Tabe olan” cümlə üzvləri

Ərəb dilində cümlə üzvlərinin bəziləri cümlədə öz əsl qrammatik mövqeyinə görə hallanır. Məsələn, mübtəda cümlədəki mövqeyinə, yəni mübtəda olduğuna görə mərfudur, mudafun iləyi isə izafə səbəbindən məcrurdur. və s.

Ərəb dilində elə cümlə üzvləri var ki, bu cümlə üzvləri daim özündən əvvəl gələn başqa bir cümlə üzvündən asılı olur. Belə cümlə üzvləri التَّوَابِعُ “**tabe olan cümlə üzvləri**” adlanır. “Tabe olan cümlə üzvləri” cümlədə öz əsl qrammatik mövqeyinə görə deyil, tabe olduqları cümlə üzvünün halına uyğun hallanırlar. Yəni, bu cümlə üzvlərinin hallarının mərfudan məcrura və ya mənsuba dəyişməsinə səbəb özləri deyil, özlərindən əvvəl gələn cümlə üzvlərinə tabe olmalarıdır. Məhz buna görə də lüğət alimləri bu cümlə üzvlərini التَّوَابِعُ - “tabe olan cümlə üzvləri” adlandırmışlar.

Tabe olan cümlə üzvləri: istənilən şəraitdə özündən əvvəlki cümlə üzvü ilə uzlaşan (yəni - onların hallanmasına şərik olan) cümlə üzvləridir.

Tabe olan cümlə üzvləri aşağıdakılardır:

1. البَدَلُ Bədəl;
2. النَّعْتُ Sifət;
3. المَعْطُوفُ Bağlayıcı hərflərlə ətf olunan (bağlanan);
4. التَّوَكِيدُ Təkid.

Tabe olan cümlə üzvlərindən biri də “**bədəl**”dir.

البَدَلُ Bədəl

Bədəl sözünün hərfi mənası “əvəz edən” deməkdir. Ərəb dili qrammatikasında bədəl¹ – cümlədə özündən əvvəl gələn cümlə üzvü ilə bağlayıcısız işlənən, ona tabe olan (uzlaşan), onu əvəz edən və

¹ “Bədəl” cümlə üzvünü Azərbaycan dili qrammatikasında “hansı?” sualına cavab verən təyin növü əvəz edir.

hökmə birbaşa aid olmaqla tabe olduğu sözün əsl məqsədini açıqlayan cümlə üzvüdür. Məsələn:

هَذَا الْكِتَابُ جَدِيدٌ - Bu kitab yenidir

خَرَجَ الْمُدْرَسُ مُحَمَّدٌ - Muhəmməd müəllim çıxdı

Tərifin şərhı: “Bağlayıcısız birləşən”- yəni aralarında heç bir bağlayıcı olmayan. Məsələn: هَذَا الْكِتَابُ “bu kitab”, الْمُدْرَسُ مُحَمَّدٌ “Muhəmməd müəllim”.

“Ona tabe olan (uzlaşan), onu əvəz edən” – yəni, bədəl əvəz etdiyi sözlə cinsə, kəmiyyətə və hala görə uzlaşır¹. Bədəlin tabe olduğu söz cümlədə hansı haldadırsa, bədəl də o halda, söz hansı cinsdədirsə bədəl də o cinsdə olur və s.

“Hökmə birbaşa aid olan”– yəni özündən əvvəlki sözə aid olan hökm ona da eyni dərəcədə aiddir. Tərifin bu hissəsi **“sifət”** və **“təkid”** kimi digər “tabe olan cümlə üzvlərini” tərifdən çıxarır. Çünki “sifət” və “təkid” tabe olduqları sözün hökmünə aid olmayıb, sadəcə onları tamamlayandılar. Yuxarıdakı misalda جَدِيدٌ xəbəri **“Bu”** mübtədasına aid olduğu kimi, **“kitab”** sözünə də eyni dərəcədə aiddir.

“Əsl məqsədi bildirən” – yəni cümlədə ümumi sözü xüsusiləşdirən. Məsələn: خَرَجَ الْمُدْرَسُ مُحَمَّدٌ “Muhəmməd müəllim çıxdı” cümləsində “Muhəmməd” bədəldir və o “müəllim” sözünü xüsusiləşdirdi. Çünki, əgər biz sadəcə خَرَجَ الْمُدْرَسُ “müəllim çıxdı” desək, hansı müəllimin çıxdığını bilmərik. “Muhəmməd” bədəli “müəllim” sözündən sonra gələrək onu xüsusiləşdirdi və bizə əsl məqsədi bildirdi. Bədəl işarə əvəzlilikləri, söz birləşmələri və s. sonra gələ bilər. Çox işləndiyi yerlərdən biri də **işarə əvəzliliklərindən sonra** işlənməsidir.

Məsələn:

¹ Bədəlin tabe olduğu cümlə üzvü ilə müəyyənlik və qeyri-müəyyənlikdə uzlaşması şərt deyil. Bədəl barədə daha ətraflı məlumat IV kitabda gələcək İnşə-Allah.

جَدِيدٌ	الْكِتَابُ	هَذَا
↓	↓	↓
xəbər	bədəl	mübtəda

İşarə əvəzliyindən sonra gələn bədəl xəbərlə qarışdırılmamalıdır.

هَذَا الْكِتَابُ - Bu kitab, هَذَا كِتَابٌ - Bu kitabdır.

Misallardan göründüyü kimi, ismi cümlənin xəbəri işarə əvəzlilərindən sonra **أَلْ** (əl) artikli qəbul etməmişdir. Bədəl isə işarə əvəzlilərindən sonra **أَلْ** (əl) artikli qəbul etmişdir.

Hal əlaməti olmayan isimlər Hal əlaməti olmayan isimlərin birinci qrupu

الإِسْمُ الْمَقْصُورُ “Maqsur isimlər”

Öyrəndiyimiz kimi ərəb dilində isimlər hallanan və hallanmayan olmaqla iki qismə bölünür. Hallanan isimlərin halları onların son hərəkələri ilə ifadə edilir. Mərfu halın əlaməti damma (— —), məcrur halın əlaməti kəsre (— —), mənsub halın əlaməti isə fəthədir (— —).

İsimlərin böyük əksəriyyəti bu cür hal əlamətləri qəbul edə bildiyi halda üç qrup sözlərin hal əlamətləri olmur və bu əlamətlər “təqdirdə” olur.

Bu dərsimizdə bu üç qrup sözlərdən birini keçəcəyik ki, bu qrup sözlərə **“maqsur sözlər”** الإِسْمُ الْمَقْصُورُ deyilir. “Maqsur sözlər”¹ sonu “əlif maqsura” ilə (سَ , سِ) bitən sözlərdir.

Maqsur sözlərin sonundakı “əlif maqsura” اِى hal əlamətlərinin görsənməsini mümkünsüz edir və bu kimi sözlərin halı cümlədəki yerinə görə müəyyənləşdirilir: mərfu halı tələb edən şəraitdədirsə

¹ Sonu uzun saitlə (سِ , سَ) bitən əcnəbi sözləri də bu növə aiddir. Məsələn: شَكِي, بَاكُو və s.

mərfu, məcrur və mənsub hal tələb edən şəraitdədirsə məcrur və ya mənsub hal mənasını verir. Məsələn: أَمْرِيكَ, أُمْرِيكَ

1. أُمْرِيكَ أَمَامَ الْمَدْرَسَةِ - Xəstəxana məktəbin qarşısındadır.
2. ذَهَبَ حَامِدٌ إِلَى الْمُسْتَشْفَى. - Həmid xəstəxanaya getdi.

Birinci cümlədə أُمْرِيكَ sözü mübtəda olduğu üçün mərfudur, əlaməti olan damma isə “təqdirdədir”. İkinci cümlədə isə hərfu-cərrdən sonra gəldiyi üçün məcrurdur, hal əlaməti olan kəsre isə “**təqdirdədir**”. Hal əlaməti olmayan sözlərin qalan iki növünü gələn dərslərdən biləcəyik.

9. DOQQUZUNCU DƏRS

سِفَاتٌ وَ الْمَنْعُوتُ سِيفَاتٌ وَ الْمَنْعُوتُ

Sifət – tabe olduđu sözün sifətini (əlamət və keyfiyyətini) bildirməklə onu tamamlayan (təyin edən) cümlə üzvüdür. Əlamət dedikdə zahiri görkəm, keyfiyyət dedikdə isə daxili xüsusiyyət nəzərdə tutulur.

Qayda: Azərbaycan dilindən fərqli olaraq, ərəb dilində sifətlər (nəat), tabe olduqları (təyin etdikləri) sifətlənmiş isimdən (mənu:tdan)¹ bilavasitə sonra gəlib onunla cins, hal, kəmiyyət, müəyyənlik və qeyri – müəyyənlikdə uzlaşırlar. Məsələn:

1. جَدِيدٌ مُدْرَسٌ حَامِدٌ – Həmid yeni müəllimdir.

↓ ↓
نَعْتٌ مَّنْعُوتٌ

2. فِي الْفَصْلِ الْمُدْرَسُ الْجَدِيدُ – Yeni müəllim sinifdədir.

↓ ↓
مَّنْعُوتٌ نَعْتٌ

3. الْكِتَابُ الْجَدِيدُ عَلَى الْمَكْتَبِ الْجَدِيدِ. – Yeni kitab yeni stolun üstündədir.

↓ ↓ ↓ ↓
نَعْتٌ مَّنْعُوتٌ نَعْتٌ مَّنْعُوتٌ

4. السَّيَّارَةُ الْجَدِيدَةُ لِحَامِدٍ. – Yeni maşın Həmidindir.

↓ ↓
مَّنْعُوتٌ نَعْتٌ

Birinci cümlədə مُدْرَسٌ “mənüt”u qeyri-müəyyənlikdə, adlıqda olduğu üçün جَدِيدٌ “nəat”-ı da ona tabe olaraq qeyri-müəyyənlikdə və adlıqdadır. İkinci cümlədə الْمُدْرَسُ “mənüt”u müəyyənlikdə, adlıqda olduğu üçün جَدِيدٌ “nəat”- ı da ona tabe olaraq müəyyənlikdə və

¹ Burada “u” saitindən sonra gələn “ : ” işarəsi saitin uzanmasını bildirir.

adlıqdadır. Üçüncü cümlədə الْمَكْتُبِ “mənüt”u müəyyənlikdə və yiyəlikdə olduğu üçün الْجَدِيدِ “nəat”- ı da ona tabe olaraq müəyyənlikdə və yiyəlikdədir. Dördüncü cümlədə السَّيَّارَةُ “mənüt”u müəyyənlikdə, adlıqda və muənnəsdə (qadın cinsində) olduğu üçün الْجَدِيدَةُ “nəat”- ı da ona tabe olaraq müəyyənlikdə, adlıqda və muənnəsdədir.

Qeyd: Nəat və mənütun kəmiyyətə görə uzlaşmasını ismin ikilik və cəm hallarını keçdikdən sonra aydın görəcəyik.

Sonu (اُنْ) ilə bitən sifətlər

Keçən dərslərdə “**məmnü minəs-sarf**” “tənvin qəbul etməyən” isimlərdən danışdıq və bildirdik ki, qadın adları bu qrup isimlərdəndir. Həmçinin, sonu (اُنْ) ilə bitən sifətlər də bu qrup isimlərdəndir, yəni tənvin qəbul etməirlər. Məsələn:

كَسْلَانُ	-Tənbəl	غَضْبَانُ	- Qəzəbli
عُطْشَانُ	-Susamış	شَبَعَانُ	- Dolu
مَلَانُ	-Tox		

İsmul-movsul (nisbi əvəzlilər) الإِسْمُ الْمَوْصُولُ

İsmul- movsullar (nisbi əvəzlilər) - özündən sonra onu açıqlayan tam, nəqli və ya şibhu cümləyə ehtiyacı olan əvəzlilərdir.

Tərifin şərh: “**onu açıqlayan**” – yəni, nisbi əvəzlikiyin mənası yalnız əvəzlildən sonra gələn cümlə ilə bilinir. “**Tam**”– yəni, cümlə bitmiş fikri bildirsən və natamam olmasın. *Nəqli*- yəni, cümlə əmr, sual, qadağan və s. cümlələr olmasın. “**Şibhu cümlə**”- hər fu cərr və isimdən, yaxud zərf və isimdən ibarət olan söz birləşmələridir.

¹ Nəqli cümlə - müəyyən bir iş, hadisə, əşya və s. haqqında məlumat verilən cümlələrdir.

“Ehtiyacı olan” – yəni, tələb edən, hansı ki, əvəzliyin mənası məhz bu cümlə vasitəsilə tamamlanır.

İsmul-movsullar – işarə əvəzlilikləri kimi ayrılıqda mənası aydın olmayan (مُبْهَم)¹ (mubhəm) isimlərdir və yalnız özlərindən sonra gələn cümlə vasitəsilə aydınlaşırlar. Bu cümləyə (silətul-movsul) "صِلَةُ الْمَوْصُولِ" deyilir. Tərifdə qeyd etdiyimiz kimi silətul-movsul adi nəqli cümlə və ya şibhu-cümlə olmalıdır. Əmr, sual, qadağa, təəccüb və s. cümlələr ola bilməz. İşarə əvəzlilikləri kimi ismul-movsulların da muzəkkər, muənnəs həmçinin, tək və cəm üçün formaları vardır.

1 الَّذِي – hansı (ki), tək və muzəkkər (kişi cinsi) üçündür.

Məsələn:

لِلْمُدْرَسِ	عَلَى مَكْتَبِ	الَّذِي	الْكِتَابِ
↓	↓	↓	↓
xəbər	silətul-movsul	sifət	mübtəda

Yazı stolunun üzərindəki kitab müəllimindir.

(hərfən: kitab hansı ki, yazı stolunun üzərindədir, müəllimindir.)

2 الَّتِي - hansı (ki), tək və muənnəs (qadın cinsi) üçündür.

Məsələn:

لِلْمُدْرَسِ	أَمَامَ الْمَدْرَسَةِ	الَّتِي	السَّيَّارَةَ
↓	↓	↓	↓
xəbər	silətul-movsul	sifət	mübtəda

Məktəbun qarşısındakı maşın müəllimindir.

(hərfən: maşın hansı ki, məktəbin qarşısındadır, müəllimindir.)

¹ Mubhəm isimlər – mənalari yalnız özündən sonra gələn söz və ya cümlə vasitəsilə müəyyənleşən isimlərdir.

İsmul-movsullar işarə əvəzlilikləri kimi cümlədə müxtəlif cümlə üzvü yerində gələ bilirlər. Məsələn, mübtəda, xəbər, bədəl, nəat (sifət) və s. bu kimi cümlə üzvü yerində gələ bilirlər. Məsələn:

مُدْرَسٌ أَمَامَ الْمَدْرَسَةِ الَّذِي
↓ ↓ ↓
xəbər silətul-movsul mübtəda

Məktəbin qarşısındakı müəllimdir

Lakin çox vaxt nəat (sifət) kimi işlənirlər, necə ki, yuxarıdakı misallarda göstərildiyi kimi. İsmul-movsulların bu mövzuda xatırlanmasının məqsədi də məhz budur. İsmul-movsulların cəm formasını gələcək dərslərimizdən biləcəyik.

Qeyd 1: İsmul-movsullar hallanmır. Buna görə də onların hansı halda olmaları cümlədəki yerinə görə müəyyənləşdirilir.

Qeyd 2: Silətul movsul “şibhu cümlə” olduqda ismul-movsullar (...dakı/...dəki) şəkilçisi kimi, silətul movsul feli cümlə olduqda isə (...an/...ən) indiki zaman feli sifət sişəkilçisi ikimi tərcümə olunurlar. Məsələn:

الطَّالِبُ الَّذِي أَمَامَ الْمَدْرَسَةِ ابْنُ الْمُدِيرِ.

Məktəbin qarşısındakı tələbə müdirin oğludur.

الطَّالِبُ الَّذِي خَرَجَ مِنَ الْمَدْرَسَةِ الْآنَ ابْنُ الْمُدِيرِ.

İndicə məktəbdən çıxan tələbə müdirin oğludur.

10. ONUNCU DƏRS

Bitişik yazılan raf, cərr və nasb damirləri

الضَّمَائِرُ الْمُتَّصِلَةُ لِلرَّفْعِ وَالْجَرِّ وَالنَّصْبِ

Ərəb dilində şəxs əvəzliləri hallanmır. Yəni, amilin təsiri ilə sonları dəyişmir. Lakin, hər halın (raf, cərr və nasb hallarının) özünə xas olan şəxs əvəzliləri (damirləri) vardır. Həmçinin, hər halın şəxs əvəzliləri yanaşı gəldiyi sözlərə bitişən və ayrı yazılan olmaqla iki yerə bölünürlər.

1. Ayrı yazılan şəxs əvəzliləri الضَّمَائِرُ الْمُفْصَلَةُ (munfəsil damirlər)
2. Bitişən şəxs əvəzlilər الضَّمَائِرُ الْمُتَّصِلَةُ (muttəsil damirlər)

Birinci: Ayrı yazılan adlıq hal şəxs əvəzliləri (munfəsil raf damirləri).

Əvvəlki dərslərimizdə keçdiyimiz (أَنَا, أَنْتَ, أَنْتِ, هُوَ, هِيَ) şəxs əvəzliləri əslində ayrı yazılan adlıq hal şəxs əvəzliləridir (raf damirləridir).

İkinci: Bitişən yiyəlik və təsirlik hal şəxs əvəzliləri (muttəsil cərr və nasb damirləri)

Yiyəlik və təsirlik hallarda adlıq hal şəxs əvəzlilərini aşağıda göstərilmiş “bitişən əvəzlilər” əvəz edir. Muttəsil cərr damirləri (bitişən yiyəlik hal əvəzliləri) isimlərlə işlədikən I şəxs (ي —) “-ım/-im”, II şəxs (كَ , كِ) “-ın/-in”, III şəxs (هُ , هَا) “-ı/-i” və s. mənsubiyyət şəkilçilərinin və ya yiyəlik halda olan “mənim”, “sənin”, “onun” və s. şəxs əvəzlilərinin mənasını verir.

Bitişən əvəzlilər bitişdirildikləri ismlə izafə əmələ gətirdikləri üçün onları təyin edir, həm də onlara müəyyənlik verir. Buna görə də, ismin tənvinini və ال (əl) artikli düşür.

Misal	Bitişən nasb və cərr damirləri	Ayrı yazılan raf damirlər	Şəxslər
كِتَابِي kitabım	ـِي	أَنَا	I şəxs
كِتَابِكَ kitabın	ـِكَ	أَنْتَ	II şəxs muzəkkər
كِتَابُهُ kitabı	ـُهُ	هُوَ	III şəxs
كِتَابُهَا kitabı	ـُهَا	هِيَ	

Qeyd: Tə mərbuta (ة , ة) ilə bitən isimlər bitişən əvəzlilərlə işlədildikdə “tə mərbuta” tə məbsutəyə (ت) çevrilir. Məsələn:

سَيَّارَةٌ – سَيَّارَتُكَ maşın – sənin maşının

Bitişik vəziyyətdə hallanma

Bitişən əvəzlilər qoşulmaqla isimlərin hallanmasına “**bitişik vəziyyətdə hallanma**” deyilir. Əvvəlində daim kəsre (—) olan I şəxs (ـِي) bitişən əvəzliyi istisna olmaqla, yerdə qalan bitişən əvəzlilərlə hallanarkən isimlərin əvəzlikdən əvvəlki hərəkəsi dəyişir.

Məsələn:

كِتَابُكَ mərfu halında

كِتَابِكَ məcrur halında

كِتَابِكَ mənsub halında

Yerdə qalan şəxs əvəzlilərini gələn dərslərimizdə tədrisən öyrənəcəyik.

Bitişən yiyəlik hal şəxs əvəzliləri (cərr damirləri) yiyəlik hal tələb edən (yəni: özündən sonra ismi məcrur edən) hərfu cərrlərlə də (ön qoşmaları ilə) işlənilir. Bu zaman bəzi hərfu cərrlərdə bəzi dəyişikliklər baş verir. Bu hərfu cərrlərdən bəzilərini göstərək:

1. ل - hərfu cərrī (-im/in; -un/ün; üçün)

ل - hərfu cərrī I şəxsın təkī (لـ) istisna olmaqla qalan şəxs əvəzliləri ilə birləşərkən ل şəklini alır.

ل - لِي = لِي	Mənim/ mənə
ل - كُ = كُ	Sənin/sənə (muzəkkərdə)
ل - كِ = كِ	Sənin/sənə (muənnəsdə)
ل - هُ = هُ	Onun /ona (muzəkkərdə)
ل - هَا = هَا	Onun /ona (muənnəsdə)

2. مِنْ hərfu cərrī (-dan / -dən)

مِنْ - hərfu cərrī I şəxsın təkī (مِنْ) ilə işlənərkən əvəzlik (مِنْ) şəklini alır və yanaşı düşmüş iki ن birləşərək şəddələşir (مِنْ).

مِنْ - مِنْ + مِنْ = مِنْ

Qalan şəxs əvəzlilərinə birləşərkən heç bir dəyişiklik olmur.

3. فِي (-da/-də), إِلَى (-a/a; -ya/yə, ...tərəf), عَلَى (...üzərində) hərfu cərriləri.

إِلَى və عَلَى hərfu cərriləri bitişən əvəzlilərlə işlənərkən (ي) “əlif maqsura” (ي) “yə” hərfinə çevrilir.

Bu hərfu cərrilər I şəxsın təkī (لـ) ilə işlənərkən yanaşı düşmüş iki (ي) “yə” birləşərək fəthəli şəddəyə çevrilir (ي).

فِي = ي + فِي	məndə
إِلَى = ي + إِلَى	mənə tərəf
عَلَى = ي + عَلَى	mənin üzərimdə

Qayda: Qadın cinsinin təkisi istisna olmaqla III şəxs (tək və cəm) bitişən əvəzlilikləri (هُنَّ هُمْ), kəsərə (—), və (ي) hərfindən sonra

çevrilib (هُنَّ هُمْ) olur¹.

فِيهِ = هُ + فِي - onda, orada

إِلَيْهِ = هُ + إِلَى - oraya, ona tərəf

عَلَيْهِ = هُ + عَلَى - onun üzərində

Qalan şəxs əvəzlilikləri ilə işlənərkən heç bir dəyişiklik baş vermir.

Fellərin keçmiş zamanı

الفِعْلُ الْمَاضِي

Ərəb dilində fellərin kökünü bildirən xüsusi “məsdər” forması yoxdur². Buna görə də ərəb dili alimləri indiki və keçmiş zaman fellərinin şəxslərdə hallanmasını nəzərdən keçirərək belə qərara gəlmişlər ki, felin **keçmiş zamanda III şəxsin təkini muzəkkər** formasını “**şərti məsdər**” kimi götürsünlər. Çünki, fel bu formada heç bir şəxs sonluğu qəbul etməyərək, felin kökünü xatırlatdığı üçün öyrənilmək və şərh edilmək baxımından münasibdir. Buna görə də lüğət və dərsliklərdə fel məhz bu formada göstərilir. Məsələn: دَهَبَ, خَرَجَ və s.

Ərəb dilində fellərin üç forması var.

1. Keçmiş zaman; المَاضِي (madi)
2. İndiki – gələcək zaman; الْمُضَارِعُ (mudari)
3. Əmr; الْأَمْرُ

¹ Bu dəyişmə hərfor-cərrlərin təsirindən deyil, dilin rahatlığı üçündür, çünki şəxs əvəzlilikləri hallanmırlar.

² Digər dillərdən fərqli olaraq ərəb dilində fellərin sadə məsdəri felin kökünə məsdər şəkilçisi əlavə etməklə düzəlmir. Hər felin özünə xas olan və biri-birindən çox fərqlənən məsdər forması var. Buna görə də bu məsdər formalarında bəzən felin kökünü müəyyən etmək çətin olur.

Madi (keçmiş zaman) felinin düzəlmə qaydası

Madi (keçmiş zaman) **feli** – iş və hərəkətin danışılan vaxtdan əvvəl baş verdiyini bildirir. Felləri keçmiş zamanda təsrif etmək¹ üçün “şərti məsdərin” (yəni: felin keçmiş zaman III şəxs, tək, muzəkkər formasının) sonuna aşağıdakı şəxs sonluqlarını artırmaq lazımdır:

Misal	Şəxs sonluqları	Damirlər	Şəxslər
ذَهَبْتُ	تُ	أَنَا	I şəxs
ذَهَبْتَ	تَ	أَنْتَ	II şəxs muzəkkər
ذَهَبَ	yoxdur	هُوَ	III şəxs
ذَهَبْتِ	تِ	هِيَ	

Keçmiş zaman felini düzəldərkən “şərti məsdərin” sonuna əlavə edilən (تُ, تَ) şəxs sonluqları əslində **“bitişən adlıq hal şəxs əvəzlilikləridir”** (muttəsil raf damirləridir). (تُ) şəxs sonluğu isə qadın cinsi əlamətidir.

Yerdə qalan şəxslərdə əlavə olunan şəxs sonluqlarını gələn dərslərimizdə tədricən öyrənəcəyik.

لِ (-in/-in, -un/-ün, ...üçün) **hər fu cərr i və عِنْدَ (...yanında) zərfinin xəbərin “var” mənasını bildirməsi.**

لِ və عِنْدَ sözləri ismi cümlədə çox vaxt xəbər kimi işlənilir. Bu cür xəbərlər mübtədadan əvvəl və sonra gəlməsindən asılı olaraq aşağıdakı mənaları ifadə edirlər:

1. Əgər, ismi cümlədə لِ və عِنْدَ sözlərindən ibarət xəbərlər mübtədadan sonra gələrlərsə, öz əsl mənalarını verirlər. Yəni, لِ

¹ Təsrif etmək – yəni, hallandırmaq.

(-in/-in, -un/-ün, ...üçün) hərfu cərri mənsubiyyət, sahiblik bildirir, عِنْدَ zərfi isə (...yanında) mənasını verir. Məsələn:

حَامِدٌ عِنْدَ الْمُدِيرِ. Həmid müdirin yanındadır.

الْكِتَابُ لِحَامِدٍ Kitab Həmidindir.

2. Əgər, ismi cümlədə لِ və عِنْدَ sözlərindən ibarət xəbərlər mübtədadan əvvəl gələrsə, "(kimin və ya nəyin nəyi isə) **vardır**" mənasını bildirirlər. لِ - aqıl və bədən üzvləri üçün, عِنْدَ isə qeyri aqillər və əşyalar üçün işlənir. Bu növ ismi cümlələrdə mübtədə, varlığı (mövcudluğu) haqda ilk dəfə məlumat verilən əşya olduğu üçün qeyri-müəyyənlikdə olur. Məsələn:

لِي أَخٌ. – Mənim qardaşım var.

عِنْدِي بَيْتٌ. – Mənim evim var.

Qeyd 1: "Vardır" mənasını verən لِ və عِنْدَ sözlərinin əvvəlinə "مَا" inkar ədatı artırıldıqda "yoxdur" mənasını verirlər. Məsələn:

أَلَيْكَ أَخٌ؟ لا, مَا لِي أَخٌ.

Sənin qardaşın varmı? Xeyr, mənim qardaşım **yoxdur**.

أَعِنْدَكَ قَلَمٌ؟ لا, مَا عِنْدِي قَلَمٌ.

Sənin qələmin varmı? Xeyr, mənim qələmim **yoxdur**.

Qeyd 2: Təkcə لِ və عِنْدَ deyil, istənilən hərfu-cərr və ya zərfdən ibarət olan xəbər mübtədadan əvvəl keçdikdə "**var**" mənasını verir.

Məsələn:

عَلَى الْمَكْتَبِ كِتَابٌ – Stolun üstündə kitab var.

أَمَامَ الْبَيْتِ سَيَّارَةٌ – Evin qarşısında maşın var.

أَخٌ və أَبٌ sözlərinin xüsusi şəkildə hallanması

Ərəb dilində altı isim var ki, bu isimlər I səxsin təkisi (ـِي) istisna olmaqla digər isimlərə izafə olarkən, izafə tərkibində xüsusi şəkildə hallanırlar. Bu isimlər izafə tərkibində hallanarkən mərfu halında (adlıqda) —و, məcrur halında (yiyəlikdə) ـِي, təsirlikdə isə —ا qəbul edir. أَبٌ (ata) və أَخٌ (qardaş) sözləri bu isimlərdəndir.

Məsələn:

Adlıq halda (mərfu)	أَبُو حَامِدٍ وَأَخُوكَ فِي الْبَيْتِ	Həmidin atası və sənin qardaşın evdədirlər.
Yiyəlik halda (məcrur)	ذَهَبْتُ إِلَى أَبِي حَامِدٍ وَأَخِيكَ.	Həmidin atası və sənin qardaşının yanına getdim.
Təsirlik halda (mənsub)	أَحِبُّ أَبَا حَامِدٍ وَأَخَاكَ.	Həmidin atasını və sənin qardaşını çox istəyirəm

Qeyd: أَبٌ (ata) və أَخٌ (qardaş) isimləri və digər yerdə qalan dörd isim yalnız təkdə və I səxsin təkisi (ـِي) istisna olmaqla digər isimlərə izafə olarkən bu formada hallanırlar. İzafədən kəsildikdə və ya cəmdə olduqda, adi qaydada hallanırlar. Məsələn:

أَخٌ, أَخٌ, أَخًا, أَبٌ, أَبٌ, أَبًا

Yerdə qalan dörd sözü gələn dərslərimizdən biləcəyik.

Sonu "tə mərbuta" (ـة, ـة) ilə bitən kişi adları

Keçən dərslərdə "məmnü minəs-sarf" "tənvin qəbul etməyən" isimlərdən danışdıq və bildirdik ki, qadın adları və sonu (ـَانُ) ilə bitən sifətlər bu qrup isimlərdəndir. Yəni, tənvin qəbul etmirlər.

Həmçinin, sonu “tə mərbuta” (ة, ـة) ilə bitən kişi adları da bu qrup isimlərdəndir. Məsələn: طَلْحَةُ, أُسَامَةُ, مُعَاوِيَةُ və s.

Beləliklə, indiyə kimi “**məmnü minəs-sarf**” “tənvin qəbul etməyən” isimlərdən üç qrupunu öyrənmişik:

1. Bütün qadın adları; زَيْنَبُ, مَرْيَمُ, فَاطِمَةُ və s.
2. Sonu (اُنْ) ilə bitən sifətlər; كَسْلَانُ, عَطْشَانُ, غَضَبَانُ, شَبَعَانُ, مَلَّانُ və s.
3. Sonu “tə mərbuta” (ة, ـة) ilə bitən kişi adları; طَلْحَةُ, أُسَامَةُ, مُعَاوِيَةُ.

“Məmnü minəs-sarf” “tənvin qəbul etməyən” isimlərin qalan növlərini gələn dərslərimizdə tədricən keçəcəyik.

مَعَ zaman və məkan zərfi

مَعَ - zaman və məkan bildirən zərfdir. Mənası: “birlikdə” deməkdir. Yəni eyni zamanda və məkanda toplaşmağı bildirir. Daim izafə şəkilində işlənir. Məsələn:

خَرَجْتُ مَعَ حَامِدٍ – Həmidlə **birlikdə** çıxdım

(yəni: eyni zamanda və bir yerdə)

Qeyd: مَعَ zərfi izafədən kəsildikdə مَعًا formasını alır. Məsələn:

خَرَجْنَا مَعًا – Birlikdə çıxdıq

11. ON BİRİNCİ DƏRS

Hal əlaməti olmayan isimlərin 2-ci qrupu

I səxsin təkisi (يـ) bitişən əvəzliyinə izafə olunan isimlər

المُضَافُ إِلَى بَاءِ الْمُتَكَلِّمِ

Keçən dərsimizdə hal əlaməti olmayan isimlərdən söhbət açdıq və bildirdik ki, üç növ isimlərdə hal əlamətləri bilinmir. Bu növ isimlərdən biri barədə - “**maqsur isimlər**” barədə artıq söhbət açmışıq. Bu dərsdə “**hal əlaməti olmayan**” isimlərin ikinci qrupu barədə söhbət açacağıq.

“**Hal əlaməti olmayan**” isimlərin ikinci qrupu **I səxsin təkisi (يـ) bitişən əvəzliyinə izafə olunan isimlərdir**. Bildiyimiz kimi (يـ) bitişən əvəzliyi birləşdiyi isimlərin son hərəkəsinin kəsre (—) olmasını tələb edir. (يـ) bitişən əvəzliyi birləşən isimlərdə ismin son hərəkəsinin yerini kəsre (—) aldığı üçün ismin hal əlamətlərinin görsənməsi mümkünsüz olur. “Maqsur isimlərdə” olduğu kimi burada da sözlərin halı cümlədəki yerinə görə müəyyənləşdirilir: mərfu halı tələb edən şəraitdədirsə mərfu, məcrur və mənsub hal tələb edən şəraitdədirsə məcrur və ya mənsub hal mənasını verir. Məsələn:

هَذَا بَيْتِي. Bu mənim evimdir.

الْكِتَابُ فِي بَيْتِي. Kitab mənim evimdədir.

أُحِبُّ بَيْتِي. Evimi sevirəm.

Cümlələrdən görürük ki, بَيْتِي (evim) sözü bütün hallarda dəyişmədi. Lakin cümlədəki yerinə görə onların halını müəyyənləşdirə bilərik. Birinci cümlədə xəbər olduğuna görə بَيْتِي mərfudur (adlıq haldadır), ikinci cümlədə hərfor-cərrdən sonra gəldiyinə görə بَيْتِي sözü məcrurdur (yiyəlik haldadır), üçüncü cümlədə isə təsirli fəldən sonra gəlib “nəyi?” sualına cavab veridiyi üçün tamamlıqdır, mənsubdur (təsirlik haldadır).

12. ON İKİNCİ DƏRS

II şəxs qadın cinsinin tək üçün bitişən şəxs əvəzlilikləri

II şəxs müənnəs, müfrad üçün bitişən (muttəsil) cərr və nasb damiri:

Misal	II şəxs müənnəs bitişən nasb və cərr damiri	II şəxs müənnəs ayrı yazılan raf damiri
كِتَابُكِ kitabın	— كِ	أَنْتِ

Məsələn:

أَيْنَ كِتَابُكِ يَا فَاطِمَةُ؟ هُوَ عَلَى الْمَكْتَبِ.

Kitabın haradadır, ey Fatimə? O, yazı stolunun üzərindədir.

Keçmiş zaman felinin bu şəxsdə qəbul etdiyi şəxs sonluğu:

Misal	II şəxs müənnəsdə felin qəbul etdiyi şəxs sonluğu	II şəxs müənnəs ayrı yazılan raf damiri
ذَهَبْتُ	— تِ	أَنْتِ

Məsələn:

أَيْنَ ذَهَبْتِ يَا فَاطِمَةُ؟ ذَهَبْتُ إِلَى الْمَكْتَبَةِ.

Ey Fatimə, hara getmişdin? Kitabxanaya getmişdim.

13. ON ÜÇÜNCÜ DƏRƏ

الْجَمْعُ İsimlərin cəm halı

Cəm - isimlərin ikidən artıq ¹ olmasını bildirmək üçün qoyulmuş formalarıdır. İsimlərin cəm formasının qoyulmasında məqsəd danışıqı ixtisar etmək və təkrara yol verməməkdir.

Ərəb dilində isimlərin cəm halı “سَمَاعِي”² (səməi) – dir. Yəni, isimlərin cəmini düzəltmək üçün xüsusi bir qayda yoxdur və ərəblərdən eşidilənlərə əsaslanır. Hər sözün özünə xas olan cəm forması vardır. Buna görə də yalnız lüğət kitablarına qayıtmaqla və yadda saxlanılmaqla öyrənilməlidir. Lüğət kitablarında isimlərin cəmi təkii ilə yanaşı göstərilir.

Buna baxmayaraq, ərəb dilşünasları sözlərin cəmlərini nəzərdən keçirərək görmüşlər ki, cəmlərdə az da olsa müəyyən qanunauyğunluqlar vardır. Buna görə də asanlaşdırmaq məqsədi ilə cəmləri növlərə bölmüşlər. Cəmlərə baxaraq görmüşlər ki, bəzi cəmlər daxili dəyişikliklər vasitəsilə, bəziləri isə xarici şəkilçilər vasitəsilə düzəlir.

1. Daxili dəyişikliklər vasitəsilə cəmlənməyə “cəmu-t-təksir”

جَمْعُ التَّكْسِيرِ “sınıq cəm”³ ;

2. Şəkilçilər vasitəsilə cəmlənməyə isə “cəmus-səlim” جَمْعُ السَّلَامِ “düzgün cəm”⁴ deyilir.

سınıq cəm (cəmut-təksir) جَمْعُ التَّكْسِيرِ

Bu cəm formasının “sınıq cəm” adlanmasına səbəb budur ki, bu cəm formasında söz sanki sınıq və dəyişərək yenidən başqa bir formada düzəlir. Sınıq cəmdə bəzən cəm formanın hərfləri tək

¹ Azərbaycan dilindən fərqli olaraq ərəb dilində isimlərin ikilik halı özünə xas formada düzəlir. Buna görə də cəm ikidən artıq saya dəlalət edir. İsimlərin ikilik halını gələn dərslərdən biləcəyik.

² “سَمَاعِي” “səməi” – nin əksi “قِيَاسِي” “qiyasi” –dir, yəni, konkret qaydalara əsaslanaraq düzələn sözlərdir. Məsələn, fellərin keçmiş zamanda hallanması “qiyasi” –dir və. s.

³ Sınıq cəmlərə “daxili cəm” də deyirlər.

⁴ Düzgün cəmlərə “xarici cəm” də deyilir.

formanın hərflərindən az olur, bəzən artıq olur, bəzən isə hərflər eyni olub yalnız hərəkələri dəyişir. Bəzi sözlərin tək və cəmi biri-birindən hərfləri baxımından tamamilə fərqlənirlər. Məsələn:

كِتَابٌ - كُتُبٌ kitab - kitablar
رَجُلٌ - رِجَالٌ kişi - kişilər
أَسَدٌ - أُسْدٌ şir - şirlər
إِمْرَأَةٌ - نِسَاءٌ qadın - qadınlər

Ərəb dilində sözlərin əksəriyyəti "sınıq cəm" forması ilə cəmlənilər. Sınıq cəmin 40-a yaxın modeli (babı) vardır. Bu babların seçilib işlədilməsini müəyyənləşdirən dəqiq qaydalar olmadığı üçün isimlərin cəmləri təkləri ilə birlikdə əzbərlənməlidir. Bir sözün bir neçə cəm forması da ola bilər. Məsələn:

أَخٌ - إِخْوَةٌ, إِخْوَانٌ
حِمَارٌ - حُمُرٌ, حَمِيرٌ

جَمْعُ السَّلَامِ "Düzgün cəm" "cəm`us-səlim"

Bu cəm forması ona görə "düzgün" "səlim" adlanır ki, bu cəmlər düzələrkən sözün təkində heç bir dəyişiklik baş vermir, yəni, sözün tək olduğu kimi "düzgün" qalır, sadəcə sonuna şəkilçi əlavə olunur.

"Düzgün cəm" iki cürdür:

1. Muzəkkər düzgün cəm - جَمْعُ الْمَذْكَرِ السَّلَامِ - "cəmul-muzəkkər əs-səlim".
2. Muənnəs düzgün cəm - جَمْعُ الْمُؤَنَّثِ السَّلَامِ - "cəmul-muənnəsi əs-səlim".

Muzəkkər düzgün cəm "cəmul-muzəkkər əs-səlim" sözün sonuna (ون) cəm şəkilçisi artırılmaqla düzəlir. Məsələn:

مُدْرَسٌ - مُدْرَسُونَ müəllim - müəllimlər

مُهَنْدِسٌ - مُهَنْدِسُونَ mühəndis - mühəndislər

Bu cəm forması ona görə “cəmul-muzəkkər” “kişi cinsi cəmi” adlanır ki, bu cəm forması ilə yalnız kişi cinsində olan xüsusi adlar¹, peşə və məşğuliyyət bildirən isimlər düzəlidir.

Muənnəs düzgün cəm “cəmul-muənnəsi əs-səlim” sözün sonuna (أَت) cəm şəkilçisi artırılmaqla düzəlidir. Məsələn:

مُدْرَسَاتٌ - مُدْرَسَةٌ müəllimə - müəllimələr
مُهَنْدِسَاتٌ - مُهَنْدِسَةٌ mühəndis qadın - mühəndis qadınlar

Bu cəm forması da ona görə “cəmul-muənnəs” “qadın cinsi cəmi” adlanır ki, bu cəm forması ilə çox vaxt qadın cinsində olan ad, isim və sifətlər düzəlidir.

“Muənnəs düzgün cəm” forması düzələrkən sözün sonundakı “tə mərbuta” (ة , ة) atılır.

Qeyd: Bəzi isimlər “muənnəs düzgün cəm” forması ilə cəmlənərkən tək formalarında xüsusi dəyişikliklər olur. Məsələn:

بَنَاتٌ - بِنْتٌ Qız - qızlar
أَخَوَاتٌ - أُخْتٌ Bacı - bacılar
أُمَّهَاتٌ - أُمٌّ Ana - analar

Qeyd: İsimlərin cəmlənməsi cümlədə kəmiyyətə görə uzlaşma tələb olunan cümlə üzvləri və söz birləşmələrində nəzərə alınmalıdır. Çünki, isimlərin cəmlənməsi uzlaşmada mütləq öz əksini tapmalıdır. Məsələn, mübtədə və xəbərin uzlaşması, sifət (nət) və sifətləşmiş ismin (mənutun) uzlaşması və s.

الطُّلَّابُ جُدُّدٌ. - Tələbələr yenidirlər.
الْمُدْرَسُونَ الْجُدُّدُ فِي الْفَصْلِ. - Yeni müəllimlər sinifdədirlər.

¹ Yəni, insan adları.

III şəxs cəm üçün munfəsil və muttəsil damirlər

III şəxs (muzəkkər və muənnəs) cəm ayrı yazılan adlıq hal (munfəsil raf) və bitişən (muttəsil) cərr və nasb damirləri

Misal	III şəxs cəm bitişən nasb və cərr damiri	III şəxs cəm ayrı yazılan raf damiri	
كِتَابُهُمْ (onların) kitabı	هُمْ	هُمْ	لِلْمَذْكُورِ
كِتَابُهُنَّ (onların) kitabı	هُنَّ	هُنَّ	لِلْمُؤَنَّثِ

Məsələn:

الْفَلَّاحُونَ فِي الْحُقُولِ وَ أَبْنَاؤُهُمْ فِي الْمَدْرَسَةِ.

Əkinçilər tarlada, **oğulları** isə məktəbdədirlər.

الطَّبِيبَاتُ فِي الْمُسْتَشْفَى وَ بَنَاتُهُنَّ فِي الْمَدْرَسَةِ.

Həkimlər xəstəxanada, **qızları** isə məktəbdədirlər.

Qeyd: (هُمْ — هُنَّ) bitişən əvəzlilikləri də هُ bitişən əvəzliyi

kimi (—) kəsradən və sakin ي “yə” hərfindən sonra (هُمْ — هُنَّ) olurlar. Məsələn:

فِي بَيْتِهِمْ (بَيْتِهِنَّ) — Onların evində

عَلَيْهِمْ (عَلَيْهِنَّ) — Onların üzərinə

إِلَيْهِمْ (إِلَيْهِنَّ) — Onlara tərəf

Keçmiş zaman felinin III şəxsin (muzəkkər və muənnəs) cəmində qəbul etdiyi şəxs sonluqları:

Misal	III şəxsə felin qəbul etdiyi şəxs sonluqları	III şəxs cəm ayrı yazılan raf damiri	
ذَهَبُوا (onlar) getdilər	وَا	هُمْ	لِلْمَذْكُورِ
ذَهَبْنَ (onlar) getdilər	نَ	هُنَّ	لِلْمُؤَنَّثِ

Məsələn:

الْفَلَّاحُونَ ذَهَبُوا إِلَى الْحُقُولِ وَ أَبْنَاؤُهُمْ ذَهَبُوا فِي الْمَدْرَسَةِ.

Əkinçilər tarlaya, oğulları isə məktəbə **getdilər**.

الطَّبِيبَاتُ ذَهَبْنَ إِلَى الْمُسْتَشْفَى وَ بَنَاتُهُنَّ ذَهَبْنَ إِلَى الْمَدْرَسَةِ.

Həkimlər xəstəxanaya, qızları isə məktəbə **getdilər**.

Aqil (insan bildirən), cəm üçün işlənən işarə əvəzlilikləri

أَسْمَاءُ الْإِشَارَةِ لِلْجَمْعِ الْعَاقِلِ

Əvvəlki dərslərimizdə keçdiyimiz tək üçün işarə əvəzlilikləri (تِلْكَ , ذَلِكَ , هَذِهِ , هَذَا) həm aqil (insan bildirən) isimlər, həm də qeyri aqil (heyvan və cansızlar) üçün işlənir. Məsələn:

هَذَا كِتَابٌ. – Bu kitabdır.

هَذَا طَالِبٌ. – Bu tələbədir.

Ərəb dilində elə işarə əvəzlilikləri var ki, onlar cinsindən asılı olmayaraq yalnız **aqil** (insan bildirən) **cəm isimlər** üçün işlənir. Bu işarə əvəzlilikləri aşağıdakılardır:

مِثَالٌ Misal	اسْمُ الْإِشَارَةِ لِلْجَمْعِ الْعَاقِلِ Aqil üçün işarə əvəzliyi
هَؤُلَاءِ طُلَّابٌ. هَؤُلَاءِ طَالِبَاتٌ. Bunlar tələbələrdir.	هَؤُلَاءِ (bunlar) لِلْقَرِيبِ Yaxınlığı bildirən
أُولَئِكَ طُلَّابٌ. أُولَئِكَ طَالِبَاتٌ. Onlar tələbələrdir.	أُولَئِكَ (onlar) لِلْبَعِيدِ Uzaqlığı bildirən

أَفْعَلَاءُ və فُعَلَاءُ vəznində (babında) olan cəmlərin tənvin qəbul etməməsi

Vəzn (bab) nədir: Ərəb sözlərinin böyük əksəriyyəti üç və ya dörd köklü¹ olub sınıq cəmləri az-çox sabit formalar üzrə düzəltdiyi üçün ərəb alimləri cəmləri bablara (vəznlərə) salmışlar. Bu bablarda (vəznlərdə) I kök hərfi “ف”, II kök hərfini “ع”, III kök hərfini isə “ل” ilə işarə etmişlər. Sözün kökünə əlavə olunmuş hərflər və hərəkətlər isə olduğu kimi saxlanılır.

Məsələn: أَصْدِقَاءُ cəminin hansı babda olmasını tapaq. Sözün kökü صَدَقَ felidir. ص hərfini “ف” ilə, د hərfini “ع” ilə, ق hərfini “ل” ilə işarə edək. Yerdə qalan ا, ا, ء hərflərini və hərəkətləri isə olduğu kimi saxlayaq. Beləliklə, bu cəm أَفْعَلَاءُ babındadır.

Ərəb qrammatikasında sözlərin mənaları bablarına görə müəyyənləşdiyi üçün babları bilməyin böyük əhəmiyyəti vardır. “**Sınıq cəm**” mövzusunda qeyd etmişdik ki, sınıq cəmin 40-a yaxın babı var. Bu bablardan ikisi də أَفْعَلَاءُ və فُعَلَاءُ bablarıdır. Bu babda cəmlənən bütün sınıq cəmlər tənvin qəbul etməyən “**məmnü minəs-sarf**” sözlərdəndir.

Məsələn:

أَغْنِيَاءُ – varlılar	زُمَلَاءُ – yoldaşlar
أَصْدِقَاءُ – dostlar	فُقَرَاءُ – kasıblar
أَقْوِيَاءُ – güclülər	عُلَمَاءُ – alimlər

¹ Sözün kökünü müəyyən etmək üçün sözün hansı feldən düzəldiyini bilmək lazımdır.

14-15. ON DÖRDÜNCÜ VƏ ON BEŞİNCİ DƏRSLƏR

I və II şəxs cəm əvəzlilikləri

الضَّمَائِرُ لِلْمُتَكَلِّمِ وَالْمُخَاطَبِ

I və II şəxs (muzəkkər və muənnəs) cəm ayrı yazılan adlıq hal (munfəsil raf) və bitişən (müttəsil) cərr və nasb damirləri:

Misal مِثَالٌ	I və II şəxs cəm bitişən nasb və cərr damiri الضَّمَائِرُ الْمُتَّصِلَةُ لِلنَّصَبِ وَالجَرِّ	I və II şəxs cəm ayrı yazılan raf damiri الضَّمَائِرُ الْمُتَّفَصِّلَةُ لِلرَّفْعِ		Şəxslər
كِتَابُنَا (bizim) kitabımız	نَا	نَحْنُ	لِلْمُذَكَّرِ وَ الْمُؤَنَّثِ	I şəxs الْمُتَكَلِّمُ
كِتَابِكُمْ (sizin) kitabınız	كُمْ	أَنْتُمْ	لِلْمُذَكَّرِ	II şəxs الْمُخَاطَبُ
كِتَابِكُنَّ (sizin) kitabınız	كُنَّ	أَنْتُنَّ	لِلْمُؤَنَّثِ	

**Keçmiş zaman felinin I və II şəxsin (muzəkkər və muənnəs)
cəmində qəbul etdiyi şəxs sonluqları:**

Misal مِثَالٌ	I və II şəxs cəm bitişən nasb və cərr damiri الصَّمَائِرُ الْمُتَّصِلَةُ لِلرَّفْعِ	I və II şəxs cəm ayrı yazılan raf damiri الصَّمَائِرُ الْمُتَفَصِّلَةُ لِلرَّفْعِ		Şəxslər
دَهَبْنَا (biz) getdik	نَا	نَحْنُ	لِلْمَذَكَّرِ وَالْمُؤَنَّثِ	I şəxs الْمُتَكَلِّمُ
دَهَبْتُمْ (siz) getdiniz	تُمْ	أَنْتُمْ	لِلْمَذَكَّرِ	II şəxs الْمُخَاطَبُ
دَهَبْتُنَّ (siz) getdiniz	تُنَّ	أَنْتُنَّ	لِلْمُؤَنَّثِ	

Məsələn:

أَيْنَ بَيْتِكُمْ الْجَدِيدُ يَا إِخْوَانُ؟ بَيْتُنَا الْجَدِيدُ قَرِيبٌ مِنَ الْمَطَارِ.

Yeni eviniz haradadır, qardaşlar? Yeni evimiz hava limanına yaxındır.

أَيْنَ دَهَبْتُمْ بَعْدَ الدَّرْسِ يَا إِخْوَانُ؟ دَهَبْنَا إِلَى الْمَلْعَبِ.

Dərşdən sonra hara getdiniz, qardaşalar? Meydançaya getdik.

أَيْنَ بَيْتُكُنَّ الْجَدِيدُ يَا أَخَوَاتُ؟ بَيْتُنَا الْجَدِيدُ قَرِيبٌ مِنَ الْمَطَارِ.

Yeni eviniz haradadır, bacılar? Yeni evimiz hava limanına yaxındır.

أَيْنَ دَهَبْتُنَّ بَعْدَ الدَّرْسِ يَا أَخَوَاتُ؟ دَهَبْنَا إِلَى الْمَكْتَبَةِ.

Dərşdən sonra hara getdiniz, bacılar? Kitabxanaya getdik.

أَيُّ (hansı?) Sual əvəzliyi

Bildiyimiz kimi sual əvəzlilikləri hallanmır. Lakin bir sual əvəzliyi müstəsnadır ki, bu da أَيُّ (hansı?) sual əvəzliyidir. Bu sual əvəzliyi özündən sonrakı ismin qeyri-müəyyənlik (nəkira) forması ilə izafə əmələ gətirir və amilin təsiri ilə sonu dəyişir. Bəzən qadın

cinsində **أَيَّةٌ** kimi də işlənir. Həm aqıl, həm də qeyri-aqıl isimlərlə işlənə bilər.

Məsələn: **أَيُّ يَوْمٍ هَذَا؟** - Bu hansı gündür?

Digər sual əvəzlilikləri kimi bu sual əvəzliyi də hərfu-cərrrlərlə (ön qoşmaları ilə) işlənilə bilər. Məsələn:

فِي أَيِّ مَدْرَسَةٍ أَنْتَ؟ - Sən hansı məktəbdəsən?

مِنْ أَيِّ بَلَدٍ أَنْتَ؟ - Sən hansı ölkədəsən?

Digər isimlər kimi bu sual əvəzliyi də cümlədə izafə tərkibində işlənilə bilər. Belə halda **أَيُّ** (hansı?) sual əvəzliyi cümlənin əvvəlindən nisbətən uzaqlaşa bilər. Məsələn:

كِتَابُ أَيِّ طَالِبٍ هَذَا؟ - Bu hansı tələbənin kitabıdır.

Əcnəbi (qeyri-ərəb) adlarının tənvin qəbul etməməsi

Keçən dərslərimizdən bildik ki, bir qrup sözlər tənvin qəbul etməyən **“məmnu minəs-sarf”** sözlərdir. Bu qrup sözlərdən bəzilərini qeyd etdik. Məsələn: qadın adları, bəzi cəm babları, sonu **“tə mərbuta”** ilə bitən kişi adları, və s.

Həmçinin, ərəb silində əcnəbi (qeyri-ərəb) adların əksəriyyəti də tənvin qəbul etməyən **“məmnu minəs-sarf”** isimlərdəndir.

Məsələn: **إِبْرَاهِيمُ, يَعْقُوبُ, أَذْرَبِيحَانُ** və s.

İsimlərin və keçmiş zaman felinin şəxslərdə hallanması
Bitişik yazılan raf, nasb və cərr damirləri
 الضَّمَايِرُ الْمُتَّصِلَةُ لِلرَّفْعِ وَ النَّصْبِ وَ الْجَرِّ

Misal مِثَالٌ	Keç. zam. felinin şəxs sonluqları الضَّمَايِرُ الْمُتَّصِلَةُ لِلرَّفْعِ	Misal مِثَالٌ	Bitişən cərr və nasb damirləri الضَّمَايِرُ الْمُتَّصِلَةُ لِلجَرِّ وَالنَّصْبِ	Ayrı yazılan damirlər الضَّمَايِرُ الْمُنْفَصِلَةُ	Şəxslər		
ذَهَبْتُ	تُ	كِتَابِي	يِ	أَنَا	لِلْمَذْكُورِ وَ لِلْمُؤَنَّثِ	I şəxs الْمُتَكَلِّمُ	تَك لِلْمُفْرَدِ
ذَهَبْتَ	تَ	كِتَابِكَ	كَ	أَنْتَ	لِلْمَذْكُورِ	II şəxs الْمُخَاطَبُ	
ذَهَبْتِ	تِ	كِتَابِكِ	كِ	أَنْتِ	لِلْمُؤَنَّثِ		
ذَهَبَ	yoxdur	كِتَابُهُ	هُ	هُوَ	لِلْمَذْكُورِ	III şəxs الْغَائِبُ	
ذَهَبْتُمْ	تُمْ	كِتَابِكُمْ	كُمْ	أَنْتُمْ	لِلْمَذْكُورِ وَ لِلْمُؤَنَّثِ	I şəxs الْمُتَكَلِّمُ	جَمْع لِلْمُجْمَعِ
ذَهَبْتُمْ	تُمْ	كِتَابِكُمْ	كُمْ	أَنْتُمْ	لِلْمَذْكُورِ	II şəxs الْمُخَاطَبُ	
ذَهَبْتُمْ	تُمْ	كِتَابِكُمْ	كُمْ	أَنْتُمْ	لِلْمُؤَنَّثِ		
ذَهَبُوا	وَا	كِتَابُهُمْ	هُمْ	هُمْ	لِلْمَذْكُورِ	III şəxs الْغَائِبُ	
ذَهَبْتُمْ	تُمْ	كِتَابِكُمْ	كُمْ	أَنْتُمْ	لِلْمُؤَنَّثِ		

16-17. ON ALTINCI VƏ ON YEDDİNCİ DƏRSLƏR

Qeyri-aqil (insan olmayan) isimlərin cəmi

جَمْعُ غَيْرِ الْعَاقِلِ

Qayda: Ərəb dilində qeyri-aqil (insan olmayan) varlıqların adlarını bildirən isimlər (təkdəki cinsindən asılı olmayaraq) cəmdə müənnəs isimlərin təkinin qrammatik xüsusiyyətini kəsb edir.

Məsələn:

هَذَا كِتَابٌ - هَذِهِ كُتُبٌ

Bu kitabdır – Bu kitablardır.

هَذَا جِمَارٌ - هَذِهِ حُمُرٌ

Bu uzunqulaqdır – Bu uzunqulaqlardır.

Qeyd: Qeyri-aqil isimlərin cəmlənərkən “muənnəsləşməsi” və “təkləşməsi” cümlədə uzlaşma tələb olunan hər yerdə nəzərə alınmalıdır. Məsələn, mübtəda və xəbərin uzlaşması, sifət və sifətləşmiş ismin uzlaşması və s. Məsələn:

هَذَا كِتَابٌ جَدِيدٌ. - هَذِهِ كُتُبٌ جَدِيدَةٌ.

Bu yeni kitabdır – Bunlar yeni kitablardır.

أَيْنَ الْكُتُبُ؟ هِيَ عَلَى الْمَكْتَبِ.

Kitablar haradadır? Onlar yazı stolunun üzərindədir.

18. ON ƏKSKZİNCİ DƏRS

المثنى Təsniyə (isimlərin ikilik halı)

Ərəb dilində isimlərin üç qrammatik sayı vardır:

1. Tək – المَفْرَدُ (mufrad)
2. İkilik – التَّثْنِيَّةُ (təsniyə)
3. Cəm – الجَمْعُ (cəm)

Təsniyə - sonuna (اِنِ) artırılmaqla ikiliyə dəlalət edən isimlərdir. İsimlərin təsniyə (ikilik) formasının düzəlməsində məqsəd cəmlərdə olduğu kimi **təkrara yol verməməkdir**. Tərifdən göründüyü kimi sonuna (اِنِ) artırılmayan, lakin ikiliyə dəlalət edən sözlər “müsənnə” (ikilik hal) sayılır. Məsələn: الشَّفْعُ (cüt), və s.

Qayda: Təsniyə isim və sifətlərin sonuna (اِنِ) şəkilçisini artırmaqla düzəlir. Təsniyə şəkilçisi qoşulan ismin tənvinləri atılır, “tə mərbuta” (ة, ة) “tə məbsutəyə” (تـ) çevrilir. Məsələn:

كِتَابٌ – كِتَابَانِ

Bir kitab – iki kitab

سَيَّارَةٌ – سَيَّارَتَانِ

Bir maşın – iki maşın

Sifətlərin də təsniyəsi göstərilən üsulla düzəlir. Məsələn:

جَدِيدٌ – جَدِيدَانِ

Yeni – iki yeni (muzəkkərdə)

جَدِيدَةٌ – جَدِيدَتَانِ

Yeni – iki yeni (muənnəsdə)

Təsniyənin işarə və şəxs əvəzlilikləri aşağıdakı kimidir:

- İşarə əvəzlilikləri:

هَذَا – bu iki (muzəkkərdə), هَاتَانِ – bu iki (muənnəsdə)

ذَلِكَ – o iki (muzəkkərdə), تَانِكَ – o iki (muənnəsdə)

- Şəxs əvəzlilikləri:

أَنْتُمَا – siz ikiniz (müz. və müən), هُمَا – onlar ikisi (müz. və müən).

Qeyd: İsim və sifətlərin təsniyəsi cümlədə uzlaşma tələb olunan hər yerdə nəzərə alınmalıdır. Məsələn, mübtəda və xəbərin uzlaşması, sifət və sifətləşmiş ismin uzlaşması və s. Məsələn:

هَذَانِ الْكِتَابَانِ جَدِيدَانِ. – Bu iki kitab yenidir.

هَتَانِ السَّيَّارَتَانِ جَدِيدَتَانِ. – Bu iki maşın yenidir.

أَيُّ الْكِتَابَانِ؟ هُمَا عَلَى الْمَكْتَبِ. – İki kitab haradadır? Onlar (ikisi) yazı stolunun üzərindədir.

كَمْ (neçə?) sual əvəzliyi

كَمْ (neçə?) sual əvəzliyi özündən sonra gələn ismin tək, mənsub (təsirlikdə) və nəkira (qeyri müəyyənlikdə) olmasını tələb edir. Bu sual əvəzliyi bilinməyən, naməlum **ədədi** müəyyən etmək üçün istifadə olunur.

Məsələn:

كَمْ كِتَابًا عِنْدَكَ؟ - Səndə neçə kitab var.

Qeyd: Əgər كَمْ (neçə?) sual əvəzliyindən əvvəl hər fu cərr (ön qoşma) gələrsə, bu zaman əvəzlikdən sonra gələn isim iki halda ola bilər, məcrur (yiyəlik) və mənsub (təsirlik). Məsələn:

لَكُمْ طَالِبًا (لَكُمْ طَالِبٍ) هَذِهِ الْكُتُبُ؟

Bu kitablar neçə tələbənindir? (neçə tələbə üçündür?)

19-20. ON DOQQUZUNCU VƏ İYİRMİNCİ DƏRƏLƏR

Miqdar sayları. 3-dən 10-a kimi sayların isimlərlə işlənmə qaydası

العَدَدُ الْمَفْرَدُ Sadə saylar

Say – miqdar və kəmiyyət bildirən isimlərdir. Ərəb dilində saylar (العَدَدُ) aid olduqları isimlərlə (المَعْدُودُ) müxtəlif növ söz birləşmələri əmələ gətirir. Bu nöqtəyi nəzərdən miqdar sayları aşağıdakı növlərə bölünür:

1. العَدَدُ الْمَفْرَدُ – mufrad (sadə) saylar. 3-10

2. العَدَدُ الْمُرَكَّبُ – mürəkkəb saylar. 11-19

3. العُقُودُ – onluqlar. 20-90

4. العَدَدُ الْمَعْطُوفُ – məatuf (bağlayıcı ilə ətf olunmuş) saylar 21-99

Ərəb dilində saylara “**ədəd**”, sayların işləndiyi isimlərə isə “**mədud**” (sayılan isim) deyilir.

İsimlərin tək və ikilik (təsniyə) hallarının özlərinə xas formaları olduğu üçün ərəb dilində “bir” وَاحِدٌ və “iki” اِثْنَانٍ sayları isimlə əsasən məntiqi vurğu məqsədi ilə işlədilir. Adi hallarda ismin təsniyə forması (yəni: (اِن —) şəkilçisi qəbul etməsi) onun ikilikdə olmasını, təsniyə şəkilçisindən təcrid olunması isə onun tək halda olmasını bildirir. “Bir” وَاحِدٌ və “iki” اِثْنَانٍ sayları isimlərlə işlənərkən sifət rolunu oynayır və isimlərdən sonra gələrək onlarla tam uzlaşır. Məsələn:

لِي أَخٌ وَاحِدٌ. – Mənim bircə qardaşım var.

لِي أَخَوَانِ اِثْنَانٍ. – Mənim ikicə qardaşım var.

لِي أُخْتٌ وَاحِدَةٌ. – Mənim bircə bacım var.

لِي أُخْتَانِ اِثْنَانٍ. – Mənim ikicə bacım var.

Mufrad (3-10) sayların isimlərlə işlənməsi qaydası

3-10 sayları العَدَدُ الْمَفْرُودُ “mufrad say” (sadə say) adlanır. Ona görə “mufrad” adlanır ki, bir sözdən ibarətdir. 3 sayından etibarən miqdar sayları növlərindən asılı olmayaraq, adətən, “məaduddan” (sayılan isimlərdən) əvvəl gəlir.

3-dən 10-a kimi “mufrad saylar” məadudla aşağıdakı qaydalarla söz birləşməsi əmələ gətirir:

1. “Ədəd” “məadudla” izafə qaydasında işlənir. Yəni, “ədəd” “məadud”a izafə olunur. Bu zaman “ədəd” tənvinə, “məadud” isə məcrur (yiyəlik halda) olur
2. “Ədəd” “məadudun” əks cinsində olur. Yəni, əgər “məadud” muzəkkər olarsa “ədəd” muənnəs olur və əksinə. “Ədəd”lərin muənnəsləşməsi sonlarına “tə mərbuta” əlavə edilməklə düzəlir. Məsələn: ثَلَاثَةٌ, أَرْبَعَةٌ, خَمْسَةٌ
3. “Məadud” cəm və qeyri-müəyyənlikdə olur. Məsələn:

ثَلَاثَةٌ كُتِبَ - üç kitab

ثَلَاثُ سَيَّارَاتٍ - üç maşın.

Hər iki söz birləşməsi izafə qaydasında birləşib. Birinci misaldan görürük ki, كِتَابٌ “məadud”u muzəkkər olduğu üçün ثَلَاثَةٌ “ədəd”i muənnəsdə işlənmişdir, ikinci misalda isə, əksinə, سَيَّارَةٌ “məadud”u muənnəs olduğu üçün ثَلَاثٌ “ədəd”i muzəkkərdir. Həmçinin كُتِبَ və سَيَّارَاتٍ “məadud”ları cəmdə və qeyri-müəyyənlikdədirlər.

Sayların digər növlərini və onların isimlərlə əmələ gətirdikləri söz birləşmələrini gələn dərslərimizdən biləcəyik.

“كُلُّ” sözünün mənaları

كُلُّ sözü izafə qaydasında işlənir. Özündən sonra izafə olunduğu ismin vəziyyətindən asılı olaraq “hər” və ya “bütün” mənalarından birini verir.

1. Əgər كُلُّ sözünün izafə olunduğu isim tək (mufrad) qeyri-müəyyənlikdə (nəkira) olarsa, “hər” mənasını verir.

Məsələn:

كُلُّ إِنْسَانٍ مُّخْطِئٌ. – Hər insan xatakdir (səhv edəndir).

2. Əgər كُلُّ sözünün izafə olunduğu isim cəm və ya müəyyənlikdə (mərifə) olarsa, “bütün”¹ mənasını verir.

Məsələn:

كُلُّ الطُّلَّابِ فِي الْفَصْلِ. – Bütün tələbələr sinifdədirlər.

Qeyd: Əgər كُلُّ sözü şəxs əvəzliyinə izafə olarsa, “hamısı” mənasını verir. Məsələn:

أَكُلَّهُمْ مِنْ بَلَدٍ وَاحِدٍ؟ – Onların hamısı bir ölkədəndirmi?

¹ Ərəb dilində “bütün” məfhumu həmçinin, “جَمِيعٌ” sözünün cəm və ya müəyyənlikdə olan sonrakı isimlə izafəi vasitəsilə də ifadə edilir. Məsələn: جَمِيعُ الطُّلَّابِ فِي الْفَصْلِ. – Bütün tələbələr sinifdədirlər.

“Tənvın qəbul etməyən” sözlər

المَمْنُو مِنَ الصَّرْفِ (məmnu minəs-sarf)

التَّنْوِينُ – sözü isə الصَّرْفِ – “qadağan olunmuş” deməkdir. “tənvın” deməkdir.

المَمْنُو مِنَ الصَّرْفِ hərfləri tərcüməsi “tənvındən qadağan olunmuş” deməkdir.

Tənvın nədir?

التَّنْوِينُ “Tənvın” sözünün lüğəti mənası “səslənmək” deməkdir.

Qrammatikada isə, **sözlərin sonunda tələffüz olunan, lakin yazılmayan sakin ۛ “nun” hərfidir.** Məsələn:

كِتَابٌ - sözünü oxuyarkən sonunda sakin ۛ hərfləri səslənir [kitəbun], lakin yazıda bu hərfləri görmürük. Tənvının olmasına yazıda (َ — — ُ) hərəkətləri dəlalət edir.

Bildiyimiz kimi, ərəb dilində mühim bir qrup sözlər tənvın qəbul etməyərək adlıq halda (ُ —) ilə bitir. Bu qrup isimlərə المَمْنُو مِنَ الصَّرْفِ (məmnu minəs-sarf) yəni, “tənvın qəbul etməyən” isimlər deyilir.

Keçən dərslərdə bu qrup sözlərdən bəzilərini keçdik. Bu dərşimizdə “tənvın qəbul etməyən” isimlərin əvvəl keçdiklərimizlə birlikdə yerdə qalan qruplarını keçəcəyik və onların hallanma qaydasını öyrənəcəyik.

Aşağıda gələn söz qrupları tənvın qəbul etməyən “məmnu minəs-sarf” isimlərdir:

1. Qadın adları¹ və qadın cinsində olan şəhər və s. adlar.

Məsələn: مَكَّةُ، جُدَّةُ، زَيْنَبُ، مَرِيْمُ، فَاطِمَةُ və s.

2. Sonu “tə mərbut” (ة، ة) ilə bitən kişi adları.

¹ Üç hərfdən ibarət olub ortası (ikinci hərfləri) sakin (sukun) olan qadın adları tənvın qəbul edə bilər. Məsələn: دَعْدُ، هِنْدُ və s.

Məsələn: طَلْحَةُ، أُسَامَةُ، مُعَاوِيَةُ və s.

3. Sonu (اُنْ —) ilə bitən adlar və sifətlər. Məsələn:

a. Adlar: عُثْمَانُ، عَفَّانُ، سُفْيَانُ، مَرْوَانُ، نُعْمَانُ

b. Sifətlər: كَسْلَانُ، عَطْشَانُ، غَضْبَانُ، شَبَعَانُ، مَلَّانُ

4. (أَفْعُلْ) bəndində (vəznində) olan ad və sifətlər. Məsələn:

a. Adlar: أَحْمَدُ، أَنُورُ، أَكْبَرُ، أَسْعَدُ

b. Sifətlər: أَيْضُ، أَسْوَدُ، أَحْمَرُ، أَصْفَرُ، أَخْضَرُ، أَرْزَقُ

5. Əcəm (qeyri ərəb) adları¹. Məsələn:

وَلِيمُ، لَنْدُنُ، بَارِيسُ، أَدْرَبِيحَانُ، إِصْطَنْبُولُ، إِبْرَاهِيمُ، يُوسُفُ، يَعْقُوبُ və s.

6. Bəzi sınıq cəm bəbləri (vəznləri). Məsələn:

a. أَصْدِقَاءُ، أَعْنِيَاءُ، أَطِبَّاءُ، أَقْوِيَاءُ – أَفْعِلَاءُ

b. فُقَرَاءُ، وَزَرَاءُ، زُمَلَاءُ، عُلَمَاءُ – فُعَلَاءُ

c. مَسَاجِدُ، مَدَارِسُ، فَنَادِقُ، مَكَاتِبُ، دَقَائِقُ – مَفَاعِلُ

d. مَنَادِيلُ، مَفَاتِيحُ، كَرَاسِيٌّ – مَفَاعِيلُ

“Məmnü minəs-sarf” sözlərin hallanması

“Məmnü minəs-sarf” sözlər mərfu (adlıq) halda (اُنْ —) damma, məcrur (yiyəlik) və mənsub (təsirlik) halda isə (اُنْ —) fəthə olur. Yəni, bu qrup isimlərdə məcrur halın əlamətini fəthə əvəz edir. Bu xüsusiyyətinə görə bu isimlərə “**ikihallı**” isimlər də deyilir. Məsələn:

زَيْنَبُ – لِزَيْنَبَ، كِتَابُ زَيْنَبَ

مَسَاجِدُ – إِلَى مَسَاجِدَ، ثَلَاثَةُ مَسَاجِدَ

“Məmnü minəs-sarf” (ikihallı) isimlər iki halda kəsrə qəbul edir, yəni “**üçhallı**” olur:

¹ Üç hərfdən ibarət olub ortası sakin (sukun) olan əcəmi kişi adları istisnadır. Bu cür adlar tənvin qəbul edir. Məsələn: لُوطٌ، نُوحٌ və s.

1. اَلْ (əl) müəyyənlik artikli daxil olduqda. Məsələn:

ذَهَبْتُ إِلَى الْمَسَاجِدِ

2. İzafə tərkibində “mudaf” olarsa. Məsələn:

ذَهَبْتُ إِلَى مَسَاجِدِ الْمَدِينَةِ.

Mudafun ileyh mudaf

Qeyd: “Məmnü minəs-sarf” barədə geniş məlumat bu kitabın dördüncü hissəsində veriləcək. Bu dərsdə isə sadəcə qısa məlumat verildi.

BİRİNCİ KİTABA ƏLAVƏ

Həməzə dayaqlarının yazılması qaydası

Ərəb dili əlifbasında həməzə hərfi (ء) digər hərflərdən fərqli olaraq sözün əvvəlində, ortasında, sonunda gəlməsindən və hərəkəsindən asılı olaraq müxtəlif cür yazılır. Bəzən, ^أ əlifin üzərində, bəzən ^و “vav”ın üzərində, bəzən ^ي — ^ء “yə”nin üzərində, bəzən də sərbəst ^ء yazılır. Bəzi hallarda pozulur, bəzi hallarda isə başqa hərfə çevrilir.

Həməzə hərfi sözün əvvəlində, ortasında və sonunda gələ bilər:

Sözün əvvəlində yazılış qaydası

Həməzə hərfi (ء) sözün əvvəlində daim əliflə yazılır, əgər damma və ya fəthə olarsa əlifin üstündə ^أ, ^إ, kəsre olarsa, altında _أ yazılır.

Məsələn:

إِمَامٌ, إِدَارَةٌ, أَيْنَ, أَنْتَ, أُصُولٌ

Əgər sözün əvvəlində fəthə ilə gələn (أ) həməzədən sonra sakin əlif gələrsə (آ) kimi yazılır. $\bar{آ} = \bar{ا} + \bar{أ}$ Məsələn:

آمَنَ - أَمِنَ

Sözün ortasında yazılış qaydası

Sözün ortasında gələn həməzə dörd formada yazıla bilər (ء ^أ — ^و).

Qayda: Ortada gələn həməzənin dayağını müəyyən etmək üçün ümumi qayda budur ki, həməzənin öz hərəkəsinə və özündən bilavasitə əvvəlki hərfin hərəkəsinə baxılır. Hansının hərəkəsi daha üstündürsə o hərəkəyə uyğun hərfin üstündə yazılır. Hərəkələrin üstünlük sxemi isə belədir:

1. Kəsrə (—), bu, ən güclü hərəkədir, ona uyğun hərflər ك –dir¹, ع , غ
2. Damma (—), damma bu kəsreyə nisbətən zəifdir, uyğun hərflər و – dir, ؤ
3. Fəthə (—), uyğun hərflər ا – əlifdir, أ .
4. Sukun (—), bu, ən zəif hərəkədir buna görə də uyğun hərflər yoxdur.

İndi isə, sözün ortasında yazılan həmzənin üç formasına aid misallara nəzər yetirək:

Birinci forma: Sözün ortasında “əlif”-in أ üzərində yazılmasına misallar:

مَسْأَلَةٌ, يَرَأَبُ, سَأَلَ

Birinci sözdə مَسْأَلَةٌ həmzənin əlif üzərində أ yazılmasına səbəb budur ki, həmzənin öz hərəkəsi — fəthədir, özündən bilavasitə əvvəlki س hərfinin hərəkəsi isə — sukundur. Hərəkələrin üstünlük sxemindən görürük ki, sukun ən zəif hərəkədir və — fəthə ondan üstündür. — fəthəyə uyğun hərflər isə əlifdir. Buna görə də أ kimi yazılmışdır. İkinci sözdə də يَرَأَبُ eyni vəziyyətdir. Üçüncü sözdə isə سَأَلَ həm həmzənin, həm də əvvəlki hərfin hərəkəsi fəthədir.

İkinci forma: Sözün ortasında “vav”-ın و üzərində yazılmasına misallar:

مُؤْمِنٌ, رُؤُوسٌ, لُؤْمٌ

Birinci sözdə مُؤْمِنٌ həmzənin “vav” و üzərində yazılmasına səbəb budur ki, həmzənin öz hərəkəsi — sukundur, özündən

¹ Sözün ortasında həmzə dayağı kimi yazılan bu — hərfinə “نَبِيرَةٌ” “nəbira” da deyilir.

bilavasitə əvvəlki م hərfinin hərəkəsi isə — dammadır. Hərəkələrin üstünlük sxemindən görürük ki, sukun ən zəif hərəkədir və — damma ondan üstündür. — dammaya uyğun hərf isə و “vav”-dir. Buna görə də و kimi yazılmışdır. İkinci sözdə رُؤُوسُ isə həm həmzənin, həm də əvvəlki hərfin hərəkəsi — dammadır buna görə də و kimi yazılmışdır. Üçüncü sözdə isə لُؤْمُ həmzənin öz hərəkəsi — dammadır, həmzədən əvvəlki ل hərfinin hərəkəsi isə — fəthədir. Hərəkələrin üstünlük sxemindən görürük ki, — damma — fəthədən üstündür. — dammaya uyğun hərf isə و “vav”-dir. Buna görə də و kimi yazılmışdır.

Üçüncü forma: Sözüün ortasında “yə”-nin (“nəbira”nın) — üzərində yazılmasına misallar:

رئيسٌ, فئاةٌ, دئيلٌ

رئيسٌ sözündə həmzənin hərəkəsi — kəsredir, həmzədən əvvəlki ر hərfinin hərəkəsi isə — fəthədir. Hərəkələrin üstünlük sxemindən görürük ki, — kəsre — fəthədən üstündür. — kəsreyə uyğun hərf isə ي “yə”-dir. Buna görə də —ئ kimi yazılmışdır. فئاةٌ sözündə isə əksinə, həmzənin hərəkəsi — fəthədir, həmzədən əvvəlki ف hərfinin hərəkəsi isə — kəsredir. Hərəkələrin üstünlük sxemindən görürük ki, — kəsre — fəthədən üstündür. — kəsreyə uyğun hərf isə ي “yə”-dir. Buna görə də —ئ kimi yazılmışdır. دئيلٌ sözündə həmzənin hərəkəsi — kəsredir, həmzədən əvvəlki د hərfinin hərəkəsi isə — dammadır. Hərəkələrin üstünlük

sxemindən görürük ki, — kəsre — dammadan üstündür. — kəsreyə uyğun hərf isə ي “yə”-dir. Buna görə də — kimi yazılmışdır.

Ortada gələn həmzənin qaydaya müxalif olan istisna halları

Üç halda ortada gələn həmzə yuxarıda qeyd etdiyimiz ümumi qaydaya tabe olmur. Bu üç halı qrammatika alimləri حالات شاذة “şəzz hallar” (qaydadan kənar hallar) adlandırmışlar. Bu üç hal aşağıdakılardır:

1. Sakin əlifdən ا sonra fəthəli — həmzə dayaqsız sətrin üzərində yazılır (ء). Məsələn:

تَسَاءَلٌ, زُمَلَاءُكَ, قِرَاءَاتٌ

Qeyd: Lakin əgər sakin əlifdən ا sonra — kəsreli və ya — dammalı həmzə gələrsə, ümumi qaydaya uyğun olaraq — və و kimi yazılırlar. Məsələn: زُمَلَاؤُكَ, زُمَلَائِكَ

2. Sakin و “vav”- dan sonra — fəthəli və ya — dammalı həmzə dayaqsız sətrin üzərində yazılır (ء). Məsələn:

ضَوَّعٌ, ضَوَّعٌ

Qeyd: Lakin əgər sakin و “vav”- dan sonra — kəsreli həmzə (—) gələrsə, ümumi qaydaya uyğun olaraq — kimi yazılır. Məsələn: ضَوُّعٌ

3. Sakin ي “yə”- dən sonra — fəthəli və ya — dammalı həmzə “yə”- nin üzərində yazılır (—). Məsələn:

مَشِيئَةٌ, بَرِيئُونَ, هَيْئَةٌ

Sözün sonunda yazılış qaydası

Qayda: Sözün sonunda gələn həməzinin dayağını bilmək üçün həməzdən bilavasitə əvvəlki hərfin hərəkəsinə baxmaq lazımdır. Çünki, həməzinin dayağı bu hərfin hərəkəsinə uyğun olur. Əgər, həməzdən bilavasitə əvvəlki hərfin hərəkəsi (—) fəthədirsə, həməz əlifin (أ) üzərində yazılır, (—) kəsədirsə, “yə”-nin ع üzərində yazılır, (—) dammadırsa, و “vav”-ın üzərində yazılır. Daha burada, ortada yazılış qaydasında olduğu kimi hərəkələrin üstünlüyü nəzərə alınmır.

Məsələn:

مُبْتَدَأٌ، مُتَكَيِّئٌ، تَرَدُّدٌ

Qeyd 1: Əgər sonda gələn həməzdən bilavasitə əvvəlki hərf sakin olarsa, həməz sərbəst (dayaqsız) (ء) yazılır. Məsələn:

ضَوْءٌ، شَيْءٌ، مَاءٌ، سَمَاءٌ، أَصْدِقَاءٌ، زُمَلَاءٌ.

Qeyd 2: Sonu həməz ilə bitən sözlər muttəsil damirlərlə (bitişən əvəzlilərlə) işləndikdə, sözün sonundakı həməz ortaya düşdüyü üçün ortada yazılma qaydasına görə müəyənləşdirilir. Yəni, həməz sözün sonunda yazılma hökmündən çıxıb, ortada yazılma hökmünə girir.

Məsələn:

زُمَلَاءٌ — زُمَلَاؤُكَ — زُمَلَانِكَ — زُمَلَاءَكَ
أَصْدِقَاءٌ — أَصْدِقَاؤُكَ — أَصْدِقَائِكَ — أَصْدِقَاءَكَ

Qeyd 3: Az sayda sözlər bu qaydalardan çıxıb istisna hal təşkil edirlər. Bu sözlərin yazılışı سَمَاعِي olduğu üçün rast gəldikcə onları yadda saxlamaq lazımdır.

تَمَّ بِحَمْدِ اللَّهِ تَعَالَى وَ الصَّلَاةِ وَ السَّلَامِ عَلَى نَبِيِّنَا مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ وَ صَحْبِهِ
أَجْمَعِينَ.

İKİNCİ KİTAB

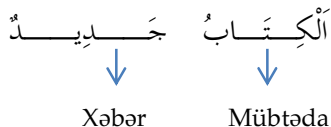

1. BİRİNCİ DƏRS

النَّوَاسِخُ ən-Nəvasix (Nəsx edən sözlər)

Bildiyimiz kimi ərəb dilində cümlənin iki növü var¹. İsmi və feli cümlə. İsmi cümlə - isimlə başlayır, mübtəda və xəbərdən ibarət olur.

Məsələn:

Gördüyümüz kimi həm mübtəda, həm də xəbər “mərfudur” (adlıq haldadır). Lakin müəyyən sözlər var ki, bunlar ismi cümləyə daxil olub mübtəda və xəbərin “erabını”² və cümlənin mənasını dəyişir. Bu sözlərə النَّوَاسِخُ ən-Nəvasix³ (nəsx edən sözlər) deyilir.

ən-Nəvasixlər ismi cümləyə təsiri baxımından üç qismə bölünür:

1. Bir qism mübtədanı mənsub (təsirlik halına), xəbəri mərfu (adlıq halına) salır. Bunlar: إِنَّ və onun bacılarıdır. Yəni, əməldə ona oxşayan ədatlardır: (إِنَّ, أَنْ, لَعَلَّ, كَأَنَّ, لَكِنَّ, كَيْتَ)
2. Bir qism mübtədanı mərfu (adlıq halına), xəbəri mənsub (təsirlik halına) salır. Bunlar: كَانَ və onun bacılarıdır. Yəni, əməldə ona oxşayan fellərdir. (كَانَ, لَيْسَ, كَادَ, زَالَ ...) və s.
3. Bir qism isə həm mübtədanı, həm də xəbəri mənsub (təsirlik halına) salır. Bunlar: ظَنَّ və onun bacılarıdır. Yəni, əməldə ona oxşayan fellərdir.

Bu sözlər mübtəda və xəbərin həm erabını, həm də adını nəsx edib dəyişdiyinə görə “ən-Nəvasix” adlanırlar. Yəni, mübtəda və xəbər dəyişməklə artıq mübtəda - xəbər deyil, daxil olduğu ən-

¹ Bax: 1-ci kitab 6-cı dər.

² Erab – sözün halı və cümlədəki qrammatik mövqeyi nəzərdə tutulur. Məsələn: yuxarıdakı misalda الْكِتَابُ sözünün erabı “mübtəda mərfudur”. Yəni: Mübtədadır, adlıq haldadır. جَدِيدٌ sözünün erabı isə “xəbər mərfudur”. Yəni: Xəbərdir, adlıq haldadır.

³ النَّوَاسِخُ ən-Nəvasix sözü النَّاسِخُ sözünün cəmi olub lüğəti mənası “hökümü qaldıran”, “ləğv edən” deməkdir.

Nəvasix sözlərdən birinin ismi və xəbəri adlanır. Məsələn: **إِنَّ** (İn-nin ismi), və ya **خَبْرُ إِنَّ** (İn-nin xəbəri), və i. a.

Həmçinin, ən-Nəvasix sözlər tərkib baxımından da iki cür olur:

1. Hərflər¹ - **إِنَّ** və onun bacıları kimi. (**لَيْتَ**, **لَكِنَّ**, **كَأَنَّ**, **لَعَلَّ**, **أَنَّ**, **إِنَّ**)
2. Fellər – **كَانَ**, **لَيْسَ**, **كَادَ**, **زَالَ** ...)

İndi isə “ən-Nəvasix” sözləri ayrı-ayrılıqda təfsilatı ilə öyrənək.

إِنَّ və bacıları

İsmi cümləyə daxil olub onu nəsx edən “ən-Nəvasix” sözlərin birinci qrupu **إِنَّ** və onun bacılarıdır. Bunlar: (**إِنَّ** - **أَنَّ** - **لَعَلَّ** - **كَأَنَّ** - **لَيْتَ** - **لَكِنَّ**) olmaqla altı hərfdən ibarətdir.

Əməli²: **إِنَّ** və onun bacıları (**لَيْتَ**, **لَكِنَّ**, **كَأَنَّ**, **لَعَلَّ**, **أَنَّ**, **إِنَّ**) ismi cümlələrə daxil olub, mübtədani mənsub (təsirlik halına), xəbəri isə mərfu (adlıq hala) salır. Bu zaman mübtəda dəyişərək daxil olduğu “ən-Nəvasix” sözün ismi, xəbər isə xəbəri adlanır. Məsələn:

↓	↓	↓	↓
xəbər	إِنَّ	isim	إِنَّ

إِنَّ və onun bacılarının hər birinin özlərinə xas mənaları var.

1. **إِنَّ** və **أَنَّ** – **حَرْفُ التَّوَكِيدِ**, təkid (gücləndirmə) bildirir. Yəni, cümlənin mənasını gücləndirir, təsdiqləyir. “Həqiqətən, əlbəttə ki, doğrudan” mənalarını verir. Məsələn:

إِنَّ – Həqiqətən, Muhəmməd tələbədir.

¹ Hərf dedikdə istilahi məna nəzərdə tutulur. Yəni, ismin və felin əlamətlərini qəbul etməyən sözlər. Bax: 1-ci kitab səh. 4 (“Sözün növləri” mövzusu).

² Yəni, ismi cümləyə təsiri.

2. لَعَلَّ حَرْفُ التَّرَجِّي وَالْإِشْفَاقِ - Ümid və qorxu bildirir. Əgər xəbər xoşagələn olarsa, “ümid etmək” mənasını verir. Məsələn:

لَعَلَّ مُحَمَّدًا بِخَيْرٍ. - Ümid edirəm ki, Muhəmməd yaxşıdır.

Bəzən, “qorxuram, heyf! təəssüf! əfsus olsun!” mənalarını da verir. Bu mənaları لَعَلَّ, xəbərin xoşagəlməyən olması zamanı verir.

Məsələn:

لَعَلَّ مُحَمَّدًا مَرِيضٌ. - Heyif ki (qorxuram), Muhəmməd xəstədir.

3. لَكِنَّ حَرْفُ الْإِسْتِدْرَاكِ - Tamamlama bildirir və “lakin, amma” mənasını verir. الْإِسْتِدْرَاكِ (tamamlama) – cümlədə qeyd olunması (və ya inkar olunması) zəruri olan bir şeyi izah etmək üçün cümləni tamamlamaqdır. لَكِنَّ hərfi yalnız cümlənin ortasında gəlir və özündən əvvəl gələn cümlə لَكِنَّ - nin ismi və xəbəri ilə əlaqəli olmalıdır. Məsələn:

سَيَّارَتِي قَدِيمَةٌ لَكِنَّهَا قَوِيَّةٌ.
↓ ↓
xəbər لَكِنَّ isim لَكِنَّ

Maşının köhnədir, lakin (o) güclüdür.

4. كَأَنَّ حَرْفُ التَّشْبِيهِ - Bənzətmə və ya şəkk, ehtimal bildirir və “sanki, elə bil ki” mənasını verir. Yəni, mübtədanın xəbərə bənzədiyini bildirir. Məsələn:

كَأَنَّهُ أَخْوَكُ.
↓ ↓
xəbər كَأَنَّ isim كَأَنَّ

Sanki o, sənin qardaşındır.

5. كَأَنَّ حَرْفُ التَّمَنِّي - Arzu, istək, dilək, təmənnə bildirir və “kaş ki” mənasını verir. Məsələn:

كَأَنَّ عَلِيمًا. - Kaş ki, mən alim olaydım.

Qeyd: لَعَلَّ və لَيْتَ sözlərinin mənaları “arzu, istək” olmasına baxmayaraq aralarında fərq vardır. لَيْتَ (təmənnə) – həm baş verməsi mümkün olan, həm də baş verməsi mümkün olmayan işlərdə deyilə bilər. Məsələn:

لَيْتَ الْقَمَرَ قَرِيبٌ. – kaş ki, ay yaxın olardı.

لَعَلَّ – isə yalnız baş verməsi mümkün olan işlərdə deyilir.

إِنَّ və bacılarının muttasil damirlərlə (bitişən əvəzliliklərlə) işlənməsi

Keçən dərslərin birində¹ şəxs əvəzlilikləri barədə danışdıq və bildik ki, ərəb dilində şəxs əvəzlilikləri hallanmır. Yəni, amilin təsiri ilə sonları dəyişmir. Lakin, hər halın (raf, cərr və nasb hallarının) özünə xas olan şəxs əvəzlilikləri (damirləri) vardır. Yiyəlik və təsirlik hallarında adlıq hal şəxs əvəzliliklərini

(اِنِّي , كَ , لَ , هُ , هَا , سَا , كُمْ , كُنَّ , هُمْ , هُنَّ) “bitişən əvəzliliklər” əvəz edir.

إِنَّ və bacıları cümlədə mübtədanı nasb (təsirlik halına) saldığı üçün, əgər mübtəda damir (şəxs əvəzliyi) olarsa, bu zaman onları yuxarıda göstərdiyimiz muttəsil nasb damirləri (bitişən təsirlik hal əvəzlilikləri) əvəz edir. Məsələn:

إِنَّ + نَحْنُ = إِنَّا / إِنَّا	إِنَّ + أَنَا = إِنِّي / إِنِّي
إِنَّ + أَنْتُمْ = أَنْكُمْ	إِنَّ + أَنْتَ = إِنَّكَ
إِنَّ + أَنْتُنَّ = أَنْتُنَّ	إِنَّ + أَنْتِ = إِنَّكِ
إِنَّ + هُمْ = إِنَّهُمْ	إِنَّ + هُوَ = إِنَّهُ
إِنَّ + هُنَّ = إِنَّهُنَّ	إِنَّ + هِيَ = إِنَّهَا

Qeyd: (إِنَّ) və onun bacıları I şəxs tək (اِنِّي) və cəm (سَا) əvəzlilikləri ilə iki cür birləşir:

¹ Bax: 1-ci kitab 10-cu dərs.

1. Birbaşa – Məsələn: أَنَا və ya أَنِي

2. Əvəzliliklə اِنَ arasına “ن” əlavə olunmaqla – Məsələn: اِنِّنِي və اِنِّنَا .

Lakin, 2-ci hal (yəni: “ن” əlavə olunması) لَعَلَّ – də çox nadir hallarda olur, لَيْتَ isə əksinə əksər halda bu cür olur (yəni: nadir halda “ن” - suz işlənir).

“Sahib olan, malik olan, - lı/-li, -lu/-lü” mənasında işlənən “ذُو”

“ذُو” isimdir, “sahib olan, malik olan, - lı/-li, -lu/-lü” mənasında işlənir və yalnız ümumi isimlərə¹ izafə olunur. Şəxs əvəzlilikləri və xüsusi isimlərə isə izafə olunmur. Çünki, “ذُو” olmasa ümumi isimlərə sifət verə bilməz, həmçinin onları cümlədə xəbər kimi işlədə bilmərik. Məsələn:

مُحَمَّدٌ ذُو خُلُقٍ. - “Muhəmməd əxlaqlıdır (əxlaq sahibidir)” cümləsini “ذُو” – suz مُحَمَّدٌ خُلُقٍ. “Muhəmməd əxlaqlıdır” demək mümkün deyil.

“ذُو” - tək və kişi cinsində olan isimlər üçündür. Cəm forması “ذَوُو”-dur. Qadın cinsi təkdə olan isimlərlə “ذَاتٌ” şəklində, cəmdə isə “ذَوَاتٌ” şəklində işlənir. Məsələn:

هَذَا الطَّالِبُ ذُو خُلُقٍ. Bu tələbə əxlaqlıdır (əxlaq sahibidir)
هَؤُلَاءِ الطُّلَّابُ ذَوُو خُلُقٍ. Bu tələbələr əxlaqlıdırlar.

¹ İsimlər cəmiyyətdəki tutduğu yerə və həmcinsliyinə görə iki növə bölünür:

1. Ümumi isimlər – eynicinsli əşyaların adlarına deyilir. Məsələn: ağac, çiçək, mal, əxlaq və s.
2. Xüsusi isimlər – varlığı tək olması ilə fərqlənən əşyaların adlarına deyilir. Məsələn: insan adları – Muhəmməd, Əhməd; şəhər adları – Məkkə, Mədinə və s.

هَذِهِ الْمَرْأَةُ ذَاتُ مَالٍ كَثِيرٍ. Bu qadın çoxlu mal sahibidir
هَؤُلَاءِ النِّسَاءُ ذَوَاتُ مَالٍ كَثِيرٍ. Bu qadınlar çoxlu mal sahibləridirlər.

Qeyd: “ذُو” tək və kişi cinsində أَبٌ və أُخٌ sözləri kimi xüsusi formada hallanır¹ və mərfu halında (adlıqda) —و، məcrur halında (yiyəlikdə) —ي، təsirlikdə isə —ا şəklini alır. Məsələn:

هَذَا الطَّالِبُ ذُو خُلُقٍ. Bu tələbə əxlaqlıdır.
هَذَا الْكِتَابُ لِذِي خُلُقٍ. Bu kitab əxlaq sahibinindir.
إِنَّ ذَا الْخُلُقِ نَاجِحٌ. Həqiqətən, əxlaq sahibi nicat tapır.

أَلْفٌ (min) və مِائَةٌ (yüz) saylarının isimlərlə işlənməsi

أَلْفٌ (min) və مِائَةٌ (yüz) sayları isimlərlə (məadudla) izafə əmələ gətirərək işlənir və işləndiyi ismin (məadudun) cinsindən asılı olmayaraq dəyişməzlər. Məsələn:

مِائَةٌ رَجُلٍ / مِائَةٌ امْرَأَةٍ = 100 - yüz kişi /qadın
أَلْفٌ رَجُلٍ / أَلْفٌ امْرَأَةٍ = 1000 - min kişi /qadın

Hal əlaməti olmayan isimlərin üçüncü qrupu

الإِسْمُ الْمَنْقُوصُ Manqus isimlər

Keçən dərslərimizdə hal əlaməti olmayan isimlər barədə danışdıq və bu cür isimlərin üç qrup olduğunu bildirdik. Hal əlaməti olmayan isimlərin iki qrupunu artıq öyrəndik, bunlar:

1. Maqsur isimlər. الإِسْمُ الْمَنْقُوصُ – Məsələn, عَيْسَى
2. I səxsin təkisi (ي) bitişən əvəzliyinə izafə olunan isimlər.

¹ Bax: 1-ci kitab 10-cu dər. s.

Hal əlaməti olmayan isimlərin üçüncü son qrupu **الاسم المنقوص** “manqus isimlərdir”.

Manqus isimlər¹ – sonu **ي** (kəsərə və **ي**) ilə bitən sözlərdir.

Məsələn: القَاضِي – qazi, الوَادِي -vadi, العَالِي - baha, العَالِي - uca və s.

Manqus isimlərdə raf (adlıq) və cərr (yiyəlik) hallarının əlamətləri olan damma (ـُ) və kəsərə (ـِ) görünür, nasb (təsirlik) halın əlaməti fəthə (ـَ) isə aşkarda olur. Məsələn:

القَاضِي فِي الْمَحْكَمَةِ. Qazi məhkəmədədir

ذَهَبْتُ إِلَى الْقَاضِي Qazinin yanına getdim

إِنَّ الْقَاضِيَّ فِي الْمَحْكَمَةِ. Həqiqətən, qazi məhkəmədədir.

Birinci cümlədə القَاضِي mübtədadır, mərfudur. İkinci cümlədə إِلَى hərfu-cərrilə məcrurdur. Hər iki cümlədə القَاضِي sözünün hal əlamətləri görünür. Üçüncü cümlədə isə إِنَّ الْقَاضِيَّ sözü – nin isimidir, mənsubdur, hal əlaməti olan fəthə (ـَ) isə aşkardadır.

Qeyd 1: Manqus isimlərdə, damma və kəsərinin bilinməməsinə səbəb dildə tələffüzün çətin olmasıdır. Yəni, bu əlamətlər ي hərfinin üzərində aşkar ola bilər, lakin dilə çətin olduğu üçün düşmüşdür.

Manqus isimlərin sonundakı ي hərfinin sabit olması və düşməsi halları

Manqus isimlərin sonundakı ي hərfi aşağıda göstərilən dörd halda sabit olur (yazılır).

1. Əgər manqus ismə ال müəyyənlik artikli qoşularsa; القَاضِي
2. Əgər manqus isim “mudaf” olarsa; قَاضِي الْمَدِينَةِ

¹ Manqus sözünün mənası “naqis” deməkdir. Bu qrup isimlərin belə adlanmasına səbəb hal əlamətlərindən damma və kəsərinin bilinməməsidir.

3. Əgər mənsub olarsa; قَاضِيًا

4. Əgər sonuna “tə mərbuta” ة, — qoşularsa; غَالِيَةً, عَالِيَةً

Bu dörd haldan biri olmadıqda mənqus isimlərin sonundakı ي hərfi düşür, əvəzinə isə ي – dən əvvəlki hərf kəsrali tənvini (—) qəbul edir. Bu kəsrali tənvini (—) cərr əlaməti deyil, ismin sonundakı ي hərfinin düşməsinə dəlalət edir. Bu tənvinə تَنْوِينُ الْعَوَاضِ “əvəzedən tənvini” deyilir. Məsələn:

هَذَا قَاضٍ – Bu qazidir. هَذَا الْكِتَابُ غَالٍ – Bu kitab bahadır.

2. İKİNCİ DƏRƏ

كَانَ inkar feli

Keçən dərsimizdə “ən-Nəvasix”lər barədə danışdıq və bildik ki, “ən-Nəvasix”lər ismi cümləyə təsiri baxımından üç qismə bölünür:

1. Bir qism mübtədanı mənsub (təsirlik halına), xəbəri mərfu (adlıq halına) salır. Bunlar:

إِنَّ və onun bacılarıdır. (إِنَّ , أِنَّ , لَعَلَّ , كَأَنَّ , لَكِنَّ , كَيْتَ)

2. Bir qism mübtədanı mərfu (adlıq halına), xəbəri mənsub (təsirlik halına) salır. Bunlar:

كَانَ və onun bacılarıdır. (... زَالَ , كَادَ , كَانَسَ , كَانَ) və s.

3. Bir qism isə həm mübtədanı, həm də xəbəri mənsub (təsirlik halına) salır. Bunlar: ظَنَّ və onun bacılarıdır.

Mübtədanı nasb (təsirlik halına), xəbəri isə raf (adlıq halına) salan إِنَّ və onun bacıları barədə artıq keçdik. Bu dərsimizdə isə “ən-Nəvasix”lərin ikinci qrupu – mübtədanı raf, xəbəri nasb edən كَانَ -nin bacılarından olan كَانَسَ inkar feli barədə danışacağıq. Bu fellər إِنَّ -nin əməlinin əksini yerinə yetirirlər.

Ümumiyyətlə, كَانَ və onun bacıları “naqis” fellərdir¹. Yəni tam fellər kimi “faili” (feli icra edən) olmur. كَانَ və onun bacıları felin əlamətlərini qəbul edib, fel kimi zaman (keçmiş, indiki, əmr) və şəxsə görə hallanmalarına baxmayaraq tam fellər kimi faili olmayıb, isim və xəbər tələb etdiklərinə görə “naqis fellər” adlanırlar.

¹ Ərəb dilində fellər cümlədəki mövqeyinə görə iki növə ayrılır:

1. Tam fellər – fail (feli icra edən) tələb edən fellərdir.
2. Naqis fellər – fail deyil, isim və xəbər tələb edən fellərdir. كَانَ və onun bacıları kimi.

- Başqa bir rəyə görə, tam fellər həm hərəkətə, həm də zamana dəlalət etdiyi halda, naqis fellər yalnız zamana dəlalət edir.

لَيْسَ inkar feli digər naqis fellərdən “جَامِدٌ” (dəyişməz) olması ilə də fərqlənir. Yəni, digər fellərin indiki, keçmiş və əmr formaları olduğu halda لَيْسَ yalnız bir formada qalır və dəyişmir¹.

Qayda: لَيْسَ inkar feli ismi cümlələrə daxil olub mübtədanı mərfu (adlıq hala), xəbəri isə mənsub (təsirlik halına) salır. Bu zaman mübtəda dəyişərək لَيْسَ - nin ismi, xəbərin isə لَيْسَ – nin xəbəri adlanır. Əksər hallarda لَيْسَ - nin xəbəri (—) hərfu cərrri ilə yanaşı gələrək məcrur olur. لَيْسَ inkar feli təkcə keçmiş zaman formasında işlənir və şəxslərdə hallanır, lakin indiki zamanın inkarını bildirir. Yəni, mübtədaya aid olan xəbərin indiki zamanda mövcudluğunu inkar edir və “deyil, yoxdur” mənasını verir. Məsələn:

هِشَامٌ مَرِيضٌ

Hişam xəstədir.

لَيْسَ هِشَامٌ مَرِيضًا / بِمَرِيضٍ

Hişam xəstə deyil.

أَلَكِ إِخْوَةٌ ؟ لَا ، لَيْسَ لِي إِخْوَةٌ

Sənin qardaşın varmı? Xeyr, mənim qardaşım yoxdur.

¹ Məhz bu xüsusiyyətinə görə bəzi alimlər لَيْسَ - nin hərf olduğunu deyirlər. Lakin əksər alimlər fel olması rəyindədirlər. Çünki, felin əlamətlərini qəbul edir.

كَيْسَ inkar felinin şəxslərdə hallanması

Mənası	كَيْسَ inkar felinin şəxslərdə hallanması	Keçmiş zaman felinin şəxs sonluqları	الضَّمَائِرُ الْمُنْفَصِلَةُ Ayrı yazılan Damirlər		Şəxslər	
Deyiləm	لَسْتُ	تُ	أَنَا	لِلْمُذَكَّرِ وَالْمُؤَنَّثِ	I şəxs	المُؤَنَّثِ Tak
Deyilsən	لَسْتَ	تَ	أَنْتَ	لِلْمُذَكَّرِ	II şəxs	
Deyilsən	لَسْتِ	تِ	أَنْتِ	لِلْمُؤَنَّثِ	II şəxs	
Deyil	لَيْسَ	yoxdur	هُوَ	لِلْمُذَكَّرِ	III şəxs	
Deyil	لَيْسَتْ	تَ	هِيَ	لِلْمُؤَنَّثِ	III şəxs	
Deyilik	لَسْنَا	نَا	نَحْنُ	لِلْمُذَكَّرِ وَالْمُؤَنَّثِ	I şəxs	Cam
Deyilsiniz	لَسْتُمْ	نُمْ	أَنْتُمْ	لِلْمُذَكَّرِ	II şəxs	
Deyilsiniz	لَسْتُنَّ	نُنَّ	أَنْتُنَّ	لِلْمُؤَنَّثِ	II şəxs	
Deyillər	لَيْسُوا	وا	هُمْ	لِلْمُذَكَّرِ	III şəxs	
Deyillər	لَيْسْنَ	نَ	هُنَّ	لِلْمُؤَنَّثِ	III şəxs	

Qeyd: كَيْسَ - nin keçmiş zamanda hallanarkən bəzi şəxslərdə ي hərfinin düşməsinə səbəb iki sakin hərfin (ي və س hərflərinin) yanaşı gəlməsidir.

İsmi cümlədə xəbər mübtədadan qabağa keçməsi halları

İsmi cümlənin əsas tərtibi budur ki, mübtəda öndə, xəbər isə sonra gəlsin. Çünki, xəbər mübtədanın bir növ vəsfidir və mübtəda barədə verilən məlumatdır. Bu səbəbdən də mübtədadan sonra

gəlməsi münasibdir. Lakin, bəzi hallarda xəbərin mübtədadan önə keçməsi vacib və münasib olur. Bu hallardan ikisini qeyd edək:

1. Əgər xəbər sual əvəzlilərindən biri olarsa; çünki, sual əvəzliləri daim cümlənin əvvəlində gəlirlər. Məsələn:

أَيْنَ حَامِدٌ؟ - Həmid haradadır?
 ↓ ↓
 mübtəda xəbər

2. Əgər mübtəda sifətlənmiş¹ nəkira (qeyri-müəyyənlikdə) olarsa, xəbər isə “şibhu cümlə”² شَيْبَةُ حُمَلَةٍ olarsa, bu zaman xəbərin mübtədadan önə keçməsi vacibdir³. Məsələn:

لِي ثَلَاثُ أَخَوَاتٍ ثَلَاثُ أَخَوَاتٍ لِي (əslində)
 ↓ ↓
 Mübtəda xəbər

Qeyd: إِنَّ və onun bacıları xəbəri mübtədadan önə keçmiş ismi cümlələrə daxil olarkən, mübtədanın إِنَّ dən uzaqlaşmasına baxmayaraq onu təsirlikdə edir və إِنَّ - nin ismi adlanır. Məsələn:

إِنَّ فِي الْهِنْدِ أَنْهَارًا كَثِيرَةً
 ↓ ↓
 ismu إِنَّ xəbər إِنَّ

فِي الْهِنْدِ أَنْهَارٌ كَثِيرَةٌ
 ↓ ↓
 mübtəda xəbər

¹ Əgər mübtəda sifətlənmiş olarsa bu halda xəbərin önə keçməsi vacib deyil. Məsələn:

رَجُلٌ طَوِيلٌ فِي الْبَيْتِ Uzun kişi evdədir

² Şibhu cümlə - hərfü cərr və məcrur isim və ya zərf və məcrur isimdən ibarət olan xəbərlərdir (hərfü cərr + məcrur isim və ya zərf + məcrur isim). Məsələn:

فِي الْبَيْتِ Evdə

عِنْدَ الْمُدِيرِ Müdirin yanında

³ İsmi cümlədə xəbərin mübtədadan önə keçməsini vacib edən digər halları inşa-Allah gələn dərslərdən biləcəyik.

ابن sözündə həməzənin düşməsi halları

Aşağıdakı halda ابن sözü sörünün həməzəsi düşür:

Qayda: Əgər ابن sözü eyni sətirdə, biri oğul, digəri ata olmaqla bilavasitə iki ad arasında sifət kimi gələrsə ا (həməzə) düşür. Bu zaman, birinci addan (oğulun adından) tənvin dilə rahat olsun deyə düşür. Məsələn:

Adım, Xalid oğlu Bilaldır.

بُنْ خَالِدٍ	بِلَالٌ	اسْمِي
↓	↓	↓
sifət	xəbər	mübtəda

Yuxarıda qeyd etdiyimiz şərtlərdən biri pozularsa ابن sözü hərəzəsi yazılır və birinci adın tənvinə deyilir. Aşağıdakı hallarda hərəzə yazılır:

1. Əgər sifət olmazsa, yəni xəbər və s. kimi gələrsə.
Məsələn:

Bilal Xalidin oğlundur

ابْنُ خَالِدٍ	بِلَالٌ
↓	↓
xəbər	mübtəda

2. Əgər iki ad arasında gəlməzsə. Məsələn:

Bilal Şeyx Xalidin oğlundur

ابْنُ الشَّيْخِ خَالِدٍ	بِلَالٌ
-------------------------	---------

Bu cümlədə الشَّيْخُ sözü ad olmadığı üçün ابن sözü hərəzəsi yazılıb.

3. Əgər ابن sözü iki ad arasında sifət kimi gəlməsinə baxmayaraq yeni sətirdə olarsa. Məsələn:

اسْمِي بِلَالٌ

ابْنُ خَالِدٍ.

3. ÜÇÜNCÜ DƏRƏ

اسْمُ التَّفْضِيلِ

Sifətin müqayisə və üstünlük dərəcələri

Ərəb dilində sifətlərin üç dərəcəsi vardır: adi, müqayisə və üstünlük dərəcələri.

Adi dərəcə: Adından göründüyü kimi əşyanın normal keyfiyyətini və əlamətini, heç bir tərəflə müqayisə etmədən, üstün tutmadan bildiren adi sifətlərdir. Məsələn: جَدِيدٌ - yeni, قَرِيبٌ - yaxın, كَبِيرٌ - böyük, وَاسِعٌ - geniş və s.

Müqayisə dərəcəsi - eyni sifətə və ya əlamətə malik olan iki ayrı-ayrı əşyaların müqayisə edilərək, birinin əlamətinin digərindən daha üstün olmasını bildiren dərəcədir. Məsələn, Muhəmməd Həmiddən daha uzundur.

Üstünlük dərəcəsi – hər hansı əşyanın əlamətinin digər əşyaların əlamətlərindən ən üstün sifətə malik olmasını bildiren dərəcədir. Məsələn: Muhəmməd sinifdə ən uzun tələbədir.

Müqayisə və üstünlük dərəcələri ilk mərhələdə üç köklü adi sifətləri أَفْعُلُ babına gətirməklə düzəlir. Məsələn:

سَهْلٌ ← أَسْهَلٌ - asan, جَمِيلٌ ← أَجْمَلٌ - gözəl,
صَعْبٌ ← أَصْعَبٌ - çətin, حَسَنٌ ← أَحْسَنٌ - yaxşı

Müqayisə dərəcəsində أَفْعُلُ babına salınmış sifət ال müəyyənlik artiklindən və izafədən təcrid olunmaqla bütün cins və kəmiyyətlər üçün eyni أَفْعُلُ (kişi cinsi, tək də) babında işlədilir. Müqayisə dərəcəsində işlənen أَفْعُلُ babından sonra vacibdir ki, həmişə مِنْ (- dan/-dən) hərfi cərrahi gəlsin. Bəzən aşkar olur bəzən isə təqdirdə. Məsələn:

هَذَا الْكِتَابُ أَسْهَلٌ مِنْ ذَلِكَ Bu kitab ondan daha asandır
هَذِهِ السَّيَّارَةُ أَجْمَلٌ مِنْ تِلْكَ Bu maşın ondan daha gözəldir
هَؤُلَاءِ الطُّلَّابُ أَحْسَنُ مِنْ أَوْلِيَاكَ Bu tələbələr onlardan daha yaxşıdır

Misallardan görürük ki, cins və kəmiyyətdən asılı olmayaraq **أَفْعُلُ** babı bütün hallarda eyni – tək və kişi cinsində olur, özündən sonra **مِنْ** hərfu cərrri işlənir. Bəzən **مِنْ** hərfu cərrri təqdirdə olur. Məsələn:

خَطِّي حَمِيلٌ، وَخَطُّكَ أَجْمَلُ. (مِنْ خَطِّي)

Xəttim gözəldir. Lakin, sənin xəttin daha gözəldir (yəni: mənim xəttimdən).

Qeyd 1: II və III kök hərfləri (ـعـ və ـلـ) eyni olan sifətlər **أَفْعُلُ** babına salındıqda II kök hərfin babda qəbul edəcəyi (—) fəthə I kök hərfinə keçir, I kökün sukunu (—) da II kökə keçir¹, sonra II və III köklər qovuşaraq şəddələnir. Məsələn:

شَدِيدٌ ← أَشَدُّ ← أَشَدُّ
 قَلِيلٌ ← أَقَلُّ ← أَقَلُّ
 لَذِيذٌ ← أَلْذُذٌ ← أَلْذُذٌ

Qeyd 2: III kök hərfi **ي** olan sifətlər **أَفْعُلُ** babına salındıqda babın sonuncu **ي** səs birləşməsi fonetik dəyişikliyə uğrayaraq **ي** olur. Yəni **ي** “yə” hərfi **ي** “əlif maqsura”ya çevrilir. Bu cür sifətlərin müqayisə və üstünlük dərəcələri **أَفْعَى** babında düzəlir. Məsələn:

عَلِيٌّ ← أَعْلَى ← أَعْلَى
 قَوِيٌّ ← أَقْوَى ← أَقْوَى
 غَنِيٌّ ← أَغْنَى ← أَغْنَى

¹ Yəni- I və II kök hərfləri hərəkələrini dəyişirlər.

Qeyd 3: Sifətlərin üstünlük və müqayisə dərəcəsi **أَفْعَلُ** babında olduğu üçün “tənvin qəbul etməyən” “**məmnü minəs-sarf**” sözlərdəndir. Yəni, “məmnü minəs-sarf” kimi ikihallıdır və yalnız ال artikli qoşulduqda və ya izafə olunduqda üçhalla olurlar¹.

أَفْعَى babında olan sifətlər isə “əlif maqsura” ilə bitdiyi üçün “hal əlamətləri olmayan” sözlər qrupuna aiddirlər².

Üstünlük dərəcəsi

Ərəb dilində sifətin üstünlük dərəcəsi iki yolla düzəlir.

1. İzafə yolu ilə - yəni **أَفْعَلُ** babına salınmış sifət (üzərində üstünlüyü bildirilən) ad qruplu sözə izafə edilir.

- **أَفْعَلُ** babının izafə olunduğu söz qeyri-müəyyənlikdə olarsa, bu zaman üstünlüyü bildirilən sözün cins və kəmiyyətindən asılı olmayaraq **أَفْعَلُ** daim təkdə və kişi cinsində olur. **أَفْعَلُ** babının izafə olunduğu söz (mudafun ileyh) isə üstünlüyü bildirilən sözlə kəmiyyətə və cinsə görə üzlaşır. Məsələn:

بِأَلٍّ أَفْضَلُ جَارٍ فِي حِينَا

Bilal qəsəbəmizdə ən yaxşı qonşudur

أَمِينَةٌ أَفْضَلُ طَالِبَةٍ فِي الْمَدْرَسَةِ

Əminə məktəbdə ən yaxşı tələbədir

الْمُسْلِمُونَ أَفْضَلُ رِجَالٍ فِي الْعَالَمِ

Müsəlman kişilər dünyada ən üstün kişilərdir

الْمُسْلِمَاتُ أَفْضَلُ نِسَاءٍ فِي الْعَالَمِ

Müsəlman qadınlar dünyada ən üstün qadınlardır

¹ Bax: Birinci kitab 23-cü dərs.

² Bax: Birinci kitab 8-ci dərs.

Nümunələrdən görürük ki, üstünlüyü bildirilən sözlərin (, بَلَالٌ , آمِنَةٌ) təkdə, cəmdə, kişi və ya qadın cinslərində olmalarından asılı olmayaraq (أَفْضَلُ) sifəti dəyişmədi, tək halda və kişi cinsində oldu. (أَفْضَلُ) babının izafə olunduğu (, رِجَالٌ , طَالِبَةٌ , جَارٌ) sözləri (mudafun ileyh) isə üstünlüyü bildirilən (, بَلَالٌ , آمِنَةٌ) sözlərlə kəmiyyətə və cinsə görə üzlaşdı. (Üstünlük dərəcəsinin aşağıda gələn növləri bu dərsin mövzusu deyil sadəcə fayda üçün qeyd olunub)

- أَفْعَلُ babının izafə olunduğu söz müəyyənləşmədə olarsa, bu zaman أَفْعَلُ babında olan sifət təyin etdiyi isimlə (yəni, üstünlüyü bildirilən isimlə) iki cür işləyə bilər:
 - 1) Üstünlüyü bildirilən sözün cins və kəmiyyətindən asılı olmayaraq أَفْعَلُ daim tək və kişi cinsində ola bilər. (Birinci növ kimi). Məsələn:

مُحَمَّدٌ ﷺ أَفْضَلُ النَّاسِ .

Muhəmməd Peyğəmbər ﷺ insanların ən fəzilətlisidir.

زَيْنَبُ أَفْضَلُ النِّسَاءِ .

Zeynəb qadınların ən fəzilətlisidir.

المُسْلِمُونَ أَفْضَلُ النَّاسِ .

Müsəlman kişilər, insanların ən üstünüdürlər.

المُسْلِمَاتُ أَفْضَلُ النِّسَاءِ .

Müsəlman qadınlar qadınların ən üstünləridir.

- 2) Üstünlüyü bildirilən sözlə أَفْعَلُ babı məlum qaydalar əsasında uzlaşa bilər. فُعْلَى babının qadın cinsi فُعْلَى , muzəkkər cəmi أَفَاعِلُ və ya فُعْلُونَ , muənnəs cəmi فُعْلَيَاتُ olur. Məsələn:

مُحَمَّدٌ ﷺ أَفْضَلُ النَّاسِ .

Muhəmməd Peyğəmbər ﷺ insanların ən fəzilətlisidir.

زَيْنَبُ فَضْلَى النَّسَاءِ.

Zeynəb qadınların ən fəzilətlisidir.

المُسْلِمُونَ أَفْضِلُ النَّاسِ.

Müsəlman kişilər, insanların ən üstünüdürlər.

المُسْلِمَاتُ فَضْلِيَاتُ النَّسَاءِ.

Müsəlman qadınlar qadınların ən üstünləridir.

2. **أَفْعَلُ** üstünlük dərəcəsinə olan sifəti üstünlüyü bildirilən sözdən bilavasitə sonra gətirmək yolu ilə¹ - bu halda **أَفْعَلُ** üstünlük dərəcəsinə olan sifət təyin etdiyi isimlə (adi sifət kimi) məlum qaydalar əsasında uzlaşmalıdır. Məsələn:

Ən böyük kitab الكِتَابُ الْأَكْبَرُ

Ən böyük otaq العُرْفَةُ الْكُبْرَى

Ən fəzilətli alimlər العُلَمَاءُ الْأَفْضِلُ

Ən fəzilətli qadınlar النَّسَاءُ الْفُضْلِيَاتُ

Qeyd: Üstünlük dərəcəsinin bu forması qeyri-müəyyənlikdə də gələ bilər. Lakin, müqayisə dərəcəsinə fərqli olaraq bu formada sifətin **أَفْعَلُ** dərəcəsinə sonra **مِنْ** hərfi cərrə gəlir. Məsələn:

Ən böyük bir kitab كِتَابٌ أَكْبَرُ

Ən böyük kitablar كُتُبٌ كُبْرَى

Təmyiz التَّمْيِيزُ

Təmyiz – sözünün lüğəti mənası “ayırır, fəqləndirən” deməkdir. Qrammatikada isə **təmyiz** - cümlənin və ya özündən əvvəl gələn sözün aydın olmayan mənasını açan, dəqiqləşdirən və konkretləşdirən tək, qeyri-müəyyən və mənsub (təsirlik halında olan) isimdir.

¹ Uzlaşan təyini söz birləşməsi kimi.

Tərifin şərh: tərifdən görürük ki, təmyiz tək, qeyri-müəyyən və mənsub isimdir. Həmçinin, “təmyiz” ya bütün cümləni, ya da özündən əvvəl gələn bir sözü açıqlayır. Məhz bu baxımdan “təmyiz” iki cür olur:

1. Təmyiz nisbə **تَمْيِيزُ النَّسْبَةِ** - işləndiyi cümlədə aydın olmayan mənanı aydınlaşdırır;
2. Təmyiz zət **تَمْيِيزُ الذَّاتِ** - özündən əvvəl gələn sözü aydınlaşdırır;

Birinci növ təmyizin - “təmyiz nisbə”nin - ən çox işləndiyi cümlələrdən biri də sifətin üstünlük və müqayisə dərəcəsi olan cümlələrdir. Çünki, belə cümlələrdə bəzən müqayisə və ya üstünlüyün hansı cəhətdən olmasını aydınlaşdırmaq lazım gəlir. Məsələn, əgər biz desək:

مُحَمَّدٌ أَحْسَنُ مِنْ خَالِدٍ - Muhəmməd Xaliddən daha yaxşıdır

Bu cümlədə, Muhəmmədin Xaliddən hansı cəhətcə yaxşı olması aydın deyil. Əgər biz bu cümləyə **عِلْمًا** (elmə) təmyizini əlavə etsək bu zaman cümlədəki aydın olmayan məna bəlli olar.

مُحَمَّدٌ أَحْسَنُ مِنْ خَالِدٍ عِلْمًا - Muhəmməd Xaliddən **elmə** daha yaxşıdır

Buna görə də “təmyiz” bəzən “təbyin” (bəyan edən) və “təfsir” (açıqlayan) da adlanır. Məsələn:

مُحَمَّدٌ أَكْبَرُ مِنْ خَالِدٍ سِنًّا - Muhəmməd Xaliddən **yaşca** daha böyükdür

Allah **ﷻ** Qurani Kərimdə Axirətə iman gətirməyənin mal-dövləti ilə öyünərək mömin yoldaşına xitabında buyurur:

﴿أَنَا أَكْثَرُ مِنْكَ مَالًا وَأَعَزُّ نَفَرًا﴾

“Mən sərvətcə səndən daha zəngin və adamlarıma görə səndən daha qüvvətliyəm!” (əl-Kəhf surəsi, 34)

İkinci növ təmyiz - təmyiz zət¹ تَمْيِيزُ الذَّاتِ – bəzi say və ölçü vahidlərindən sonra işlənir. Belə saylardan biri də 11-dən 19-a kimi olan “mürəkkəb saylardır”.

Mürəkkəb saylar العَدَدُ المُرَكَّبُ (11-dən 19-a kimi)

Əvvəlki dərslərimizdə² saylar barədə danışdıq və bildirdik ki, ərəb dilində saylar (العَدَدُ) aid olduqları isimlərlə (المَعْدُودُ) müxtəlif növ söz birləşmələri əmələ gətirir. Bu nöqteyi nəzərdən miqdar saylarını aşağıdakı növlərə böldük:

1. العَدَدُ المَفْرَدُ – mufrad (sadə) saylar. 3-10
2. العَدَدُ المُرَكَّبُ – mürəkkəb saylar. 11-19
3. العُقُودُ – onluqlar. 20-90
4. العَدَدُ المَعْطُوفُ – məatuf (bağlayıcı ilə ətf olunmuş) saylar 21-99

3-dən 10-a kimi, birinci növ العَدَدُ المَفْرَدُ – mufrad (sadə) saylar barədə artıq danışdıq və bu sayların hansı qaydalarla söz birləşməsi əmələ gətirdiyini bildik. İndi isə 11-dən 19-a kimi العَدَدُ المُرَكَّبُ – mürəkkəb saylar barədə danışacağıq. 11- dən 19-a kimi saylar “mürəkkəb saylar” adlanır, çünki bu saylar iki hissədən ibarət olur. I hissə 1-dən 9-a kimi (أَحَدٌ, اِثْنَانِ, ثَلَاثٌ, أَرْبَعٌ, تِسْعٌ) təkliklər, II hissə isə 10 (عَشْرٌ) olur.

11-dən 19-a kimi “mürəkkəb saylar” məadudla aşağıdakı qaydalara uyğun gələrək söz birləşməsi əmələ gətirir:

1. Hər iki hissə (təklik və onluq) hallanmayan olub, daim (—) olur³.

¹ Təmyizin bu növü barədə gələcəkdə ətraflı danışılacaq inşaallah.

² Bax: I kitab, 19-20-ci dərslər.

³ Hallanma yalnız “on iki” sayındakı “iki”- də baş verir. Bu barədə inşa-Allah ikilik halının hallanması mövzusunda keçəcəyik.

2. 1 və 2 təkliklərini çıxmaq şərti ilə¹, I hissə (3-9 təklikləri) “məadudun”² əks cinsində, II hissə isə (“on” onluğu) “məadudla” eyni cinsdə olur.

3. “Məadud” tək, qeyri-müəyyən və təsirlik halında (təmyiz) olur.

Qeyd 1: “on” sayı muzəkkərdə عَشْرَ, muənnəsdə isə عَشْرَةٌ olur.

Qeyd 2: “bir” təkliyi muzəkkərdə أَحَدَ, muənnəsdə إِحْدَى, “iki”

təkliyi muzəkkərdə اِثْنًا, muənnəsdə اِثْنَتًا olur, qalan 3-dən 9-a kimi təkliklərin muənnəs forması, muzəkkər formasına “tə mərbu-
ta” ə ə artırılmaqla düzəlir. Məsələn: ثَلَاثٌ – ثَلَاثَةٌ, أَرْبَعٌ – أَرْبَعَةٌ və s.

العَدُّ الْمُرَكَّبُ مَعَ الْمَعْدُودِ الْمُذَكَّرِ Mürəkkəb say muzəkkər isimlə işlədildikdə	العَدُّ الْمُرَكَّبُ مَعَ الْمَعْدُودِ الْمُؤَنَّثِ Mürəkkəb say muənnəs isimlə işlədildikdə
أَحَدَ عَشَرَ طَالِبًا	إِحْدَى عَشْرَةَ طَالِبَةً
اِثْنًا عَشَرَ طَالِبًا	اِثْنَتًا عَشْرَةَ طَالِبَةً
ثَلَاثَةَ عَشَرَ طَالِبًا	ثَلَاثَ عَشْرَةَ طَالِبَةً
أَرْبَعَةَ عَشَرَ طَالِبًا	أَرْبَعَ عَشْرَةَ طَالِبَةً
خَمْسَةَ عَشَرَ طَالِبًا	خَمْسَ عَشْرَةَ طَالِبَةً
سِتَّةَ عَشَرَ طَالِبًا	سِتَّ عَشْرَةَ طَالِبَةً
سَبْعَةَ عَشَرَ طَالِبًا	سَبْعَ عَشْرَةَ طَالِبَةً
ثَمَانِيَةَ عَشَرَ طَالِبًا	ثَمَانِيَّ عَشْرَةَ طَالِبَةً
تِسْعَةَ عَشَرَ طَالِبًا	تِسْعَ عَشْرَةَ طَالِبَةً

¹ Çünki 11 və 12 saylarının hər iki hissəsi “məadudla” eyni cinsdə olur.

² Sayılan ismin.

الْعَدَدُ التَّرْتِيبِيُّ

Sıra sayları

Sıra sayları miqdar saylarından fərqli olaraq daim isimdən sonra gəlir və sifət (nəat) və rolunu oynayırlar. Yəni isidən bilavasitə sonra gəlib onunla cins, hal, kəmiyyət, müəyyənlik və qeyri – müəyyənlikdə uzlaşır.

1-dən 10-a kimi (birinci, ikinci ... onuncu) sıra sayları bəzi dəyişikliklər nəzərə alınmaqla miqdar saylarından فَاعِلٌ vəznində düzəlidir. Baş verən dəyişikliklər isə bunlardır:

1. “Birinci” sözü muzəkkərdə أُوْلٌ, muənnəsdə isə أُوْلَى ilə ifadə edilir. Mürəkkəb sıra saylarında isə bunların əvəzinə muzəkkərdə (الْحَادِي) حَادٍ, muənnəsdə isə حَادِيَةٌ və ya الْحَادِيَةُ işlənir. Məsələn:

الدَّرْسُ الْأَوَّلُ - birinci dərs

الْعُرْفَةُ الْأُولَى - birinci otaq

الدَّرْسُ الْحَادِي عَشَرَ - on birinci dərs

الْعُرْفَةُ الْحَادِيَةَ عَشْرَةَ - on birinci otaq

2. “İkinci” sözündə ثَنِي kökü əsas götürülür¹ və فَاعِلٌ vəzninə salınır. Nəticədə muzəkkərdə (الثَّانِي) ثَانٍ, muənnəsdə isə ثَانِيَةٌ (الثَّانِيَةُ) düzəlidir. Məsələn:

الدَّرْسُ الثَّانِي - ikinci dərs

الْعُرْفَةُ الثَّانِيَةُ - ikinci otaq

3. “Altıncı” sözü سَدَسٌ kökündən düzələrək (السَّادِسُ) سَادِسٌ olur. Məsələn:

¹ الثَّنِيَةُ “təsniyə” sözü də bu kökdən düzəldilmişdir.

الدَّرْسُ السَّادِسُ - altıncı dərs

الْعُرْفَةُ السَّادِسَةُ - altıncı otaq

Qeyd: Sıra sayları sifət xüsusiyyətlərinə malik olduğu üçün muənnəsə "tə mərbuta" ة, ة, ة qəbul edir.

العَدُّ التَّرْتِيبِيُّ مِنْ ثَلَاثٍ إِلَى عَشْرٍ مَعَ الْمَعْدُودِ الْمَذْكُورِ	العَدُّ التَّرْتِيبِيُّ مِنْ ثَلَاثٍ إِلَى عَشْرٍ مَعَ الْمَعْدُودِ الْمُؤَنَّثِ
3-10 sıra sayları muzəkkər isimlə	3-10 sıra sayları muənnəs isimlə
الْعُرْفَةُ الْأُولَى – birinci otaq	الدَّرْسُ الْأَوَّلُ – birinci dərs
الْعُرْفَةُ الثَّانِيَةُ – ikinci otaq	الدَّرْسُ الثَّانِي – ikinci dərs
الْعُرْفَةُ الثَّالِثَةُ – üçüncü otaq	الدَّرْسُ الثَّلَاثُ – üçüncü dərs
الْعُرْفَةُ الرَّابِعَةُ – dördüncü otaq	الدَّرْسُ الرَّابِعُ – dördüncü dərs
الْعُرْفَةُ الْخَامِسَةُ – beşinci otaq	الدَّرْسُ الْخَامِسُ – beşinci dərs
الْعُرْفَةُ السَّادِسَةُ – altıncı otaq	الدَّرْسُ السَّادِسُ – altıncı dərs
الْعُرْفَةُ السَّابِعَةُ – yeddinci otaq	الدَّرْسُ السَّابِعُ – yeddinci dərs
الْعُرْفَةُ الثَّامِنَةُ – səkkizinci otaq	الدَّرْسُ الثَّامِنُ – səkkizinci dərs
الْعُرْفَةُ التَّاسِعَةُ – doqquzuncu otaq	الدَّرْسُ التَّاسِعُ – doqquzuncu dərs
الْعُرْفَةُ الْعَاشِرَةُ – onuncu otaq	الدَّرْسُ الْعَاشِرُ – onuncu dərs

“On birinci – on doqquzuncu” sıra saylarında onluq (عَشْرَ) dəyişmədən qaldığı halda, təkliklər فَاعِلٌ vəzninə salınır. (11-19) mürəkkəb saylarında hər iki hissə (təklik və onluq) hallanmayan olub, sonu daim (—) olduğu kimi burada da mürəkkəb sayın tərəfləri bütün hallarda fəthə (—) ilə bitir (hallanmır). Müəyyənlikdə mürəkkəb saylarda yalnız təkliklər (1-9) ال artikli qəbul edir və hər iki hissə cinsə görə uzlaşır. Məsələn:

العددُ التَّرتِيبِيُّ منْ أَحَدِ عَشَرَ إِلَى تِسْعَةَ مَعَ المَعْدُودِ المَذْكُورِ	العددُ التَّرتِيبِيُّ منْ أَحَدِ عَشَرَ إِلَى تِسْعَةَ عَشَرَ مَعَ المَعْدُودِ المَوْثُوثِ
11-19 sıra sayları muzəkkər isimlə	11-19 sıra sayları muənnəs isimlə
العُرْفَةُ الحَادِيَةُ عَشْرَةَ – on birinci otaq	الدَّرْسُ الحَادِي عَشَرَ – on birinci dərs
العُرْفَةُ الثَّانِيَةُ عَشْرَةَ – on ikinci otaq	الدَّرْسُ الثَّانِي عَشَرَ – on ikinci dərs
العُرْفَةُ الثَّالِثَةُ عَشْرَةَ – on üçüncü otaq	الدَّرْسُ الثَّالِث عَشَرَ – on üçüncü dərs
العُرْفَةُ الرَّابِعَةُ عَشْرَةَ – on dördüncü otaq	الدَّرْسُ الرَّابِع عَشَرَ – on dördüncü dərs
العُرْفَةُ الخَامِسَةُ عَشْرَةَ – on beşinci otaq	الدَّرْسُ الخَامِس عَشَرَ – on beşinci dərs
العُرْفَةُ السَّادِسَةُ عَشْرَةَ – on altıncı otaq	الدَّرْسُ السَّادِس عَشَرَ – on altıncı dərs
العُرْفَةُ السَّابِعَةُ عَشْرَةَ – on yeddinci otaq	الدَّرْسُ السَّابِع عَشَرَ – on yeddinci dərs
العُرْفَةُ الثَّامِنَةُ عَشْرَةَ – on səkkizinci otaq	الدَّرْسُ الثَّامِن عَشَرَ – on səkkizinci dərs
العُرْفَةُ التَّاسِعَةُ عَشْرَةَ – on doqquzuncu otaq	الدَّرْسُ التَّاسِع عَشَرَ – on doqquzuncu dərs

4. DÖRDÜNCÜ DƏRS

Felin keçmiş zamanda hallanması (təkrar)

Keçmiş zaman feli – iş və hərəkətin danışılan vaxtdan əvvəl baş verdiyini bildirir. Fellərin keçmiş zamanını düzəltmək üçün “şərti məsdərin” (yəni: felin keçmiş zaman III şəxs, tək, muzəkkər formasının) axırına aşağıdakı şəxs sonluqları artırılır:

Misal	Keç. zam. felinin şəxs sonluqları	الضَّمَائِرُ الْمُنْفَصِلَةُ لِلرَّفْعِ Ayrı yazılan Damirlər		Şəxslər	
ذَهَبْتُ	تُ	أَنَا	لِلْمُذَكَّرِ وَلِلْمُؤَنَّثِ	I şəxs	تَك لِلْمُفْرَدِ
ذَهَبْتَ	تَ	أَنْتَ	لِلْمُذَكَّرِ	II şəxs	
ذَهَبْتِ	تِ	أَنْتِ	لِلْمُؤَنَّثِ		
ذَهَبَ	yoxdur	هُوَ	لِلْمُذَكَّرِ	III şəxs	
ذَهَبَتْ	تَ	هِيَ	لِلْمُؤَنَّثِ		
ذَهَبْنَا	نَا	نَحْنُ	لِلْمُذَكَّرِ وَلِلْمُؤَنَّثِ	I şəxs	جَمْع لِلْمُجْمَعِ
ذَهَبْتُمْ	تُمْ	أَنْتُمْ	لِلْمُذَكَّرِ	II şəxs	
ذَهَبْتُنَّ	تُنَّ	أَنْتُنَّ	لِلْمُؤَنَّثِ		
ذَهَبُوا	وَا	هُمْ	لِلْمُذَكَّرِ	III şəxs	
ذَهَبْنَ	نَ	هُنَّ	لِلْمُؤَنَّثِ		

Qayda: Keçmiş zaman feli, əvvəlinə مَا inkar ədatı (النَّافِيَةُ) əlavə edilməklə inkar olunur.

Məsələn:

أَذْهَبْتُ إِلَى الْمَدْرَسَةِ أَمْسٍ؟ لَا، مَا ذَهَبْتُ إِلَى الْمَدْرَسَةِ أَمْسٍ.

Dünən məktəbə getdinmi? Xeyr, Dünən məktəbə getmədim.

بَلَىٰ وَنَعَمْ cavab ədatları

Keçən dərslərimizdə نَعَمْ (bəli) və لَا (xeyr) cavab ədatlarını öyrəndik və bildik ki, istər sual, istərsə də nəqli cümlələrə cavabda نَعَمْ (bəli) təsdiq, لَا (xeyr) isə inkar üçün istifadə olunur. Məsələn:

أَهَذَا كِتَابٌ؟ نَعَمْ، هَذَا كِتَابٌ. / لَا، هَذَا دَفْتَرٌ.

Bu kitabdırımı? Bəli, bu kitabdır. / Xeyr, bu dəftərdir.

نَعَمْ (bəli) və لَا (xeyr) cavab ədatları ilə “təsdiqdə gələn” (inkarda gəlməyən) cümlələr cavablandırılır. Əgər cümlə inkarla başlayarsa, bu zaman نَعَمْ və بَلَىٰ cavab ədatlarından istifadə olunur. بَلَىٰ cavabı sual əvəzliyindən sonrakı inkarı təsdiqləmək üçün, نَعَمْ (əlbəttə) isə, inkar ədatından sonrakı mənanı təsdiqləmək üçün istifadə olunur. Məsələn:

أَذْهَبْتُ إِلَى الْمَدْرَسَةِ أَمْسٍ؟ نَعَمْ، ذَهَبْتُ. / لَا، مَا ذَهَبْتُ.

Dünən məktəbə getdinmi? Bəli, getdim. / Xeyr, getmədim.

أَذْهَبْتُ إِلَى الْمَدْرَسَةِ أَمْسٍ؟ بَلَىٰ، ذَهَبْتُ. / نَعَمْ، مَا ذَهَبْتُ.

Dünən məktəbə getmədinmi? Əlbəttə, getdim. / Bəli, getmədim.

5. BEŞİNCİ DƏRS

Feli cümlə, fail və məful

الْجُمْلَةُ الْفِعْلِيَّةُ، الْفَاعِلُ وَالْمَفْعُولُ

Bildiyimiz kimi cümlənin iki növü var: ismi və feli cümlələr. Əvvəlki dərslərimizdə ismi cümlə barədə danışdıq və bildik ki, ismi cümlə isimlə başlayan cümlələrdir və bu isim “mübtəda” adlanır. Mübtəda barədə verilən əsas məlumat isə “xəbərdir”. Sonra xəbərin növlərindən danışdıq¹. İndi isə feli cümləni öyrənək.

Feli cümlə - fellə başlayan cümlələrdir. Feli cümlədə feldən sonra mütləq feli icra edən “fail” فاعِلٌ olmalıdır. **Fail** – feli icra edən isimdir. Əgər fel varsa, deməli mütləq onu icra edən fail olmalıdır. Bir sözlə, failsiz fel olmur. Fail daim mərfu (adlıq halda) olur və feldən sonra gəlir. Həmçinin, fail bəzən اِسْمٌ صَرِيحٌ “aşkar isim”, bəzən felə bitişən muttəsil damir ضَمِيرٌ مُتَّصِلٌ (adlıq hal bitişən şəxs əvəzliyi), bəzən isə ضَمِيرٌ مُسْتَتِرٌ “nəzərdə tutulan” (görünməyən) damir (şəxs əvəzliyi) olur. Məsələn:

Faili aşkar isim olan feli cümləyə misal:

مُحَمَّدٌ ذَهَبَ
↓ ↓
فَاعِلٌ فِعْلٌ

Faili damir muttəsil (bitişən şəxs əvəzliyi) olan feli cümləyə misal:

ذَهَبْتُ إِلَى الْمَدْرَسَةِ.
↓ ↓
فَاعِلٌ فِعْلٌ

Qeyd: Felin keçmiş zamanda hallanarkən qəbul etdiyi

(تُ, تِ, تٍ, نَا, تُم, تُن, وَ)

şəxs sonluqarı - muttəsil raf damirləri (الضَّمَايِرُ الْمُتَّصِلَةُ لِلرَّفْعِ) – faillərdir. Keçmiş zaman feli III şəxsin təkində (həm qadın, həm də

¹ Bax: I kitab 6-cı dər. s.

kişi cinsində) işlənərkən (ذَهَبَ, ذَهَبَتْ) onun faili ضَمِيرٌ مُسْتَتِرٌ “nəzərdə tutulan” (görünməyən) damir (şəxs əvəzliyi) olur. Keçmiş zaman felinin III şəxs qadın cinsinin təkində qəbul etdiyi (تَ) sonluğu yalnız qadın cinsinin əlamətidir.

Faili nəzərdə tutulan (görünməyən) damir olan feli cümləyə misal:

أَيْنَ مُحَمَّدٌ؟ خَرَجَ. - Muhəmməd haradadır? Çıxdı (yəni o, çıxdı).

↓
فِعْلٌ وَضَمِيرٌ مُسْتَتِرٌ فَاعِلٌ

Bu cümlədə خَرَجَ feldir, fail isə görünməyən, nəzərdə tutulan damir, yəni هُوَ (o) şəxs əvəzliyidir.

Failin bəzi əhkamları

1. **Fail daim mərfudur (adlıq halındadır).**
2. **Fail daim feldən sonra gəlir.** Heç bir halda fail feldən önə keçə bilməz. Məsələn: مُحَمَّدٌ ذَهَبَ. cümləsində, مُحَمَّدٌ sözünün fail olduğunu deyə bilmərik. Bu cümlə isimlə başladığı üçün ismi cümlədir və مُحَمَّدٌ mübtədə, ذَهَبَ feli isə xəbərdir. ذَهَبَ felinin faili isə مُحَمَّدٌ - ə qayıdan, nəzərdə tutulan هُوَ (o) damiridir.
3. **Failsiz fel olmur.** Yəni hər bir felin faili olmalıdır. Sadəcə, bəzən aşkar (zahirdə), bəzən isə örtülü (gizlində) olur.
4. **Əgər fail insanları bildirən ikilikdə və ya cəmdə olan aşkar (zahir) isim olarsa, bu zaman fel təkdə olmalıdır.** Məsələn:
دَخَلَتِ الطَّالِبَاتُ الْفَصْلَ. - Tələbə qızlar sinifə daxil oldular.
خَرَجَ الْمُدْرُسُونَ مِنَ الْفُصُولِ. - Müəllimlər sinifdən çıxdılar.
Buna səbəb iki failin (bitişən damir və aşkar isim) yanaşı gələ bilməməsidir.

Fellərin mənaca növləri

Hərəkətin obyektə münasibətinə görə fellər iki cür olur:

1. Təsirli fellər. Mutəaddi الْمُتَعَدِّي;

2. Təsirsiz fellər. Ləzim اللَّازِمُ;

Təsirli fellər – cümlədə failə kifayətlənməyib, hərəkətin birbaşa (hərflu cərrsiz) digər bir ismin üzərində yerinə yetirilməsini tələb edən fellərdir. Təsirli fellər çox vaxt “kimi?”, “nəyi?” və ya “haranı?” mənalı suallara cavab tələb edir. Təsirli felin faildən sonra birbaşa (hərflu cərrsiz) tələb etdiyi bu ismə isə مَفْعُولٌ بِهِ “məfulun bih”¹ deyilir. “Məfulun bih” daim təsirlik halında olur.

Məsələn:

الدَّرْسَ	الطَّالِبُ	كَتَبَ	Tələbə dərsi yazdı
↓	↓	↓	
məful bihi	fail	fel	

Cümlədəki كَتَبَ (yazdı) feli təsirlidir, “nəyi?” sualına cavab tələb edir. الدَّرْسَ (dərsi) sözü isə məfulun-bihdir, mənsubdur (təsirlik halındadır).

Qeyd: Təsirlilik - təsirsizlik baxımından azərbaycan və ərəb dillərində fellər bir-birinə uyğun gəlməyə bilər. Məsələn:

دَخَلَ “daxil olmaq” feli, azərbaycan dilində təsirsizdir. Çünki, “hara?” sualına cavab tələb edir. Ərəb dilində isə bu fel təsirlidir. Çünki hərflu-cərrsiz birbaşa ismə təsir etdiyinə görə təsirlidir. Məsələn:

Müəllim sinifə daxil oldu -	الفَصْلَ	المُدْرَسُ	دَخَلَ
	↓	↓	↓
	məful bihi	fail	fel

¹ Hərflə tərcüməsi – “onunla icra olunmuş” deməkdir.

بَحَثَ "axtarmaq" feli isə azərbaycan dilində təsirlidir. Çünki, "nəyi?" sualına cavab tələb edir. Ərəb dilində isə bu fel "nəyi?" sualına cavab tələb etməsinə baxmayaraq عَنْ hərfu-cərri ilə işləndiyinə görə təsirsizdir. Məsələn:

بَحَثْتُ عَنْ قَلَمِي وَ لَكِنِّي مَا وَجَدْتُهُ

Qələmimi axtardım, lakin onu tapa bilmədim

Buna görə də, feli cümlələrdə "kimi?", "nəyi?" və ya "haranı?" mənalı suallara cavab verən hər ismi "məfulun-bih" kimi götürmək doğru deyil. Məfulun-bih felin birbaşa (hərfu-cərrisiz) təsir etdiyi nasbda (təsirlik halında) olan isimdir. Hansı ki, fel məhz bu isim vasitəsilə icra olunub. Həmçinin, "kimi?", "nəyi?" və ya "haranı?" mənalı suallara cavab tələb edən hər feli də təsirli qəbul etmək düzgün deyil. Təsirli fel məfula birbaşa (hərfu-cərsiz) təsir edən feldir.

Qeyd: Əgər **məfulun-bih** damirlər (əvəzlilər) olarsa, bu zaman onlar, muttəsil (bitişən) damirlərlə əvəz olunub felə birləşir. Felə birləşən damirlər məfulun-bih olmaqla bərabər "məni", "səni", "onu" və s kimi tərcümə olunur. Məsələn:

ضَرَبَ مُحَمَّدٌ. Muhəmməd **səni** vurdu.

ضَرَبَهُ مُحَمَّدٌ. Muhəmməd **onu** vurdu.

Məfulun-bih adətən cümlədə faildən sonra gəlir ki, feli cümlənin də əsli tərtibi budur (yəni: fel, fail, məful). Lakin, bəzi hallarda bu tərtib pozula bilər. Məfulun faildən əvvələ keçməsi bəzən icazəli, bəzən vacib, bəzi hallarda isə bu qadağan olur.

Məfulun faildən sonra gəlməsini vacib edən hallar

1. Əgər fail və məfulun hər ikisi hal əlaməti olmayan isimlər olar və failə məfulun seçilməsində çətinlik yaranarsa, məfulun faildən sonra gəlməsi vacib olur. Məsələn:

ضَرَبَ عِيسَىٰ مُوسَىٰ - İsa Musanı vurdu

سَأَلَ أَبِي أَخِي - Atam qardaşımdan soruşdu

2. Əgər fail, damir (bitişən əvəzlik) olarsa, məful faildən sonra gəlir. Məsələn:

ضَرَبْتُهُ Onu vurdum

ضَرَبْتُ خَالِدًا Xalidi vurdum

Məfulun faildən əvvəl gəlməsini vacib edən hal

Qayda: Əgər fail aşkar (zahir) isim olar, məful isə muttəsil damir olarsa, məfulun faildən əvvəl gəlməsi vacibdir. Məsələn:

Muhəmməd səni vurdu ضَرَبَكَ مُحَمَّدٌ

↓ ↓

fail məfulun-bih

Məfulun feldən əvvəl gəlməsini vacib edən hal

Qayda: Əgər məful sual əvəzliyi kimi cümlənin əvvəlində gəlməsini tələb edən söz olarsa, feldən önə keçir¹. Məsələn:

(أَصْلُهُ: كَتَبَ الْمُدْرِسُ أَيَّ دَرْسٍ؟)

كَتَبَ الْمُدْرِسُ؟

أَيَّ دَرْسٍ

↓ ↓

↓

fail fel

məfulun bih

Əsli: Müəllim yazdı hansı dərəsi?

Müəllim hansı dərəsi yazdı?

¹ Məfulun feldən əvvəl keçməsinə vacib edən hallar tək bu deyil. Yerdə qalan halları inşə Allah gələndən dərslərdən biləcəyik.

6. ALTINCI DƏRS

ظَنَّ feli

Keçən dərslərimizdən bildik ki, ismi cümləyə daxil olan “**ən-Nəvasixlər**” üç qismə bölünür: bir qism mübtədanı nasb (təsirlik halına), xəbəri raf (adlıq hala) salır, **إِنَّ** və onun bacıları kimi. Bir qism mübtədanı raf (adlıq hala), xəbəri nasb (təsirlik halına) salır, **كَيْسَ** kimi. Bu iki qism barədə artıq danışmışıq. Üçüncü qism isə həm mübtədanı, həm də xəbəri birlikdə nasb (təsirlik halına) salan **ظَنَّ** və onun bacılarıdır. Bu dərsimizdə təkcə **ظَنَّ** barədə danışacağıq.

Qayda: **ظَنَّ** tam¹ feldir. Yəni fail tələb edir. Zənn və ehtimal bildirir. Mənası: “zənn etmək” deməkdir. Failini təmin etdikdən sonra ismi cümlələrə daxil olub həm mübtədanı, həm də xəbəri nasb (təsirlik halına) salır. Bu zaman mübtədə **ظَنَّ** - nin “**birinci məfulu**”, xəbər isə “**ikinci məfulu**” adlanır. Məsələn:

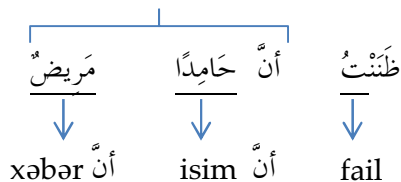
<u>مَرِيضًا</u>	<u>حَامِدًا</u>	<u>ظَنَنْتُ</u> -	<u>مَرِيضًا</u>	<u>حَامِدًا</u>
↓	↓	↓	↓	↓
II məful	I məful	fail	xəbər	mübtədə

Həmid xəstədir – Həmidi xəstə zənn etdim

Qeyd: Bəzən, **ظَنَّ** felinin daxil olduğu ismi cümlə **أَنَّ** ədatı ilə təkidlənmiş (gücləndirilmiş) olur və **أَنَّ** təkid hərfi **ظَنَّ** felinin mübtədə və xəbərə təsir etməsinə mane olur. Bu halda **أَنَّ** ilə təkidlənmiş ismi cümlə bütövlükdə **سَدَّ مَسَدًا مَفْعُولَيْنِ** (səddə məsəddə məfuleyni) **ظَنَّ** - nin iki məfulunu əvəz edir. Məsələn:

¹ Naqis fellərin faili deyil ismi və xəbəri olur.

Səddə məsəddə məfuleyni (iki məfulu əvəz edir)

فَعْلَانُ vəznində olan sifətlərin cəmi və qadın cinsi

Əvvəlki dərslərin birində فَعْلَانُ vəznində olan sifətlərdən danışdıq və bildirdik ki, bu babda olan sifətlər “**məmnü minəs-sarf**” “tənvin qəbul etməyən” sözlərdəndir¹. فَعْلَانُ vəznində olan sifətlərin muənnəsi (qadın cinsi) فَعْلَى vəznində, cəmi isə (həm muzəkkər, həm də muənnəs) فَعَالُ vəznində olur. Məsələn:

حَامِدٌ جَوْعَانٌ	Həmid acdır
مَرْيَمٌ جَوْعَى	Məryəm acdır.
الطَّلَابُ جِيَاعٌ	Tələbə oğlanlar acdırlar
الطَّلِبَاتُ جِيَاعٌ	Tələbə qızlar acdırlar

اسْمُ الْفِعْلِ Feli isimlər (isim-fellər)

Feli isimlər – fel mənasını verən, lakin felin əlamətlərini qəbul etməyən, əksinə ismin əlamətlərini qəbul edən, hallanmayan (məbni) sözlərdir. Məsələn: آهِ, أُفٍّ, شَتَّانَ, هَيْهَاتَ, حَيٍّ, هَاتِ, آمِينَ, və s.

Yuxarıda qeyd olunmuş sözlər feli isimlərdir. Bu sözlərin hər biri ayrı-ayrı fellərin mənalarını verir:

¹ Bax: I kitab 9-cu dərs.

هَاتِ – necə də ver, gətir! هَاتِ – gəl! تَعَالَ – cavab ver! آمِينُ – uzaqdır, حَيٌّ – tələs!, شَتَّانَ – necə də müxtəlifdir, أَفٌ – bezirəm, آهِ – ağrıyıram.

Bu sözlərin hər biri fel mənasını versə də heç biri felin əlamətlərini qəbul etmir. Yəni, fellər kimi zamana və hala görə hallanmır. Həmçinin, bu sözlərin mənalarına diqqət etsək görərik ki, bəziləri keçmiş zaman, bəziləri indiki zaman, bəziləri isə əmr felinin mənalarını verir. Bu baxımdan feli isimlər üç yerə bölünür:

1. Keçmiş zaman felinin mənasını verən feli isimlər.

Məsələn:

هَاتِ – necə də uzaqdır, شَتَّانَ – necə də müxtəlifdir.

2. İndiki zaman felinin mənasını verən feli isimlər.

Məsələn:

أَفٌ – bezirəm, آهِ – ağrıyıram.

3. Əmr felinin mənasını verən. Məsələn:

هَاتِ – ver, gətir! حَيٌّ – tələs!¹ آمِينُ – cavab ver!

Qeyd: Feli isimlər hansı felin mənasını verirlərsə, o felin də əməlini edirlər². Həmçinin, bütün hallarda, cəm, tək, muzəkkər və muənnəs üçün bir formada işlənir və dəyişməzlər. Yalnız, əmr felinin mənasını verən bəzi feli isimlərin sonuna şəxs sonluqları birləşir. Məsələn:

Gəl, ey Həmid!	تَعَالَ يَا حَامِدُ	Çay gətir, ey Həmid!	هَاتِ الشَّايَ يَا حَامِدُ
Gəl, ey Fatimə!	تَعَالِي يَا فَاطِمَةَ	Çay gətir, ey Fatimə!	هَاتِي الشَّايَ يَا فَاطِمَةَ
Gəlin, ey qardaşlar!	تَعَالُوا يَا إِخْوَانُ	Çay gətirin, ey qardaşlar!	هَاتُوا الشَّايَ يَا إِخْوَانُ
Gəlin, ey bacılar!	تَعَالَيْنَ يَا أُخَوَاتُ	Çay gətirin, ey bacılar!	هَاتَيْنَ الشَّايَ يَا أُخَوَاتُ

¹ آمِينُ feli ismi yalnız dualarda istifadə olunur.

² Yəni, feli isim təsirli felin mənasını verirsə, deməli, “məfulun-bih” tələb edəcək. Əgər təsirsiz felin mənasını verirsə, deməli, failə kifayətlənəcək.

هَاءُ السُّكُوتِ "Sükut" bildirən

Qayda: هَاءُ السُّكُوتِ ("Sükut" bildirən "hə") dayanmaq və ya cümləni tamamlamaq üçün hallanmayan bəzi sözlərin sonuna əlavə olunan sakin (sukunlu) هَاءُ "hə" hərfidir. Məsələn:

﴿وَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ بِشِمَالِهِ فَيَقُولُ يَا لَيْتَنِي لَمْ أُوتَ كِتَابِيَةَ ۖ وَلَمْ أَدْرِ مَا حِسَابِيَةَ﴾

"Kitabı sol əlinə verilən kimsə isə deyəcəkdir: "Kaş kitabım mənə verilməyəydi! Hesabımdan da xəbərim olmayaydı!" (əl-Həqqə surəsi, 25-26)

Bu ayədə هِجَاءُ كِتَابِيَةَ əsli كِتَابِيَةَ, هِجَاءُ حِسَابِيَةَ əsli حِسَابِيَةَ sözləridir. هِجَاءُ muttəsil damiri hallanmadığı üçün هَاءُ السُّكُوتِ ona birləşib.

﴿مَا أَغْنَىٰ عَنِّي مَالِيَةَ ۖ هَلْكَ عَنِّي سُلْطَانِيَةَ﴾

"Var-dövlətim mənə əzabdan qurtarmadı. Hökmranlığım da məhv olub getdi" (əl-Həqqə surəsi, 28-29)

Bu ayədə هِجَاءُ مَالِيَةَ əsli مَالِي, هِجَاءُ سُلْطَانِيَةَ əsli سُلْطَانِيَةَ sözləridir. هِجَاءُ muttəsil damiri hallanmadığı üçün هَاءُ السُّكُوتِ ona birləşib.

﴿وَمَا أَدْرَاكَ مَا هِيَ ۖ نَارٌ حَامِيَةٌ﴾

"Sən haradan biləsən ki, o nədir? O, çox qızmar bir oddur!" (əl-Qariə surəsi, 10-11)

Bu ayədə isə هِجَاءُ هِيَ əsli هِيَ damiridir.

هَاءُ السُّكُوتِ "sükut" bildirən هَاءُ hərfinin ən çox işləndiyi yerlərdən biri də "مَا" sual əvəzliyi + hərfu-cərr" birləşmələridir. Məsələn: لِمَ - nə üçün?, بِمَ - nə ilə?, عَمَّ - nə haqda?

ما سوال əvəzliyi hərflu-cərrrlərlə birləşərkən sonundakı əlif düşür. Bu zaman م hərfi tək qalır, سوال əvəzliyini bildirməsi üçün ona ه əlavə olunur. Məsələn: أَخْرَجْتَ مِنَ الْفَصْلِ؟ نَعَمْ. لِمَ؟

Sinifdən çıxdınmı? Bəli. Niyə?

Əgər لِمَ sözündən sonra cümləni davam etdirmək istəsək ه - ni pozmaq lazımdır. Məsələn: لِمَ أَخْرَجْتَ مِنَ الْفَصْلِ؟ أَخْرَجْتُ لِأَنِّي مَرِيضٌ.

Sinifdən niyə çıxdın? Çıxdım, çünki mən xəstəyəm.

ف bağlayıcısının mənası

ف və و bağlayıcıları arasındakı fərq

Bağlayıcı – sözlər və cümlələr arasında əlaqə yaradan, onları qrammatik cəhətdən bir-birinə bağlayan hərflərdir. Ərəb dilində 10-a yaxın bağlayıcı var. Bunlardan ən çox işlənəni و və ف bağlayıcılarıdır. Bu bağlayıcıların hər ikisi eyni məna – birləşdirmə mənasını - versələr də aralarında bəzi fərqlər vardır.

و bağlayıcısından fərqli olaraq ف bağlayıcısı bağladığı həmcins üzvlü söz və ya cümlələrə həm də aşağıdakı mənalara kəsb etdirir:

1. **Tərtib (ardıcılıq)** – yəni, birinci gələn söz və ya cümlə, tərtibcə, ف bağlayıcısından sonra gələn söz və ya cümlədən öncədir.

Məsələn: حَامِدٌ وَ خَالِدٌ خَرَجَ حَامِدٌ فَخَالِدٌ. “Həmid və Xalid çıxdı” cümləsində حَامِدٌ sözü خَالِدٌ sözünə ف bağlayıcısı ilə bağlanmışdır. Buna görə də deyə bilərik ki, birinci Həmid, sonra isə Xalid çıxmışdır.

2. **Fasiləsizlik (dalbadal)** - yəni, birinci gələn söz və ya cümlə ف bağlayıcısından sonra gələn söz və ya cümlədən dərhal sonra, fasiləsiz gəlir. Məsələn: yuxarıdakı misaldan, həmçinin, Həmidlə Xalidin dalbadal çıxmaqları başa düşülür.

3. **Səbəb** – فَ bağlayıcısı bu mənada ən çox iki tabesiz cümlənin tərəflərini bir-birinə bağlayarkən olur. Yəni, birinci cümlə فَ bağlayıcısından sonra gələn cümlənin səbəbi olur. Məsələn:

قَرَأْتُ سُورَةَ الرَّحْمَنِ وَحَفِظْتُهَا فَفَرِحَ بِي الْمُدْرَسُ كَثِيرًا.

ər-Rəhman surəsini oxudum və əzbərlədim, bu səbəbdən müəllim mənə görə çox sevindi.

Yəni, müəllimin sevinməyinə səbəb ər-Rəhman surəsini əzbərləməyim oldu.

Allah ﷻ buyurur:

﴿فَوَكَرَهُ مُوسَى فَقَضَى عَلَيْهِ﴾

“Musa onu vurub öldürdü” (əl-Qasas surəsi, 15)

7. YEDDİNCİ DƏRS

كَانَ naqis feli

Qayda: كَانَ naqis feli, ismi cümlələrə daxil olub mübtədanı raf (adlıq) halına, xəbəri isə nasb (təsirlik) halına salan “ən-Nəvasix”lərdən biridir. Bu zaman digər nəvasixlər kimi, mübtəda çevrilib “isim كان”, xəbər isə “xəbər كان” adlanır.

Mənası: كان naqis feli ismi cümləyə daxil olub xəbəri keçmiş zaman aid edir və “idi” mənasını verir.¹ Məsələn:

مَرِيضًا. مُحَمَّدٌ كَانَ ← مَرِيضٌ مُحَمَّدٌ
↓ ↓ ↓ ↓
كان xəbər isim كان xəbər mübtəda

Mühəmməd xəstə idi ← Mühəmməd xəstədir

المُدْرَسُ فِي الْفَصْلِ ← كَانَ الْمُدْرَسُ فِي الْفَصْلِ قَبْلَ خَمْسِ دَقَائِقَ.

Müəllim beş dəqiqə öncə sinifdə idi. ← Müəllim sinifdədir

Qeyd: كان naqis feli mübtəda ilə şəxsə görə uzlaşaraq keçmiş zaman felinin şəxs sonluqlarını qəbul edir.

¹ Əgər indiki zamanda يَكُونُ olarsa, xəbəri indiki-gələcək zamana aid edir və “olur – olacaq” mənasını verir. Əmr formasında isə كُنْ “ol” mənasını verir.

كان naqis felinin şəxslərdə hallanması

Mənası	كان naqis felinin şəxslərdə hallanması	الضَّمَائِرُ الْمُتَّصِلَةُ لِلرَّفْعِ Keçmiş zaman felinin şəxs sonluqları	الضَّمَائِرُ الْمُنْفَصِلَةُ لِلرَّفْعِ Ayrı yazılan Damirlər		Şəxslər	
İdim	كُنْتُ	تُ	أَنَا	لِلْمَذْكَرِ وَالْمُؤَنَّثِ	I şəxs	المفرد Tək
İdin	كُنْتَ	تَ	أَنْتَ	لِلْمَذْكَرِ	II şəxs	
İdin	كُنْتِ	تِ	أَنْتِ	لِلْمُؤَنَّثِ	III şəxs	
İdi	كَانَ	yoxdur	هُوَ	لِلْمَذْكَرِ	III şəxs	
İdi	كَانَتْ	تَ	هِيَ	لِلْمُؤَنَّثِ	III şəxs	الجمع Cəm
İdik	كُنَّا	نَا	نَحْنُ	لِلْمَذْكَرِ وَالْمُؤَنَّثِ	I şəxs	
İdiniz	كُنْتُمْ	تُمْ	أَنْتُمْ	لِلْمَذْكَرِ	II şəxs	
İdiniz	كُنْتُنَّ	تُنَّ	أَنْتُنَّ	لِلْمُؤَنَّثِ	III şəxs	
İdilər	كَانُوا	وَا	هُمْ	لِلْمَذْكَرِ	III şəxs	
İdilər	كُنَّ	نَ	هُنَّ	لِلْمُؤَنَّثِ	III şəxs	

Qeyd: كان naqis feli keçmiş zamanda hallanarkən bəzi şəxslərdə ا (əlif) hərfinin düşməsinə səbəb, iki sakin hərfin (ا və ن hərflərinin) yanaşı gəlməsidir.

Bitişən əvəzlilərin keçmiş zaman felinin II şəxs kişi cinsinin cəminə birləşərkən baş verən dəyişiklik.

Qayda: Bitişən əvəzlilər (muttəsil damirlər) keçmiş zaman felinin II şəxs kişi cinsinin cəminə birləşərkən **تُمُو** – çevrilib **تُم** – olur. Yəni, **تُم** şəxs sonluğuna **و** hərfi əlavə olunur. Məsələn: رَأَيْتُمُوهُ, فَهَمَّتُمُوهُ

Allah ﷻ buyurur:

﴿أَفَرَأَيْتُمُ الْمَاءَ الَّذِي تَشْرَبُونَ ﴿٦٨﴾ أَأَنْتُمْ أَنْزَلْتُمُوهُ مِنَ الْمُزْنِ أَمْ نَحْنُ الْمُنزِلُونَ ﴿٦٩﴾﴾

“İçdiyiniz suyu gördünüzmü? Onu buluddan siz endirirsiniz, yoxsa Biz endiririk?” (əl-Vaqiə surəsi, 68-69)

Qeyd: Bu dəyişikliyin baş verməsində məqsəd sözün (söz birləşməsinin) asanlıqla tələffüz olunması və dilin rahatlığıdır.

“Sahiblik, maliklik” mənasında işlənən “ذُو”- nun sifət kimi işlənməsi

Qayda: Əgər “ذُو” sifət kimi işlənərsə, bu zaman o digər sifətlər kimi təyin etdiyi isimlə (mənutla) dörd şeydə uzlaşmalıdır.

1. **Cinsdə.** Məsələn:

ذَلِكَ الرَّجُلُ ذُو الْقَامَةِ الطَّوِيلَةِ مُؤَذِّنٌ مَسْجِدِنَا

O hündür قامətli kişi məscidimizin müəzzinidir.

هَذِهِ الدَّرَاجَةُ ذَاتُ الْعَجَلِ الثَّلَاثِ لِابْنِي الصَّغِيرِ

Bu üç təkərli velosiped kiçik oğlumundur.

2. **Müəyyənlik və qeyri müəyyənlikdə.** Məsələn:

نَزَلَ مِنَ السَّيَّارَةِ شَابٌ ذُو ثِيَابٍ نَظِيفَةٍ

Maşından təmiz paltarlı gənc düşdü.

هَذَا الشَّابُّ ذُو الثِّيَابِ النَّظِيفَةِ ابْنُ الْمُدْرَسِ

Bu təmiz paltarlı gənc müəllimin oğludur.

3. **Halda.** (Son hərəkənin dəyişməsində). Məsələn:

ذَلِكَ الرَّجُلُ ذُو الْقَامَةِ الطَّوِيلَةِ مَدْرَسٌ جَدِيدٌ

O hündür qamətli kişi yeni müəllimdir.

رَأَيْتُ الرَّجُلَ ذَا الْقَامَةِ الطَّوِيلَةِ

Hündür qamətli kişini gördüm.

ذَهَبْتُ إِلَى الرَّجُلِ ذِي الْقَامَةِ الطَّوِيلَةِ

Hündür qamətli kişinin yanına getdim.

4. **Kəmiyyətdə.** Məsələn:

هَؤُلَاءِ الرَّجَالِ ذَوُو الْقَامَةِ الطَّوِيلَةِ مَدْرَسُونَ جُدُدٌ

Bu hündür qamətli kişilər yeni müəllimlərdir.

هَؤُلَاءِ النِّسَاءِ ذَوَاتُ الْقَامَةِ الطَّوِيلَةِ مَدْرَسَاتٌ جُدُدٌ

Bu hündür qamətli qadınlar yeni müəllimələrdir.

Kəsr sayları

كُسُورُ الْعَدَدِ

Qayda: Surəti 1, məxrəci 3-10 olan kəsr sayları bəzi saylarda kiçik dəyişikliklər edilməklə **فُعْلٌ** vəznində düzəlidir.

Dəyişikliklər isə bunlardır: **سِتٌّ** (altı) sayında kök **سَتَّ** deyil, istisna olaraq **سَدَسَ** götürülür. Həmçinin, **ثُلُثٌ** (üçdə bir) və **سُدُسٌ** (altıda bir) kəsr sayları dilə rahatlıq üçün **فُعْلٌ** vəznində işlədilir.

Məsələn:

ثُلُثٌ - Üçdə bir. **رُبْعٌ** - Dördə bir. **خُمْسٌ** - Beşdə bir. **سُدُسٌ** - Altıda bir. **سَبْعٌ** - Yeddidə bir. **ثَمَنٌ** - Səkkizdə bir. **تُسْعٌ** - Doqquzda bir. **عُشْرٌ** - Onda bir.

Qeyd 1: İkidə bir (yarı) bu formaya tabe olmayıb **نِصْفٌ** sözü ilə göstərilir.

Qeyd 2: Kəsr sayları sözlərə izafə olunmaqla işlənir. Məsələn:

قَرَأْتُ ثُلُثَ الْكِتَابِ

Kitabın üçdə birini oxudum.

أمّ “yoxsa, yaxud” hərfi

أمّ “yoxsa, yaxud” hərfi yalnız sual cümlələrində işlənir və iki şeydən hansının doğru olduğunu müəyyənləşdirmək üçün istifadə olunur. Bu zaman soruşulardan biri cümlənin əvvəlində digəri isə sonunda olmaqla ayrılırlar. Məsələn:

أُحَامِدًا رَأَيْتَ أُمَّ خَالِدًا

Həmidini gördün, yoxsa Xalidi?

أُكِتَابٌ عَلَى الْمَكْتَبِ أَمْ دَفْتَرٌ

Yazı stolunun üzərində kitab var, yoxsa dəftər?

Allah ﷻ buyurur:

﴿أَأَنْتُمْ أَشَدُّ خُلُقًا أَمْ السَّمَاءُ بِئَاهَا﴾

“Sizin yaradılışınız çətinidir, yoxsa göyün? O, onu qurdu”
(ən-Nəziət surəsi, 27)

8. ƏKKİZİNCİ DƏRƏ

Keçmiş zaman felinin bütün şəxslərdə hallanması (təkrar)

الفِعْلُ الْمَاضِي مُسْنَدًا إِلَى جَمِيعِ الضَّمَائِرِ (مُرَاجَعَةً)

Keçmiş zaman feli – iş və hərəkətin danışılan vaxtdan əvvəl baş verdiyini bildirir. Fellərin keçmiş zamanını düzəltmək üçün “şərti məsdərin” (yəni: felin keçmiş zaman III şəxs, tək, muzəkkər formasının) axırına aşağıdakı şəxs sonluqlarını artırmaqla düzəlir:

مثال Misal	Keçmiş zaman felinin şəxs sonluqları	الضَّمَائِرُ الْمُنْفَصِلَةُ لِلرَّفْعِ Ayrı yazılan Damirlər		Şəxslər	
ذَهَبْتُ	تُ	أَنَا	لِلْمُذَكَّرِ وَ لِلْمُؤَنَّثِ	I şəxs	تَكْرُرٌ الْفِعْلِ تَك
ذَهَبْتَ	تَ	أَنْتَ	لِلْمُذَكَّرِ	II şəxs	
ذَهَبْتِ	تِ	أَنْتِ	لِلْمُؤَنَّثِ	III şəxs	
ذَهَبَ	yoxdur	هُوَ	لِلْمُذَكَّرِ	III şəxs	
ذَهَبْتُمْ	تُمْ	هِيَ	لِلْمُؤَنَّثِ	I şəxs	جَمْعُ الْفِعْلِ جَم
ذَهَبْنَا	نَا	نَحْنُ	لِلْمُذَكَّرِ وَ لِلْمُؤَنَّثِ	II şəxs	
ذَهَبْتُمْ	تُمْ	أَنْتُمْ	لِلْمُذَكَّرِ	III şəxs	
ذَهَبْتُمْ	تُمْ	أَنْتُمْ	لِلْمُؤَنَّثِ	III şəxs	
ذَهَبُوا	وَا	هُم	لِلْمُذَكَّرِ	I şəxs	جَمْعُ الْفِعْلِ جَم
ذَهَبْنَ	نَ	هُنَّ	لِلْمُؤَنَّثِ	III şəxs	

Qeyd: Keçmiş zaman felinin hallanarkən qəbul etdiyi şəxs sonluqları muttəsil raf (adlıq hal) damirləridir, eyni zamanda faillərdir. Bunlar aşağıdakılardır:

تُ, تَ, تِ, نَا, نِ, وَ, تُمْ, تُنَّ

Bləliklə, biz hər üç halın – raf (adlıq hal), nasb (təsirlik hal) və cərr (yiyəlik hal) – muttəsil (bitişik yazılan) damirlərini öyrəndik. Hər üç halın muttəsil damirlərini cədvəl şəklində göstərək:

الضَّمَائِرُ الْمُتَّصِلَةُ لِلرَّفْعِ وَالتَّنْصِبِ وَالْجَرِّ

Raf, nasb və cərr muttəsil damirləri

الضَّمَائِرُ الْمُتَّصِلَةُ لِلْجَرِّ Bitişik yazılan cərr damirlər	الضَّمَائِرُ الْمُتَّصِلَةُ لِلتَّنْصِبِ Bitişik yazılan nasb damirlər	الضَّمَائِرُ الْمُتَّصِلَةُ لِلرَّفْعِ Bitişik yazılan raf damirlər	الضَّمَائِرُ الْمُتَّفَصِّلَةُ لِلرَّفْعِ Ayrı yazılan raf damirlər
ـِـي	ـِـي	تُ	أَنَا
ـِـكَ	ـِـكَ	تَ	أَنْتَ
ـِـكِ	ـِـكِ	تِ	أَنْتِ
ـِـهُ	ـِـهُ	yoxdur	هُوَ
ـِـهَا	ـِـهَا	yoxdur	هِيَ
ـِـنَا	ـِـنَا	نَا	نَحْنُ
ـِـكُمْ	ـِـكُمْ	كُمْ	أَنْتُمْ
ـِـكُنَّ	ـِـكُنَّ	كُنَّ	أَنْتُنَّ
ـِـهُمْ	ـِـهُمْ	وَا	هُمَّ
ـِـهُنَّ	ـِـهُنَّ	نَ	هُنَّ

Cədvəldən görürük ki, muttəsil nasb (təsirlik hal) və cərr (yiyəlik hal) damirləri eynidir. Bu damirlərin hər biri özünə uyğun olan hallarda istifadə olunur. (تُ, تَ, تِ, نا, نِ, و, تُم, تُنَّ) muttəsil raf damirləri yalnız fellərlə (həm naqis, həm də tam) işlədilir.

(ـِـي, ـِـكَ, ـِـكِ, ـِـهُ, ـِـهَا, ـِـنَا, ـِـكُمْ, ـِـكُنَّ, ـِـهُمْ, ـِـهُنَّ) muttəsil nasb və cərr damirləri isə nasb və cərr halını tələb edən istənilən

vəziyyətlərdə (mudafun ilə, məful bih, isim ^{اِنَّ} xəbər ^{لَيْسَ}, və s.) işlədilər bilər.

Madi (keçmiş zaman) fellərində fail aşağıdakı kimidir:

ذَهَبَ (ذَهَبٌ = fel, fail: nəzərdə tutulmuş şəxs əvəzliyi)

ذَهَبُوا (ذَهَبٌ = fel, fail: "و" cəm şəkilçisi)

ذَهَبَتْ (ذَهَبٌ = fel, ^{التَّاءُ}: qadın cinsi əlaməti, fail: nəzərdə tutulmuş şəxs əvəzliyi)

ذَهَبْنَا (ذَهَبٌ = fel, fail: ^{النُّونُ}), ^{التَّاءُ} ذَهَبْتُمْ (ذَهَبٌ = fel, fail: ^{التَّاءُ})

ذَهَبْتُمْ (ذَهَبٌ = fel, fail: ^{التَّاءُ}, ^{الميم}: cəm bildirir)

ذَهَبْتُمْ (ذَهَبٌ = fel, fail: ^{التَّاءُ}), ^{النُّونُ} ذَهَبْتُمْ (ذَهَبٌ = fel, fail: ^{التَّاءُ}, ^{النُّونُ}: cəm bildirir)

ذَهَبْتُمْ (ذَهَبٌ = fel, fail: ^{التَّاءُ}), ^{النُّونُ} ذَهَبْنَا (ذَهَبٌ = fel, fail: ^{النُّونُ})

9. DOQQUZUNCU DƏRƏ

Qoruyucu “nun” نُونُ الْوَقَايَةِ

Bildiyimiz kimi, I şəxsin təkinin bitişən əvəzliyi (يـ) bitişdiyi sözlərin daim kəsre (—) ilə bitməsinə tələb edir. Kəsre isə isimlərə xas olan hərəkətdir və fellər kəsreləşə bilməzlər. Fellər (həm keçmiş, həm də indiki zaman) bu əvəzliliklə (يـ) birləşərkən kəsreləşməməsi üçün (يـ) əvəzlilik ilə felin arasına ن hərfi əlavə olunur ki, bu ن – na da “qoruyucu nun” (نُونُ الْوَقَايَةِ) deyilir. Bu ن fellə əvəzlilik arasına girərək əvəzliyinin tələb etdiyi kəsreni öz öhdəsinə götürür və felin sonunu kəsradən qoruyaraq özü kəsreləşir. Beləliklə də (يـ) əvəzliyi (نـي) şəklini alır. Məsələn:

ضَرَبْتَنِي – O, məni döydü

رَأَيْتَنِي – O, məni gördü

Allah ﷻ buyurur:

﴿فَأَنَّهُمْ عَدُوٌّ لِي إِلَّا رَبَّ الْعَالَمِينَ ﴿٧٧﴾ الَّذِي خَلَقَنِي فَهُوَ يَهْدِينِ ﴿٧٨﴾ وَالَّذِي هُوَ يُطْعِمُنِي وَيَسْقِينِ ﴿٧٩﴾﴾

“Aləmlərin Rəbbindən başqa, onların hamısı mənim düşmənimdir. O Rəbb ki, məni yaratmış və məni doğru yola yönəltdirmişdir. O Rəbb ki, məni yedirdir və içirdir” (əş-Şuəra surəsi, 77-79).

Düzgün qadın cinsi cəminin nasb (təsirlik hal) əlaməti

عَلَامَةُ النَّصْبِ فِي جَمْعِ الْمُؤَنَّثِ السَّالِمِ

Bildiyimiz kimi ismlərin ərəb dilində üç halı var və hər halın öz əlaməti vardır.

1. الْكِتَابُ, (— ُ) Mərfu (adlıq) halı - əlaməti dammadır.
2. الْكِتَابِ, (—) Məcrur (yiyəlik) halı - əlaməti kəsredir.
3. الْكِتَابِ, (— َ) Mənsub (təsirlik) halı - əlaməti fəthədir.

Bu hərəkələrə “əsli” hal əlamətləri deyilir.

Müstəsna isimlər var ki, bu isimlərdə hal əlamətləri yuxarıda qeyd etdiyimiz “əsli” olmur. Bu növ isimlərdən bir qrupunu öyrəndik ki, bu da “tənvin qəbul etməyən” الْمَمْنُوعُ مِنَ الصَّرْفِ (məmnu minəs-sarf) isimlərdir. Bu isimlərin cərr (yiyəlik hal) əlaməti fəthədir (—). Məsələn:

كِتَابُ إِبْرَاهِيمَ جَدِيدٌ. İbrahimin kitabı yenidir.

ذَهَبْتُ إِلَى إِبْرَاهِيمَ. İbrahimin yanına getdim.

Hal əlamətləri “əsli” olmayan isimlərdən bir qrupu da جَمْعُ الْمُؤَنَّثِ السَّالِمِ “düzgün qadın cinsi cəmində olan isimlərdir”.

Qayda: Düzgün qadın cinsi cəmində nasb (təsirlik hal) əlaməti kəsre (—) olur. Məsələn:

خَلَقَ اللَّهُ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ وَالنُّجُومَ وَالْبَحَارَ وَالْأَرْضَ وَالسَّمَوَاتِ.

Allah Günəşi, Ayı, ulduzları, dənizləri, yeri və göyləri yaratdı.
Allah ﷻ buyurur:

﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَجَعَلَ الظُّلُمَاتِ وَالنُّورَ﴾

“Göyləri və yeri yaradan, zülmətləri və nuru var edən Allaha həmd olsun!” (əl-Ənam surəsi, 1)

İzafə tərkibli sözlərin xitabı

نداءُ المُضَافِ

Əvvəlki dərslərdən bildik ki, xitab - xitab ədatları vasitəsilə müraciət olunanın ona yönəlməsini tələb etməkdir. Xitab ərəb dilində tək cə intonasiya ilə deyil, həm də xitab ədatlı vasitəsilə bildirilir. Həmçinin, bildik ki, يَا xitab ədatlarından biridir. Bu ədatdan sonra gələn və xitab olunan şəxsi bildirən isim (المُنَادَى - munədə) izafə tərkibli olmazsa آل – artiklsiz və tənviniz adlıq halda olur.

Qayda: يَا xitab ədatından sonra gələn izafə tərkibli isim (المُنَادَى- munədə) təsirlik halda olur.

Məsələn:

Abdullah: Ey Abdullah!

عَبْدُ اللَّهِ : يَا عَبْدَ اللَّهِ!

Həmidin bacısı: Ey Həmidin bacısı!

أُخْتُ حَامِدٍ : يَا أُخْتَ حَامِدٍ!

Allah ﷻ buyurur:

﴿اعْمَلُوا آلَ دَاوُدَ شُكْرًا﴾

“Ey Davud nəsl! Bu nemətlərə şükür edin!” (Səba surəsi, 13)

Ayədəki ﴿آلَ دَاوُدَ﴾ *“Davud nəsl”* izafə tərkibli söz birləşməsindəki

آل sözünün nasb olmasına səbəb təqdirdə olan يَا xitab hərfidir.

Yəni, يَا آلَ دَاوُدَ

Təəccüb cümləsi

فِعْلُ التَّعَجُّبِ (مَا أَفْعَلُهُ)

Təəccüb – hər hansı bir əşyada üstün məziyyət¹ görərkən insanda yaranan həyəcan hissəsidir.

Ərəb dilində təəccüb cümlələri təkə intonasiya ilə (yazıda isə nida işarəsi ilə) fərqlənir. Təəccüb cümlələri əsasən sintaktik yolla – nəqli cümlələri xüsusi formaya çevirməklə düzəlir.

Təəccübün əsasən iki forması mövcuddur.²

1. مَا أَفْعَلُهُ!

2. أَفْعَلُ بِهِ!³

مَا أَفْعَلُهُ! Formasının düzəlmə qaydası

Nəqli cümlələri مَا أَفْعَلُهُ! təəccüb cümləsi formasına salmaq üçün ilk növbədə cümlənin əvvəlinə təəccüb bildirən مَا التَّعَجُّبِ (مَا التَّعَجُّبِ) artırılır. Daha sonra sifət və ya xəbər أَفْعَلُ vəzninə salınır, sonra isə mübtəda təsirlik halda gəlir. Məsələn:

الْبَيْتُ جَمِيلٌ – مَا أَجْمَلُ الْبَيْتَ!

Ev gözəldir – Ev, necə də gözəldir!

Qeyd: Əgər nəqli cümlədə mübtəda işarə əvəzliyi olarsa, təəccüb cümləsinə çevirərkən ondan sonra bədəl də işlənə bilər. Məsələn:

هَذَا الْبَيْتُ جَمِيلٌ – مَا أَجْمَلُ هَذَا الْبَيْتَ!

Bu ev, necə də gözəldir! - Bu ev gözəldir

Qeyd 2: Əgər nəqli cümlədə mübtəda damir (şəxs əvəzliyi) olarsa, belə cümləni təəccüb cümləsinə çevirərkən munfasil (ayrı

¹ Yəni - xüsusiyyət, keyfiyyət.

² Təəccübün bu iki forması "qiyasidir". Bundan başqa təəccübün "səməi" formaları da vardır. Məsələn: سُبْحَانَ اللَّهِ... Təəccüb, həmçinin, sual formasında da olur. Məsələn: Allahı necə inkar edirsiniz!?

³ Təəccübün bu formasını gələcək dərslərimizdən biləcəyik.

yazılan) damirlər muttəsli nasb (bitişik yazılan təsirlik hal) damirləri ilə əvəz olunaraq أَفْعَلُ vəzninə birləşir. Mənası isə “o necə də”, sən necə də”, və s. kimi tərcümə olunur. Məsələn:

هُوَ طَوِيلٌ – مَا أَطْوَلُهُ!

O, uzundur. – O, necə də uzundur!

أَنْتَ صَغِيرٌ – مَا أَصْغَرَكَ!

Sən, kiçiksən. – Sən, necə də kiçiksən!

Allah ﷻ buyurur:

﴿قَتَلَ الْإِنْسَانَ مَا أَكْفَرَهُ﴾

“Qoy ölsün kafir insan! O necə də nankordur!” (Əbəsə, 17)

أ sual həmzəsinin ال artikli ilə başlayan cümlələrə daxil olması

دُخُولُ هَمْزَةِ الْإِسْتِفْهَامِ عَلَى (ال)

أ sual həmzəsi ال artikli ilə başlayan cümlələrə daxil olduqda

iki əlif birləşərək آ formasını alır. Yəni: آ = ال + أ Məsələn:

الْمُدْرَسُ مَرِيضٌ. – الْمُدْرَسُ مَرِيضٌ؟

Müəllim xəstədirmi? - Müəllim xəstədir.

Allah ﷻ buyurur:

﴿الآنَ وَقَدْ عَصَيْتَ قَبْلُ وَكُنْتَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ﴾

“İndimi? Sən ki əvvəllər asilik etmiş və fəsad törədənlərdən olmuşdun” (Yunus, 91)

مَا sual əvəzliyi hərfu-cərrlərlə işlənərkən "əlifin" düşməsi

حَذْفُ أَلِفِ "مَا" الْاِسْتِفْهَامِيَّةِ عِنْدَ التَّرْكِيْبِ

Qayda: مَا sual əvəzliyi hərfu - cərrlərlə tərkib şəklində (bitişik) işlənərsə ا (əlif) düşür. Məsələn:

مِنْ + مَا = مِمَّ؟ مِمَّ خَلَقَ اللهُ الْإِنْسَانَ؟ خَلَقَهُ مِنْ طِينٍ.

Dən/dən + nə = nədən? Allah insanı nədən yaratdı? Palçıqdan yaratdı.

بِ + مَا = مِمَّ؟ مِمَّ قَتَلْتَ الْحَيَّةَ؟ قَتَلْتَهَا بِالْحَجَرِ.

İlə (la/lə) + nə = nə ilə? İlanı nə ilə öldürdün? Daşla öldürdüm.

لِ + مَا = مِمَّ؟ لِمَ خَرَجْتَ مِنَ الْفَصْلِ؟ خَرَجْتُ لِأَنَّي مَرِيضٌ.

Üçün + nə = Nə üçün (niyə)? Nə üçün sinifdən çıxdın? Xəstə olduğum üçün çıxdım.

عَنْ + مَا = مِمَّ؟ مِمَّ سَأَلْتَ الْمُدْرَسَ؟ سَأَلْتُهُ عَنِ الْإِمْتِحَانِ.

Haqqında (barəsində) + nə = nə barədə? Müəllimdən nə barədə soruşdun? İmtahan barəsində soruşdum.

إِسْمَاءُ الْمَوْصُولِ (nisbi əvəzliliklər) İsmul-movsullar

İsmul-movsullar – işarə əvəzlilikləri kimi aydın olmayan (مُبْهَم)¹ (mubhəm) isimlərdir və yalnız özlərindən sonra gələn tam cümlə vasitəsilə aydınlaşırlar. Bu cümləyə "صِلَةُ الْمَوْصُولِ" (silətul-movsul) deyilir. **İsmul-movsullar (nisbi əvəzliliklər) - özündən sonra tam, nəqli və ya şibhu cümləyə tələb edən isimlərdir.**

Tərifin şərh: Tam – yəni, bitmiş fikri bildirsən və natamam olmasın. Nəqli² - yəni, əmr, sual, qadağan və s. cümlələr olmasın. Şibhu cümlə - hərfu cərr və isimdən və ya zərf və isimdən ibarət olan cümlələrdir. Tələb edən: yəni, bu cümlə olmasa məna tamamlanmaz.

¹ Mubhəm isimlər – mənalari yalnız özündən sonra gələn söz və ya cümlə vasitəsilə müəyyənləşən isimlərdir.

² Nəqli cümlə - müəyyən bir iş, hadisə, əşya və s. haqqında məlumat verilən cümlələrdir.

Tərifdə qeyd etdiyimiz kimi silətul-movsul adi nəqli cümlə və ya şibhu-cümlə olmalıdır. Əmr, sual, qadağa, təəccüb və s. cümlələr ola bilməz.

İsmul-movsullar bunlardır:

1. الَّذِي – “hansı (ki)”, tək və muzəkkər (kişi cinsi) üçündür.

Məsələn:

<u>لِلْمُدْرَسِ</u>	<u>عَلَى مَكْتَبِ</u>	<u>الَّذِي</u>	<u>الْكِتَابُ</u>
↓	↓	↓	↓
xəbər	silətul-movsul	sifət	mübtəda

Yazı stolunun üzərindəki kitab müəllimindir. (hərfən: kitab hansı ki, yazı stolunun üzərindədir, müəllimindir.)

2. الَّتِي – “hansı (ki)”, tək və muənnəs (qadın cinsi) üçündür.

Məsələn:

<u>لِلْمُدْرَسِ</u>	<u>أَمَامَ الْمَدْرَسَةِ</u>	<u>الَّتِي</u>	<u>السَّيَّارَةُ</u>
↓	↓	↓	↓
xəbər	silətul-movsul	sifət	mübtəda

Məktəbun qarşısındakı maşın müəllimindir. (hərfən: maşın hansı ki, məktəbin qarşısındadır, müəllimindir.)

3. الَّذِينَ - “hansılar (ki)”, cəm və muzəkkər (kişi cinsi) üçündür.

Məsələn:

<u>دَخَلُوا الْفَصْلَ الْآنَ؟</u>	<u>الَّذِينَ</u>	<u>الْفَتَيَاتُ</u>	<u>مَنْ</u>
↓	↓	↓	↓
silətul-movsul	sifət	mübtəda	xəbər

İndicə sinifə daxil olan gənc oğlanlar kimlərdir?

4. الَّاتِي - hansılar (ki), cəm və muənnəs (qadın cinsi) üçündür.

Məsələn:

<u>دَخَلْنَ الْفَصْلَ الْآنَ؟</u>	<u>الَّاتِي</u>	<u>الْفَتَيَاتُ</u>	<u>مَنْ</u>
↓	↓	↓	↓
silətul-movsul	sifət	mübtəda	xəbər

İndicə sinifə daxil olan gənc qızlar kimlərdir?

Qeyd 1: أَلَايِيْ nisbi əvəzliyi bəzən أَلَايِيْ (ئ əvəzinə ئ) kimi də yazılır. Məsələn:

الطَّالِبَاتُ أَلَايِيْ خَرَجْنَ مِنَ الْفَصْلِ الْآنَ مُجْتَهِدَاتٌ.

İndicə sinifdən çıxan tələbə qızlar çalışqandırlar.

Qeyd 2: İsmul-movsullar hallanmır. Buna görə də onların hansı halda olmaları cümlədəki yerinə görə müəyyənləşdirilir. Lakin çox vaxt sifət kimi işlənilər necə ki, yuxarıdakı misallarda verilmişdir.

10. ONUNCU DƏRS

الفِعْلُ الْمُضَارِعُ Fellərin “indiki-gələcək” zamanı

الفِعْلُ الْمُضَارِعُ Fellərin “indiki-gələcək” zamanı - işin və ya

hərəkətin həm indiki, həm də yaxın gələcəkdə baş verməsini bildirir. Hərəkətin konkret hansı zaman aid olması isə yalnız cümlədə və nitq şəraitində müəyyən olunur.

“Mudari fellər” (“indiki-gələcək” zaman felləri) şərti məsdərin¹ (yəni: III şəxs kişi cinsinin təkinin) əvvəlinə (أ ت ي ن) mudari hərflərindən birini, bəzi şəxslərdə isə həmçinin, felin sonuna bu şəxs sonluqlarından birini (نَ، نُونٌ، نِ) artırmaqla düzəlir. Bu zaman üçköklü mücərrəd fellərdə I kök hərfi (فَ - si) sukunlaşır, şəxs sonluğu qəbul etməyən III kök hərfi isə (felin ل - i) damma (—) olur.

Qeyd: Üçköklü mücərrəd² fellərin mudarisində II kök hərfinin (ع - nın) hərəkəsi سَمَاعِي - dir. Yəni bu kökün hərəkəsini müəyyən etmək üçün konkret qayda yoxdur. Bu hərəkəni yalnız lüğət kitablarına müraciət etməklə müəyyən etmək mümkündür. Lüğət kitablarında üçköklü fellərin yanında onların II kökünün (ع - nın) “indiki-gələcək” zamanda qəbul etdikləri hərəkələr mütərizədə (ə), (i) və ya (u) şəklində göstərilir. Məsələn:

(u) خَرَجَ - يَخْرُجُ (i) جَلَسَ - يَجْلِسُ (ə) ذَهَبَ - يَذْهَبُ

¹ Bax: I kitab, 10-cu dərs. “Fellərin keçmiş zaman forması” mövzusu.

² III köklü mücərrəd fellər – təkcə üç kök hərfdən ibarət olan fellərdir.

Mudari felinin şəxslərdə hallanmasını aşağıdakı sxem şəkildə göstərmək olar:

<u>الجمعُ Cəm</u>	<u>المفردُ Tək</u>
نَحْنُ نَفْعَلُ	أَنَا أَفْعَلُ
أَنْتُمْ تَفْعَلُونَ	أَنْتَ تَفْعَلُ
أَنْتِنَّ تَفْعَلْنَ	أَنْتِ تَفْعَلِينَ
هُمْ يَفْعَلُونَ	هُوَ يَفْعَلُ
هُنَّ يَفْعَلْنَ	هِيَ تَفْعَلُ

Sxemdəki ل , ع , ف felin kök hərflərini göstərir. ف birinci kökü, ع ikinci kökü, ل isə üçüncü kökü ifadə edir. İkinci kökü göstərən ع hərfinin hərəkəsi سَمَاعِي olduğu üçün üzərinə (x) qoyulmuşdur. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi bu kökün hərəkəsini bilmək üçün lüğətə müraciət edilməlidir.

Nümunə üçün ذَهَبَ (ə) felinin indiki zamanda hallanmasını nəzərdən keçirək.

<u>الجمعُ Cəm</u>	<u>المفردُ Tək</u>
نَحْنُ نَذْهَبُ	أَنَا أَذْهَبُ
أَنْتُمْ تَذْهَبُونَ	أَنْتَ تَذْهَبُ
أَنْتِنَّ تَذْهَبْنَ	أَنْتِ تَذْهَبِينَ
هُمْ يَذْهَبُونَ	هُوَ يَذْهَبُ
هُنَّ يَذْهَبْنَ	هِيَ تَذْهَبُ

Üçköklü fellərin keçmiş və indiki zamanda II kök hərflərinin (ع - nın) dəyişməsi baxımından 6 forması (babı) vardır.

1. فَعَلَ - يَفْعُلُ : نحو: خَرَجَ - يَخْرُجُ çıxdı - çıxır
2. فَعَلَ - يَفْعُلُ : نحو: جَلَسَ - يَجْلِسُ oturdu - oturur
3. فَعَلَ - يَفْعُلُ : نحو: فَتَحَ - يَفْتَحُ açdı - açır
4. فَعَلَ - يَفْعُلُ : نحو: عَلِمَ - يَعْلَمُ bildi - bilir
5. فَعَلَ - يَفْعُلُ : نحو: حَسِبَ - يَحْسِبُ güman etdi - güman edir
6. فَعَلَ - يَفْعُلُ : نحو: كَرُمَ - يَكْرُمُ səxavətli oldu - səxavətli olur

Qeyd: Mudari feli لا النَّافِيَةُ inkar ədatı ilə inkar olunur. Məsələn:

لا يَذْهَبُ حَامِدٌ إِلَى الْمَكْتَبَةِ كُلِّ يَوْمٍ
يَذْهَبُ حَامِدٌ إِلَى الْمَكْتَبَةِ كُلِّ يَوْمٍ

↓
↓

getmir
gedir

العَدَدُ الْمَعْطُوفُ Məatuf ədədlər (21-99)

21-dən 99-a kimi ədədlər “məatuf ədədlər” adlanır. Çünki, bu qrup saylarda təklik ədədlərlə onluqlar و bağlayıcısı vasitəsilə bir-birinə ətf olunur (bağlanır).

Təklik və onluqlar bir-birinə و bağlayıcısı ilə birləşir və hər iki tərəf (həm onluqlar, həm də təkliklər) hallanır.

İlk öncə 20-30-40 -90 -a kimi onluqların düzəlmə qaydasını öyrənək:

20 (عِشْرُونَ) sözünü çıxmaq şərti ilə onluqlar 3-dən 9-a kimi təkliklərin kişi cinsi formasına (yəni: — tə mərbutasız variantına)

و — artırmaqla düzəlir.

Məsələn:

80 - ثَمَانُونَ	50 - خَمْسُونَ	20 - عِشْرُونَ
90 - تِسْعُونَ	60 - سِتُونَ	30 - ثَلَاثُونَ
	70 - سَبْعُونَ	40 - أَرْبَعُونَ

Qeyd: Onluqlar məadudun cinsindən asılı olmayaraq dəyişməirlər.

Məsələn:

عِشْرُونَ طَالِبًا / عِشْرُونَ طَالِبَةً

“Məatuf saylarda” da 1 və 2 - ni çıxmaq şərti ilə¹, 3-9 təklidləri “məadudun”² əks cinsində olurlar, onluqlar isə məadudun cinsindən asılı olmayaraq dəyişməirlər.

Məsələn:

وَاحِدٌ وَ عِشْرُونَ طَالِبًا	إِحْدَى وَ عِشْرُونَ طَالِبَةً
اِثْنَانٍ وَ عِشْرُونَ طَالِبًا	اِثْنَانٍ وَ عِشْرُونَ طَالِبَةً
ثَلَاثَةٌ وَ عِشْرُونَ طَالِبًا	ثَلَاثٌ وَ عِشْرُونَ طَالِبَةً
أَرْبَعَةٌ وَ عِشْرُونَ طَالِبًا	أَرْبَعٌ وَ عِشْرُونَ طَالِبَةً
خَمْسَةٌ وَ عِشْرُونَ طَالِبًا	خَمْسٌ وَ عِشْرُونَ طَالِبَةً
سِتَّةٌ وَ عِشْرُونَ طَالِبًا	سِتٌّ وَ عِشْرُونَ طَالِبَةً
سَبْعَةٌ وَ عِشْرُونَ طَالِبًا	سَبْعٌ وَ عِشْرُونَ طَالِبَةً
ثَمَانِيَةٌ وَ عِشْرُونَ طَالِبًا	ثَمَانٍ ³ وَ عِشْرُونَ طَالِبَةً

¹ Çünki 21-22, 31-32, 41-42, 91-92 saylarında 1 və 2 təklidləri “məadudla” eyni cinsdə olur.

² Sayılan ismin.

³ ثَمَانٍ "səkkiz" sayı “manqus” sözlərdən olduğu üçün sonundakı ي hərfi düşmüşdür, əvəzinə – tənvinini gəlmişdir. ال artikli ilə işləndikdə, “tə mərbuta” qoşulduqda və ya izafə olduqda ي hərfi qayıdır. Məsələn: ثَمَانِي طَالِبَاتٍ, ثَمَانِيَةٌ كُتُبٌ, الثَّمَانِي.

تِسْعُ وَعِشْرُونَ طَالِبَةً

تِسْعَةٌ وَعِشْرُونَ طَالِبًا

11. ON BİRİNCİ DƏRS

Felin qəti gələcək zamanının düzəlməsi

حَرْفُ الْإِسْتِقْبَالِ Gələcək zaman ədatı

Əvvəlki dərstdən bildik ki, الْفِعْلُ الْمُضَارِعُ “mudari feli” işin və ya hərəkətin həm indiki, həm də yaxın gələcəkdə baş verməsini bildirir. Hərəkətin konkret hansı zamana aid olması isə yalnız cümlədə və nitq şəraitində müəyyən olunur. Qəti gələcək zaman isə aşağıdakı qaydada bildirilir:

Qayda: Felin qəti gələcək zamanını bildirmək üçün “mudari” felinin əvvəlinə “س” (حَرْفُ الْإِسْتِقْبَالِ) “gələcək zaman ədatı” artırmaq lazımdır. Məsələn:

أَذْهَبُ - gedirəm - gedəcəyəm.

تَذْهَبُ - gedirsən - gedəcəksən.

المَصْدَرُ Məsdər¹

Məsdər – iş, hal və hərəkətin adlarını bildirən, heç bir zamana dəlalət etməyən və felin kök hərflərindən ibarət olan isimlərə deyilir.

- **Məsdərlərin düzəlmə qaydası:**

Azərbaycan dilindən fərqli olaraq ərəb dilində üçköklü sadə fellərin məsdərləri “سَمَاعِي” “səməi”- dir. Yəni, konkret qaydası olmayıb, ərəblərdən əşidilənlərə əsaslanır. Buna görə də üçköklü sadə fellərin məsdərlərini bilmək üçün lüğətə müraciət etmək lazımdır. Lüğət kitablarında üçköklü sadə fellərlə yanaşı onların məsdərləri də verilir. Məsdərlərin ümumən 23-ə yaxın forması (vəznü) var. Bu formalardan biri də فُعُولٌ vəznidir. Bir çox fellərin məsdəri məhz bu vəzndədir.

Məsələn:

¹ Məsdər sözü lüğətən “mənbə, məxəz” deməkdir. Qrammatika alimlərinin fikrinə görə, fellər məhz məsdərlərdən düzəlir. Buna görə də belə adlanmışlar.

دَخَلَ - دُخُولٌ	daxil oldu- daxil olmaq
خَرَجَ - خُرُوجٌ	çıxdı - çıxmaq
نَزَلَ - نُزُولٌ	endi - enmək
جَلَسَ - جُلُوسٌ	oturdu - oturmaq

Məsdərlər həm fel, həm də isim xüsusiyyətinə malikdir. Fel kimi məsdərlər də iş, hal və ya hərəkət göstərir, təsirli məsdər özündən sonrakı ismə təsir edərək onu mənsub (təsirlik halına) sala bilir.

Hər hansı bir isim kimi məsdərlər də hallanır, cəmlənir, müəyyənlik və ya qeyri-müəyyənlikdə ola bilir, izafə olur, hərfü cərrrlərlə işlənir və s. Məsələn:

لِهَذِهِ الْحَافِلَةِ بَابَانِ: هَذَا لِلدُّخُولِ وَذَاكَ لِلخُرُوجِ

Bu avtobusun iki qapısı var: bu giriş, o isə çıxış üçündür.

يَدْخُلُ الطُّلَّابُ الْفَصْلَ قَبْلَ دُخُولِ الْمُدْرَسِ بِخَمْسِ دَقَائِقَ، وَيَخْرُجُونَ بَعْدَ خُرُوجِهِ

Tələbələr müəllim girməmişdən beş dəqiqə əvvəl sinifə daxil olur, müəllim çıxdıqdan isə sonra çıxırlar.

- **Fellə məsdərin fərqi:**

Bildiyimiz kimi fellər də məsdərlər kimi işə və hərəkətə dəlalət edir. Lakin, məsdərlərdən fərqli olaraq fellər hərəkətlə bərabər həm də bu hərəkətin hansı zamanda (indiki, keçmiş və ya gələcək) baş verməsini də bildirir.

Məsələn: خَرَجَ - “çıxdı” feli, həm çıxmaq hərəkətini, həm də bu hərəkətin keçmiş zamanda baş verməsini bildirir. Məsdərlər isə iş və hərəkətə dəlalət etsələr də, zamana dəlalət etmirlər. Yəni, hərəkətin hansı zamanda baş verməsinə dəlalət etmirlər. **Fellə məsdərin əsas fərqi də məhz budur.** Məsələn: خُرُوجٌ - “çıxmaq” məsdəri “çıxmaq” hərəkətinə dəlalət etsə də, bu hərəkətin hansı zamana aid olmasına dəlalət etmir.

.... فَ أما ifadəsi

“... gəldikdə, ... gəlincə, ... isə”

أما – hərfinin (ədatının) bir neçə mənası var¹. Ən çox işləndiyi mənələrdən biri də “açıqlama” mənasıdır. Yəni cümlədə olan ümumiliyi açıqlayır, xırdalayır. “Açıqlama” mənasında gələn أما çox vaxt müəyyənlikdə olan mübtədadan əvvəl gəlir, ف - isə xəbərə qoşulur. Məsələn:

بَكْمَ هَذَا الْكِتَابُ وَهَذِهِ الْمَجَلَّةُ؟ أَمَا الْكِتَابُ فَهُوَ بَعَشْرَةَ رِيَالَاتٍ. وَأَمَا الْمَجَلَّةُ فَهِيَ
بِثَلَاثَةِ رِيَالَاتٍ

Bu kitab və bu jurnal neçəyədir? Kitaba gəlincə, o on riyaladır. Jurnalda gəlincə isə o üç riyaladır.

Qeyd: Bəzən أما – ilə ف - arasına “شِبْهُ جُمْلَةٍ” şibhu cümlə, zərf, mənsub isim də girə bilər. Məsələn:

مَنْ فِي الْمَطْبَخِ، وَمَنْ فِي الْعُرْفَةِ؟ أَمَا فِي الْمَطْبَخِ فَآمِنَةٌ، وَأَمَا فِي الْعُرْفَةِ فِإِبْرَاهِيمُ

Mətbəxdə və otaqda kim var? Mətbəxdəkinə gəlincə, (oradakı) Əminədir, otaqına gəlincə isə (oradakı) İbrahimdir.

أَيْنَ ذَهَبْتَ أَمْسَ، وَأَيْنَ سَتَذْهَبُ الْيَوْمَ؟ أَمَا أَمْسَ فِإِلَى الْمَلْعَبِ، وَأَمَا الْيَوْمَ
فَسَأَذْهَبُ إِلَى الْمُتَحَفِ

Dünən hara getmişdin və bu gün hara gedəcəksən? Dünənə gəlincə, stadionda getmişdim, bu günə gəlincə isə, muzeyə gedəcəyəm.

مَنْ ضَرَبَ حَامِدًا وَخَالِدًا؟ أَمَا حَامِدًا فَضَرَبَهُ إِبْرَاهِيمُ، وَأَمَا خَالِدًا فَضَرَبَهُ يَاسِرٌ

Həmidə və Xalidə kim vurdu? Həmidə gəlincə, onu İbrahim vurdu, Xalidə gəlincə isə onu Yasir vurdu.

¹ Həmçinin, “təkid” və “şərt” mənaları da var. Bu mənaları gələcəkdə öyrənəcəyik.

12. ON İKİNCİ DƏRS

إنَّ və أَنْ hərflərinin cümlələrdə işlənməsi halları

كَسْرُ إِنَّ و فَتْحُهَا

إنَّ və أَنْ hərflərinin hər ikisinin eyni məna bildirməsinə (təkid bildirməsinə) baxmayaraq cümlədə bəzi hallarda إِنَّ, bəzi hallarda isə أَنْ işlənir.

Qayda: Cümlənin əvvəlində və قَالَ (dedi) felindən sonra (إِنَّ) - nin həmzəsi kəsreli işlənir, digər fellərdən sonra gəldikdə isə fəthəli (أَنْ) işlənir. Məsələn:

إِنَّ اللَّهَ رَبِّي. - Həqiqətən, Allah Rəbbimdir.

قَالَ الْمُدْرَسُ: "إِنَّ الطَّالِبَ الْجَدِيدَ مُجْتَهِدٌ جَدًّا"

Müəllim dedi: "Həqiqətən, yeni tələbə çox çalışqandır".

أَشْهَدُ أَنْ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ.

Şəhadət edirəm ki, Muhəmməd Allahın elçisidir.

Qeyd: Fellərdən sonra gələn fəthəli (أَنْ) dilimizə "ki," bağlayıcısı kimi tərcümə olunur.

13. ON ÜÇÜNCÜ DƏRƏ

Mudari (Indiki-gələcək zaman) felinin bütün şəxslərdə hallanması

إِسْنَادُ الْفِعْلِ الْمُضَارِعِ إِلَى جَمِيعِ الضَّمَائِرِ

Mudari fellərdə raf (adlıq hal) əlaməti

علامة الرفع في الفعل المضارع

Bildiyimiz kimi fellər üç növdür:

1- Madi الماضي, 2- Mudari المضارع, 3- Əmr الأمر.

Bu fellərin içində “**Madi**” və gələcəkdə öyrənəcəyimiz “**Əmr**” felləri hallanmır. “**Mudari**” felləri isə II və III şəxs qadın cinsinin cəmləri istisna olmaqla hallanandır. Yəni, amilin təsiri ilə sonu dəyişir.

İsimlərdə olduğu kimi fellərdə də üç hal var. Lakin isimlərdən fərqli olaraq fellərdə “**məcruz**” (yiyəlik) halı yoxdur. Bu hal isimlərə xas olan bir haldır. Onun əvəzinə fellərdə “**məczum**” halı olur. Beləliklə, fellərin aşağıdakı üç halı var:

1. Mərfu halı (adlıq hal) - əlaməti dammadır (—[◌]);
2. Mənsub halı (təsirlik hal) - əlaməti fəthədir (—[◌]);
3. Məczum halı - əlaməti sukundur (—[◌]).

Bu əlamətlər “**əsl**” əlamətlər sayılır və şəxs sonluğu qəbul etməyən mudari fellərin hal əlamətləri bu cür olur. Şəxs sonluğu qəbul etməyən mudari fellər dedikdə, şəxslərdə hallanarkən sonunda heç bir əlavə olmayan fellər nəzərdə tutulur.

Məsələn:

أَذْهَبُ, تَذْهَبُ, يَذْهَبُ, نَذْهَبُ

Bu cür mudari fellər hallanarkən sonları dəyişərək haldan asılı olaraq, damma (—[◌]), fəthə (—[◌]), və ya sukun (—[◌]) olur.

Məsələn:

المُضَارِعُ المَحْزُومُ Məczum	المُضَارِعُ المَرْتُصُوبُ Mənsub (təsirlik halda)	المُضَارِعُ المَرْفُوعُ Mərflu (adlıq halda)
أَذْهَبَ	أَذْهَبَ	أَذْهَبَ
تَذْهَبُ	تَذْهَبُ	تَذْهَبُ
يَذْهَبُ	يَذْهَبُ	يَذْهَبُ
نَذْهَبُ	نَذْهَبُ	نَذْهَبُ

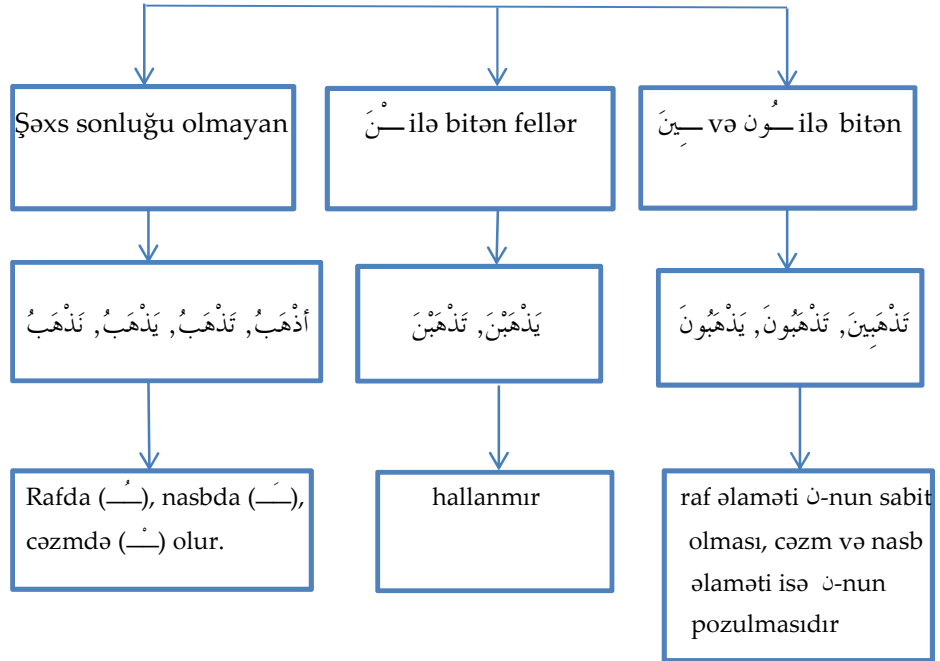
Şəxs sonluğuna qəbul edən mudari fellərə gəlincə isə onlar iki cürdür:

1. Sonu (نِ) نُونُ النِّسْوَةِ (qadın cinsi bildirən ن) ilə bitən fellər; تَذْهَبْنَ, تَذْهَبْنَ kimi. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, bu fellər də hallanmır.

2. Sonu (نِ) نِ (نِ) ilə bitən fellər; bunlar: تَذْهَبُونَ, يَذْهَبُونَ felləridir. Bu fellərdə adlıq hal əlaməti sonlarındakı ن hərfinin sabit olmasıdır. Nasb və cəzm halının əlaməti isə ن hərfinin düşməsidir.

Beləliklə, mudari (indiki-gələcək zaman) felini şəxs sonluğuna görə üç yerə bölmək olar:

Mudari feli

<p style="text-align: center;">يَذْهَبُ</p> <p>(ي = حَرْفُ الْمُضَارِعَةِ + الْفِعْلُ ذَهَبَ + الْفَاعِلُ = ضَمِيرٌ مُسْتَتِرٌ).</p>	<p style="text-align: center;">Gedir</p> <p>(ي = indiki zaman hərfi + fel ذَهَبَ + fail = nəzərdə tutulan şəxs əvəzliyi)</p>
<p style="text-align: center;">يَذْهَبُونَ</p> <p>(ي = حَرْفُ الْمُضَارِعَةِ + الْفِعْلُ ذَهَبَ + الْفَاعِلُ = (و) الْجَمَاعَةُ + الـ(ن) = عِلْمَةُ الرَّفْعِ).</p>	<p style="text-align: center;">Gedirlər</p> <p>(ي = indiki zaman hərfi + fel ذَهَبَ + fail = (و) cəm şəkilçisi + (ن) = adlıq halı bildirən əlamət)</p>
<p style="text-align: center;">تَذْهَبُ</p> <p>(ت = حَرْفُ الْمُضَارِعَةِ + الْفِعْلُ ذَهَبَ + الْفَاعِلُ = ضَمِيرٌ مُسْتَتِرٌ).</p>	<p style="text-align: center;">Gedir</p> <p>(ت = indiki zaman hərfi + fel ذَهَبَ + fail = nəzərdə tutulan şəxs əvəzliyi)</p>
<p style="text-align: center;">يَذْهَبِينَ</p> <p>(ي = حَرْفُ الْمُضَارِعَةِ + الْفِعْلُ ذَهَبَ + الـ(ن) فَاعِلٌ).</p>	<p style="text-align: center;">Gedirlər</p> <p>(ي = indiki zaman hərfi + fel ذَهَبَ + fail (ن))</p>
<p style="text-align: center;">تَذْهَبُ</p> <p>الـ(ت) = حَرْفُ الْمُضَارِعَةِ + الْفِعْلُ ذَهَبَ + الْفَاعِلُ = ضَمِيرٌ مُسْتَتِرٌ.</p>	<p style="text-align: center;">Gedirsən</p> <p>((ت) = indiki zaman hərfi + fel ذَهَبَ + fail = nəzərdə tutulan şəxs əvəzliyi)</p>
<p style="text-align: center;">تَذْهَبُونَ</p> <p>(ت = حَرْفُ الْمُضَارِعَةِ + الْفِعْلُ ذَهَبَ + (و) الْجَمَاعَةُ فَاعِلٌ + الـ(ن) = عِلْمَةُ الرَّفْعِ).</p>	<p style="text-align: center;">Gedirsiniz</p> <p>(ت = indiki zaman hərfi + fel ذَهَبَ + fail (و) cəm şəkilçisi + (ن) = adlıq halı bildirən əlamət)</p>

<p>(ن = عَلامَةُ الرَّفْعِ).</p>	
<p>تَذْهَبِينَ</p> <p>(ت = حَرْفُ الْمُضَارِعَةِ + الْفِعْلُ ذَهَبَ + الـ (ي) = فَاعِلٌ + الـ (ن) (= عَلامَةُ الرَّفْعِ).</p>	<p>Gedirsən</p> <p>(ت = indiki zaman hərfi + fel ذَهَبَ + fail (ي) + (ن) = adlıq halı bildirən əlamət)</p>
<p>تَذْهَبِينَ</p> <p>(الـ (ت) = حَرْفُ الْمُضَارِعَةِ + الْفِعْلُ ذَهَبَ + الـ (ن) = فَاعِلٌ</p>	<p>Gedirsiniz</p> <p>(ت) = indiki zaman hərfi + fel ذَهَبَ + (ن) = fail)</p>
<p>أَذْهَبُ</p> <p>(أ = حَرْفُ الْمُضَارِعَةِ + الْفِعْلُ ذَهَبَ + وَ الْفَاعِلُ = ضَمِيرٌ مُسْتَتِرٌ).</p>	<p>Gedirəm</p> <p>(ا = indiki zaman hərfi + fel ذَهَبَ + fail = nəzərdə tutulan şəxs əvəzliyi)</p>
<p>تَذْهَبُ</p> <p>(الـ (ن) = حَرْفُ الْمُضَارِعَةِ + الْفِعْلُ ذَهَبَ + وَ الْفَاعِلُ = ضَمِيرٌ مُسْتَتِرٌ (</p>	<p>Gedirik</p> <p>((ن) = indiki zaman hərfi + fel ذَهَبَ + fail = nəzərdə tutulan şəxs əvəzliyi)</p>

14. ON DÖRDÜNCÜ DƏRS

Felin əmr forması

فِعْلُ الْأَمْرِ

Əmr feli – müraciət olunandan icrası tələb edilən fel (hərəkət, əməl) formasıdır.

Ərəb dilində fellərin əmr forması mudari (indiki-gələcək zaman) felinin II şəxsindən düzəlir. Bunun üçün mudari felində aşağıdakı dəyişikliklər edilir:

1. İlk növbədə mudari felindən حَرْفُ الْمُضَارِعَةِ “indiki zaman hərfi” تـ pozulur. Sonra baxılır, əgər “indiki zaman hərfi”ndən (تـ - dən) sonrakı hərf (felin I kök hərfi, ف - si) sukun olarsa, bu zaman fel sukunla başlamasın deyə¹ felin əvvəlinə “həmzətulvasl” (ا) “birləşdirici həmzə” əlavə olunur².
2. Əlavə olunmuş “həmzətulvasl” (ا) birləşdirici həmzənin hərəkəsi felin II kök hərfinin (felin ع - nın) hərəkəsinə görə müəyyənləşdirilir:
 - a. Mudari felinin II kök hərfi (felin ع - nı) damma (ـ) olduqda həmzənin hərəkəsi də damma (ا) olur. Məsələn:

كَتَبَ - تَكْتُبُ - أَكْتُبُ
 - b. Mudari felinin II kök hərfi (felin ع - nı) fəthə (ـ) və ya kəsre (ـ) olduqda həmzənin hərəkəsi kəsre (ا) olur. Məsələn:

جَلَسَ - تَجْلِسُ - اجْلِسْ
ذَهَبَ - يَذْهَبُ - اذْهَبْ

¹ Çünki, ərəb dilində sözün əvvəli sukunla başlaya bilməz.

² Əgər indiki zaman hərfindən sonrakı hərf hərəkəli olarsa bu zaman (ا) əlavə etməyə ehtiyac yoxdur.

3. Sonra felin sonu **cəzm olunur**. Bu zaman II şəxsin muzəkkər təkində felin sonu (—) sukunlaşır. II şəxsin muənnəs təkisi və muzəkkər cəmində raf əlaməti olan (ن) hərfi düşür. Nəticədə II şəxs muənnəs təkdə (ي) faili, muzəkkər cəmdə isə (و) faili qalır. II şəxsin muənnəs cəmi hallanmadığına görə felin sonunda dəyişiklik baş vermir və (ن) faili qalır. Məsələn:

يَا آمِنَةُ اذْهَبِي. Ey Əminə, get! يَا حَامِدُ اذْهَبْ. Ey Həmid, get!
يَا أَخَوَاتُ اذْهَبْنَ. Ey bacılar, gedin! يَا إِخْوَانَ اذْهَبُوا. Ey qardaşlar, gedin!

Qeyd 1: Kök hərflərindən hər hansı biri həmzə (ء) olan fellərə “məhmuz” (həməzəli) fellər deyilir. I kök hərfi (felin ف - si) həmzə ilə (أ) başlayan “məhmuz” fellərin əmr forması düzələrkən mudari felindən indiki zaman hərfi ilə yanaşı felin birinci kök hərfi olan həmzə (أ) də pozulur. İndiki zaman hərfi və həmzə pozulduqdan sonra fel sukunla başlamadığı üçün əvvəlinə birləşdirici həmzə əlavə etmək lazım gəlir. Məsələn:

أَخَذَ - تَأَخَذَ - خُذْ - خُذْ! götür!
أَكَلَ - تَأَكَلَ - كُلْ - كُلْ! ye!

Qeyd 2: Muzəkkər təkin əmr felində fail görsənmir və nəzərdə tutulan “sən” damiri olur. Məsələn:

يَا حَامِدُ! اذْهَبْ (الْفَاعِلُ: ضَمِيرٌ مُسْتَتِرٌ تَقْدِيرُهُ "أَنْتَ")

Ey Həmid, get! (fail: "أَنْتَ" "sən" nəzərdə tutulan damirdir)

Digər şəxslərdə isə faillər aşkarda olur. Məsələn:

يَا إِخْوَانَ! اذْهَبُوا (الْفَاعِلُ: وَأَوُّ الْجَمَاعَةِ)

Ey qardaşlar, gedin! (fail: cəm bildirən “و”)

يَا فَاطِمَةَ! اِذْهَبِي (الْفَاعِلُ: يَا الْمُخَطَبَةَ)

Ey Fatimə, get! (fail: “ي”)

يَا أَخَوَاتُ! اِذْهَبْنَ (الْفَاعِلُ: تُونُ النِّسْوَةِ)

Ey bacılar, gedin! (fail: muənnəs bildirən bildirən “ن”)

Qeyd 3: Təsirli fellərin əmr fellərindən sonra daim məful bihi gəlir. Məsələn:

اُكْتُبِ الدَّرْسَ! - Dərsi yaz!

كُلِّ الْعِنَبَ! - Üzümü ye!

خِطَابُ أَيُّهَا **və** أَيُّهَا

Xitab - xitab ədatları vasitəsilə müraciət olunanın ona yönəlməsini tələb etməkdir.

Ərəb dilində xitab cümlənin əvvəlində, ortasında və sonunda işləyə bilər. Xitab bildirən sözlər cümlədə digər cümlə üzvlərindən təkə intonasiya, yazıda isə vergül və ya nida işarəsi ilə deyil, həm də önlərinə artırılmış xitab bildirən ədatlarla da fərqlənirlər.

Xitab ədatlarından biri də يَا – dir (ey, ay). Bu ədat ən çox işlənən ədat olduğu üçün xitab ədatlarının “anası” adlanır. Həmçinin, cümlədə digər xitab ədatları ilə də yanaşı gələ bilər.

يَا xitab ədatının birləşdiyi isim (المُنَادَى- munədə) izafə tərkibli olmazsa, həmin isim **adlıq halda**, tənvinə və ال – artiklsiz olur.

Məsələn:

حَامِدٌ – يَا حَامِدُ

مُدْرَسٌ – يَا مُدْرَسُ

Qayda: يَا xitab ədatından sonra gələn izafə tərkibli isim (المُنَادَى- munədə) təsirlik halda olur. Məsələn:

عَبْدُ اللَّهِ : يَا عَبْدَ اللَّهِ!

أُخْتُ حَامِدٍ : يَا أُخْتَ حَامِدٍ!

Qayda: ال artikli isimlərə أَيُّهَا (muzəkkər üçün) və أَيُّهَا (muənnəs üçün) xitab ədatları ilə xitab olunur. أَيُّهَا və أَيُّهَا xitab ədatlarından sonra gələn isim (munədə) daim adlıq halda olur. Məsələn:

أَيُّهَا الرَّجُلُ! - Ey kişi! أَيُّهَا الطُّلَابُ! - Ey tələbələr!

أَيُّهَا الْمَرْأَةُ! - Ey qadın! أَيُّهَا الطَّالِبَاتُ! - Ey tələbələr!

15. ON BEŞİNCİ DƏRS

Mudari (indiki-gələcək zaman) felinə daxil olan ədatların növləri

Keçən dərslərdən bildik ki, felin formalarından (keçmiş, indiki-gələcək və əmr) yalnız mudari feli hallanandır¹. Bir çox ədatlar mudari felinə daxil olub onun mənasını dəyişməklə bərabər həm də felin halını da dəyişirlər. Bu baxımdan mudari felinə daxil olan ədatları üç yerə bölmək olar:

1. Bir qrup ədatlar mudari felinə daxil olub ona heç bir təsir göstərmirlər. Məsələn: لا inkar ədatı, قَدْ və s. kimi.

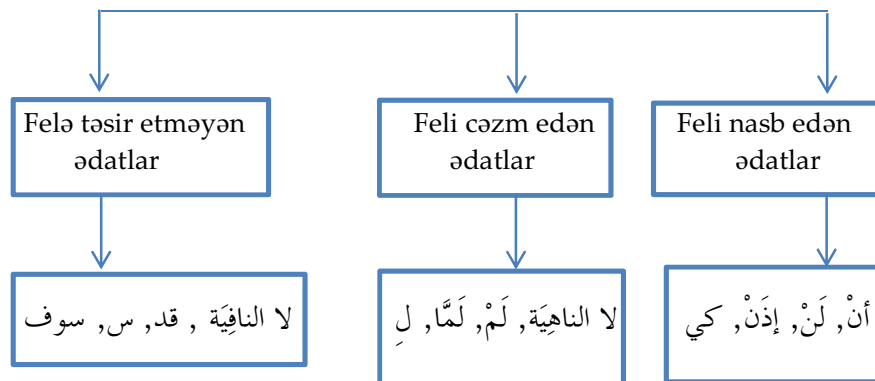
2. Bir qrup ədatlar mudari felinə daxil olub onu "cəzm" edirlər.

Məsələn: لا النَّاهِيَةَ, لَمْ, لَمَّا və s. kimi

3. Bir qrup ədatlar mudari felinə daxil olub onu "nasb" (təsirlik halına) salırlar. Məsələn: إِذَنْ, لَنْ, أَنْ və s. kimi.

¹ II və III şəxsin cəm qadın cinsi istisna olmaqla.

Mudari felinə daxil olan ədatlar

Bu ədatlardan bəziləri mudari felinə müəyyən şərtlər daxilində, bəziləri isə şərtsiz təsir edir. Gələcək dərslərimizdə inşa-Allah tədricən bu ədatları və onların mənalarını bir-bir öyrənəcəyik. Bu dərslərimizdə isə **mudari felini cəzm edən ədatlardan birini لا النَّاهِيَّةُ** “qadağan bildirən لا” ədatını öyrənəcəyik.

لا النَّاهِيَّةُ “Qadağan bildirən” لا ədatı

النَّهْيُ (qadağa)¹ – bir şeydən əl çəkib, onu etməməyi tələb etməkdir. Qadağa (inkarlı əmr) bildirən tək-cəmi ədat var ki, o da لا النَّاهِيَّةُ “qadağa bildirən لا” ədatıdır. Bu ədatla لا الطَّلِبِيَّةُ “tələb bildirən لا” – də deyirlər. Əgər tələb yuxarı təbəqədən aşağıya olarsa النَّهْيُ “qadağa” adlanır, əgər aşağı təbəqədən (məxluqdan) yuxarı təbəqəyə (Allaha) olarsa الدُّعَاءُ “dua” adlanır. Əgər hər ikisi eyni təbəqədən olarlarsa, الألتِمَاسُ “xahiş” adlanır².

¹ Və ya “inkarlı əmr”.

² Qrammatika alimləri bu növ “لا”-nin “tələb bildirən لا” adlanmasını daha münasib görürlər. Çünki, “tələb” yuxarıda qeyd olunan növlərin (qadağa, dua və xahiş) hər üçünü əhatə edir.

Qayda: لا النَّاهِيَةَ “qadağa bildirən لا” ədatı mudari fellərə daxil olub feli cəzm edir və onu gələcəyə aid edir. Məsələn:

أَنْتَ تَذْهَبُ - لَا تَذْهَبْ أَنْتُمْ تَذْهَبُونَ - لَا تَذْهَبُوا
أَنْتِ تَذْهَبِينَ - لَا تَذْهَبِي أَنْتُنَّ تَذْهَبْنَ - لَا تَذْهَبْنَ

لا النَّاهِيَةَ “qadağa bildirən لا” ötən misallardakı kimi ən çox II şəxsdə olan fellərə daxil olur. Lakin III şəxs və bəzən də I şəxsdə olan fellərlə də işləyə bilər¹. Məsələn:

هُوَ يَذْهَبُ - لَا يَذْهَبْ هُمْ يَذْهَبُونَ - لَا يَذْهَبُوا getməsinlər!
أَنَا أَذْهَبُ - لَا أَذْهَبْ نَحْنُ نَذْهَبُ - لَا نَذْهَبْ getməyək!

- لا النَّاهِيَةَ - nin “qadağa” mənasında işlənməsinə misal:

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرُبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَى﴾

“Ey iman gətirənlər! Sərxoş ikən namaza yaxınlaşmayın”
(ən-Nisa, 43)

- لا النَّاهِيَةَ - nin “dua” mənasında işlənməsinə misal:

﴿رَبَّنَا لَا تُرْغِ قُلُوبَنَا بَعْدَ إِذْ هَدَيْتَنَا﴾

“Ey Rəbbimiz! Bizi hidayət yoluna yönəltmədən sonra qəlbimizi sapdırma” (Ali-İmran, 8)

- لا النَّاهِيَةَ - nin “xahiş” mənasında işlənməsinə misal iki tələbədən birinin digərinə:

يا أحيي, لا تترك العلم! Ey qardaş, elmi tərki etmə!

deməsini misal gətirmək olar.

¹ لا النَّاهِيَةَ “qadağan” bildirən لا ədatı I şəxsin təkində olan fellərlə çox nadir hallarda işlənir, çünki adətən insan öz-özünə qadağan etmir. Felin I şəxsin cəmi ilə işlənməsi I şəxsin təkinə nisbətən daha çoxdur.

كَادُ – يَكَادُ bildirən fellər

الأفعالُ المقارَبَةُ كَادُ – يَكَادُ

التَّوَّاسِخُ “ən-Nəvasix”lərdən olan “كَانَ”- nin bacılarından biri də “yaxınlıq bildirən” كَادُ – يَكَادُ (az qaldı – az qalır) naqis felidir¹.

Qayda: كَانَ naqis feli kimi يَكَادُ – كَادُ feli də ismi cümlələrə daxil olub mübtədanı adlıqda, xəbəri isə təsirlikdə edir və xəbərin baş verməsinin yaxın olduğunu bildirir. Bu zaman mübtəda dəyişib “إِسْمُ كَادٍ” (كَادٍ - nin ismi) xəbər isə “خَبَرُ كَادٍ” (كَادٍ -nin xəbəri) adlanır. Lakin كَانَ – dən fərqli olaraq كَادُ – nin xəbəri mütləq **indiki zaman feli** olmalıdır. Yəni: كَادُ - nin daxil olduğu ismi cümlənin xəbəri indiki zaman feli ilə başlayan **feli cümlə** olmalıdır. كَادُ – nin mənasını daha yaxşı başa düşmək üçün, iki cümləni müqayisə edək:

1. الْوَلَدُ يَبْكِي. - uşaq ağlayır.
2. كَادَ الْوَلَدُ يَبْكِي. - uşaq az qala ağlamışdı.

Birinci cümlə الْوَلَدُ يَبْكِي. uşağın artıq ağlamasına dəlalət edir. كَادَ الْوَلَدُ يَبْكِي – cümləsi isə, ağlamağın baş verməməsinə lakin, yaxın olmasına dəlalət edir. Ağlamağın yaxın olmasına dəlalət edən isə كَادُ naqis felidir.

كَادُ (az qalmışdı) felinin indiki zamanı يَكَادُ “az qalıb” və ya “az qalır” mənasını verir. Məsələn:

يَكَادُ الْجَرَسُ يَرِنُ. Zəngin çalınmağına az qalır (az qalıb).

Allah ﷻ buyurur:

﴿يَكَادُ الْبَرْقُ يَخْطَفُ أَبْصَارَهُمْ﴾

“Şimşək az qalır ki, onların gözlərini çıxartsın” (əl-Bəqərə, 20)

¹ Yaxınlıq bildirən fellər üçdür: digər ikisi كَرَبَ وَكَبَّ وَكَبَّرَ felləridir. كَادُ ən çox işlənəndir.

Mudari (indiki-gələcək zaman) felinin مَا ədatı ilə inkarı

لا və ما ilə inkar olunan mudari felinin mənaca fərqi

تَفِي الْمَضَارِعِ بِـ (مَا), الْفَرْقُ بَيْنَ (مَا) وَ (لَا) النَّافِيَتَيْنِ

Bildiyimiz kimi, **madi** (keçmiş zaman) feli ما inkar ədatı ilə, **mudari** (indiki-gələcək) feli isə لا inkar ədatı ilə inkar olunur. Məsələn:

مَا ذَهَبْتُ إِلَى الْمَدْرَسَةِ أَمْسٍ - Dünən məktəbə getmədim

لَا أَذْهَبُ إِلَى الْمَدْرَسَةِ الْيَوْمَ - Bu gün məktəbə getmirəm

Qayda: ما inkar ədatı mudari feli ilə də işlənə bilər. Bu zaman o, hərəkəti danışıq anında (hazırda) inkar edir. لا inkar ədatı isə həm indiki, həm də gələcək zamanda inkar edir. Məsələn:

أَنَا لَا أَشْرَبُ الْقَهْوَةَ. Mən qəhvə içmirəm.

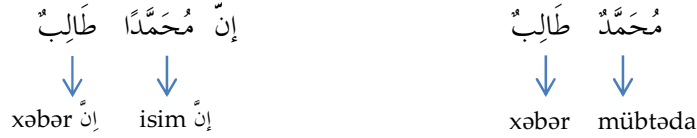
أَنَا مَا أَشْرَبُ الْقَهْوَةَ الْآنَ. Mən indi qəhvə içmirəm.

نَحْنُ لَا نَلْعَبُ كُرَةَ الْقَدَمِ. Biz futbol oynamırıq

نَحْنُ مَا نَلْعَبُ كُرَةَ الْقَدَمِ الْآنَ. Biz indi futbol oynamırıq.

مَا الْكَافَّةُ – Ədatı təsirsiz edən مَا

Bildiyimiz kimi **إِنَّ** təkid ədatı ismi cümlələrə daxil olub, mübtədanı mənsub (təsirlik halına), xəbəri isə mərfu (adlıq hala) salır. Bu zaman mübtədə dəyişərək daxil olduğu “ən-Nəvasix” sözünün ismi, xəbər isə xəbəri adlanır. Məsələn:

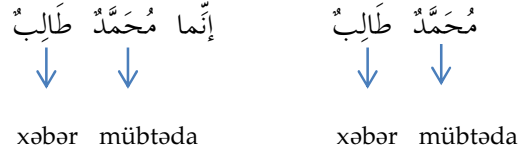

Həqiqətən, Muhəmməd tələbədir. Muhəmməd tələbədir

Bəzən **إِنَّ** ədatına **مَا الْكَافَّةُ** “Ədatı təsirsiz edən مَا” daxil olur və **إِنَّمَا** şəklini alır. Bu zaman مَا ədatı aşağıdakı xüsusiyyətləri qazandırır:

1. Ədatın ismi cümləyə təsirini dayandırır. Yəni, مَا ədatı daxil olduqdan sonra **إِنَّمَا** mübtədanı mənsub (təsirlik halına) salmır.

Mübtədə və xəbər öz hökmündə qalır. Məsələn:

Muhəmməd ancaq tələbədir. Muhəmməd tələbədir

2. Ədatın, həmçinin, feli cümlələrə də daxil olmasını mümkündür. Yəni, **إِنَّ** yalnız ismi cümlələrə daxil olduğu halda, **إِنَّمَا** həm ismi, həm də feli cümlələrə daxil ola bilər. Məsələn:

﴿إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ﴾

“Allahdan Öz qulları arasında ancaq alimlər qorxarlar” (Fatir, 28)

إِنَّمَا xüsusiləşdirmə mənasını verir dilimizə “ancaq”, “yalnız” kimi tərcümə olunur və daxil olduğu cümlənin məzmununu gücləndirir. Bu ədat ismə və ya felə yalnız bir sifəti (xəbəri), yaxud

bir mənanı xas edir. Məsələn, əgər biz desək **إِنَّ مُحَمَّدًا طَالِبٌ** “Həqiqətən, Muhəmməd tələbədir.” bu zaman Muhəmmədin başqa sifətlərə də malik olması istisna edilmir. Yəni, Muhəmməd həm də həkim, dəllək və s. ola bilər. Lakin, biz desək

إِنَّمَا مُحَمَّدٌ طَالِبٌ. “Muhəmməd, ancaq tələbədir” bu zaman biz Muhəmməddə başqa sifət deyil, yalnız “tələbə” sifətini vermiş oluruq və mənanı məhdudlaşdırırıq.

Məsələn: Allah ﷻ buyurur:

﴿إِنَّمَا الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ رَسُولُ اللَّهِ وَكَلِمَتُهُ أَلْقَاهَا إِلَى مَرْيَمَ وَرُوحٌ مِنْهُ﴾

“Məryəm oğlu İsa Məsih ancaq Allahın elçisi, Onun Məryəmə göndərdiyi “Ol!” kəlməsi və Onun tərəfindən göndərilən bir ruhdur”
(ən-Nisa, 171).

Qeyd: مَا الْكَافَّةُ digər ədatlara da daxil olub onları təsirsiz edir. Bu ədatları tədricən öyrənəcəyik.

16. ON ALTINCI DƏRS

Rəng və fiziki nöqsan bildirən أَفْعَلُ vəznində olan sifətlərin muənnəs forması

تَأْنِيثُ الْأَسْمَاءِ الدَّالَّةِ عَلَى الْأَلْوَانِ

Keçən dərslərimizdə أَفْعَلُ vəznində rəng və fiziki nöqsan bildirən sifətlər barədə danışdıq və bu vəznə olan sifətlərin المَمْنُوعُ مِنَ الصَّرْفِ (məmnü minəs-sarf) yəni, “tənvin qəbul etməyən” ikihallı sözlər qrupuna aid olduğunu bildik.

Qayda: أَفْعَلُ vəznində olan rəng və fiziki nöqsan bildirən sifətlərin muənnəsi (qadın cinsi) فَعْلَاءُ vəznində olur. Məsələn:

Kök	أَفْعَلُ Muzəkkər	فَعْلَاءُ Muənnəs	Mənası
حمر	أَحْمَرُ	حَمْرَاءُ	Qırmızı
سود	أَسْوَدُ	سَوْدَاءُ	Qara
زرق	أَزْرَقُ	زَرْقَاءُ	Göy
صفر	أَصْفَرُ	صَفْرَاءُ	Sarı
خضر	أَخْضَرُ	خَضْرَاءُ	Yaşıl
بيض	أَبْيَضُ	بَيْضَاءُ	Ağ
سمر	أَسْمَرُ	سَمْرَاءُ	Qarayanız
عمي	أَعْمَى	عَمِيَاءُ	Kör
حدب	أَحْدَبُ	حَدَبَاءُ	Qozbel
خرس	أَخْرَسُ	خَرَسَاءُ	Lal

Başımın tükü qara, saqqalım isə ağdır. شَعْرُ رَأْسِي أَسْوَدٌ وَ لِحْيَتِي بَيْضَاءُ.

Allah ﷻ buyurur:

﴿قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ صَفْرَاءُ فَاقِعٌ لَوْنُهَا﴾

“Musa dedi: “Allah buyurur ki, o, sarı rəngli parlaq bir inəkdir”

(əl-Bəqərə, 69)

Qeyd: فَعْلَاءُ vəznində olan sifətlərin muənnəsi (qadın cinsi) فَعْلَاءُ də مَنِ الصَّرْفِ المَمْنُوعُ مِنَ الصَّرْفِ (məmnü minəs-sarf) yəni, “tənvin qəbul etməyən” ikihallı sözlərdəndir və ikihallı isimlər kimi hallanır. Bunlar da ال artikli qəbul etdikdə və “mudaf” olduqda üçhallı olur.

Nisbi əvəzlik (ismul-movsul) kimi işlənən مَا ədatı

“مَا” المَوْصُولَةُ

İsmul-istifhəm اسْمُ الاسْتِفْهَامِ (sual əvəzliyi) kimi tanıdığımız مَا və مَنْ sözləri həmçinin, “ismul-movsul” (nisbi əvəzlik) kimi də işlənirlər. Bu zaman مَا qeyri aqillər üçün işlənərək¹ “nə ki”, “o şey ki,” mənasını, مَنْ isə, aqillər üçün işlənərək “kim ki”, “o kəs ki” mənasını verir. Həmçinin, bu iki ədat bütün cins (muzəkkər və muənnəs) və kəmiyyətlər (tək, ikilik və cəm) üçün dəyişməz qalır. Yəni, مَا və مَنْ bütün ismul-movsulların (الَّذِي, الَّذَيْنِ, الَّتِي, اللَّاتِي) əvəzinə işlənə bilər. Məsələn: Allah ﷻ buyurur:

﴿مَا عِنْدَكُمْ يَنْفَدُ وَمَا عِنْدَ اللَّهِ بَاقٍ﴾

“Sizdə olan nemətlər tükənəcək, Allah yanında olan nemətlər isə daim qalacaqdır” (ən-Nəhl, 96)

¹ Əgər aqillərlə (insan bildirən) qeyri-aqillər (insan bildirməyən) cəm şəklində olarlarsa, bu halda مَا aqillər üçün də işlənə bilər. Uca Allah buyurur:

﴿سَبَّحَ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ﴾

“Göylərdə və yerdə olanların hamısı Allahın şəninə təriflər deyir. O, Qüdrətlidir, Müdrikdir” (əl-Həşr, 1).

İsmul-movsul kimi işlənən مَا və مَنْ ədatlarını sual əvəzliyi, inkar və s. kimi işlənən mənalarından seçməyin əsas əlaməti yerlərinə münasib ismul- movsulların qoyulmasının mümkün olmasıdır. Yəni, məsələn, hər hansı bir cümlədə işlənən مَا ədatının inkar, sual və ya ismul-movsul mənasında olmasını bilmək üçün onu götürüb yerinə münasib ismul-movsul qoyuruq. Əgər cümlə düzgün olsa deməli مَا burada ismul- movsul mənasındadır və “nə ki”, “o şey ki,” mənasını verir. Məsələn:

حَفِظْتُ مَا كَتَبْتَ عَلَى السَّبُّورَةِ

Bu cümlədə, مَا ədatının hansı mənada gəlməsini müəyyənləşdirək. İlk növbədə bunu deyə bilərik ki, مَا ədatı sual əvəzliyi deyil, çünki, sual əvəzlilikləri daim cümlənin əvvəlində olur. inkar mənasında da cümlə “əzbərlədim sən yazmadın lövhəyə” mənasını verir ki, bu da dügün deyil. مَا ədatının yerinə الَّذِي ismul-movsulu qoysaq:

حَفِظْتُ الَّذِي كَتَبْتَ عَلَى السَّبُّورَةِ.

Lövhəyə yazdığını əzbərlədim. (hər fən: əzbərlədim nə ki, yazdın lövhəyə)

Bu zaman görürük ki, cümlənin mənası doğrudur. Deməli, cümlədəki مَا ismul-movsul mənasındadır. **Cümlənin erabı:**

حَفِظْتُ – fel, تُ – fail.

الَّذِي - məfulun bih.

كَتَبْتَ عَلَى السَّبُّورَةِ – feli cümlə, silətul movsul.

Beləliklə, indiyə kimi مَا ədatının aşağıdakı növlərini keçmişik:

1. مَا النَّافِيَةُ (İnkar bildirən مَا). Məsələn:

مَا عِنْدِي كِتَابٌ . مَا فَهَمْتُ الدَّرْسَ . مَا أُدْرِي .

Məndə kitab yoxdur. Dərsi başa düşmədim. Bilmirəm.

2. مَا الْإِسْتَفْهَامِيَّةُ (sual əvəzliyi مَا). Məsələn:

مَا هَذَا؟ مَا اسْمُكَ؟ مَاذَا تَكْتُبُ؟

Bu nədir? Adın nədir? Nə yazırsan?

3. مَا التَّعْجِيبِيَّةُ (təəccüb bildirən مَا). Məsələn:

مَا أَجْمَلَ هَذِهِ السَّيَّارَةَ! - Bu maşın necə də gözəldir!

4. مَا الْمَوْصُولَةُ (ismul-movsul (nisbi əvəzlik) مَا). Məsələn:

سَأَشْتَرِي مَا تَأْكُلُ. - Sən yediyindən yeyirəm. İstədiyini alacağam.

الْعَلْمُ الْمَعْدُولُ Çevrilmiş adlar

Ərəb dilində bir qrup adlar vardır ki, bu adlar فَاعِلٌ babından çevrilib فُعْلٌ babında olmuşlar. Bu cür adlara الْعَلْمُ الْمَعْدُولُ “çevrilmiş adlar” deyilir.

Qeyd: الْعَلْمُ الْمَعْدُولُ “çevrilmiş adlar” tənvin qəbul etməyən “ikihallı” الْمَمْنُوعُ مِنَ الصَّرْفِ isimlərdəndir. Məsələn:

عُمَرُ - əsli: Amir. (mənası: tikən).
أَصْلُهُ: عَامِرٌ.

زُفَرٌ - əsli: Zəfir. (Adam adıdır, mənası:

köməkçi)

هُبَلٌ - əsli: Həbil. (Cahiliyyət dövründə

büt adıdır)

زُحَلٌ - əsli: Zəhil. (Planet adıdır “Saturn”)

Qeyd: عُمَرُ (Ömər) adı ilə عَمْرٌو (Amr) adlarının dəyişik düşməməsi üçün yazıda Amr عَمْرٌو adının sonuna و hərfi əlavə

olunur. Bu و hərfi yalnız qrafik məqsəd daşıyır və oxunuşda deyilmir və tələffüz olunmur.

عَمْرُو "Amr" adı عَمْرُ Ömər adından fərqli olaraq tənvin qəbul edir və "üçhəllidir". عَمْرُو "Amr" adındakı و hərfi raf (adlıq) və cərr (yiyəlik) hallarında yazılır. Nasb (təsirlik) halında isə yazılmır. Çünki, عَمْرُو tənvin qəbul etdiyindən nasb halında عَمْرُ adı ilə dəyişik salına bilməz. Məsələn:

هَذَا الطَّالِبُ اسْمُهُ عَمْرُو. - Bu tələbənin adı Amrdır (adlıqda)

هَذَا كِتَابُ عَمْرُو. - Bu Amrın kitabıdır (yiyəlik halında)

سَأَلَ الْمُدْرِسُ عَمْرًا أَسْئَلَةً. - Müəllim Amrdan sual soruşdu (təsirlikdə)

عَمْرُ sۆzünün "deyil" mənasında işlənməsi

عَمْرُ sۆzü isim və sifətlərlə yalnız izafə qaydasında işlənir. Yəni, özündən sonra gələn sۆzə izafə olunur və bir neçə mənada işləne bilər. Ən çox işləndiyi mənələrdən biri də sifətlərə izafə olunaraq vəsfi inkar edən "deyil" mənasıdır. Məsələn:

هَذَا الْخَبْرُ صَحِيحٌ وَ هَذَا الْخَبْرُ غَيْرُ صَحِيحٍ

Bu xəbər doğrudur, bu xəbər isə doğru deyil.

هَذَا الْوَرَقُ مُسَطَّرٌ وَ هَذَا الْوَرَقُ غَيْرُ مُسَطَّرٍ.

Bu vərəq mil-millidir, bu vərəq isə mil-milli deyil.

"Başqa, digər" məfhumunun ərəb dilində ifadəsi

"أَخْرَى" و "آخَرَ"

Ərəb dilində "başqa" məfhumu muzəkkərdə آخَرَ, müənnəsdə isə أَخْرَى sۆzlərinin sifət kimi işlənməsi vasitəsilə ifadə edilir. Bu zaman أَخْرَى və آخَرَ sۆzləri digər sifətlər kimi sifətləşmiş isimlə

(mənutu) müəyyənlik və qeyri müəyyənlikdə, kəmiyyətdə, halda və cinsdə uzlaşır. أَخْرَى sözünün cəmi أَوْاخِرُونَ, أَخْرُونَ, أَخْرَى sözünün cəmi isə أَخْرِيَاتٌ olur. İkilikdə isə أَخْرَانِ və أَخْرِيَانِ olurlar. Məsələn:

دَرَسْتُ اللُّغَةَ التُّرْكِيَّةَ وَ لُغَةَ أُخْرَى .

Türk dilini və başqa bir dil öyrəndim

هَذَا بَيْتُنَا وَ لَنَا بَيْتٌ أُخْرَى .

Bu bizim evdir və bizim başqa bir evimiz də var

هَؤُلَاءِ طُلَّابٌ جُدُّدٌ وَ فِي الْفَصْلِ الثَّانِي طُلَّابٌ أُخْرُونَ قُدَّامِي

Bunlar yeni tələbələrdir. İkinci sinifdə isə başqa, köhnə tələbələr var.

Qeyd 1: أَخْرَى sözü أَفْعَلٌ vəznində olduğu üçün¹ “məmnü minəs-sarf” “tənvin qəbul etməyən” sözlər qrupuna aiddir və ikihallıdır. Yəni, yiyəlik hal əlaməti (—) fəthədir. أَخْرَى sözü isə maqsur isimdir və “hal əlaməti olmayan” sözlər qrupuna aiddir.

¹ أَخْرَى sözünün əsli, أَخْرَى kimidir, iki əlif birləşib $\bar{\bar{a}} = \bar{a} + \bar{a}$ olduğu üçün bu formanı almışdır.

17. ON YEDDİNCİ DƏRS

تَصْبُ الْمَضَارِعِ بِـ (أَنْ) الْمَصْدَرِيَّةِ Mudari felinin أَنْ ədatı ilə nasb olunması المَصْدَرُ الْمُؤَوَّلُ (masdar muəvvəl)

Əvvəlki dərslərimizdən bildik ki, felin üç forması var:

1. الماضي – Keçmiş zaman
2. المضارع – İndiki-gələcək zaman
3. الأمر – Əmr forması

Bildik ki, felin keçmiş zaman və əmr forması hallanmır. Mudari (İndiki-gələcək zaman) feli isə II, III şəxs qadın cinsi cəmləri istisna olmaqla (يَذْهَبْنَ, تَذْهَبْنَ) hallanandır. Həmçinin, öyrəndik ki, mudari felinin üç halı var: raf (adlıq), nasb (təsirlik) və cəzm halı. Mudari felinin raf halından nasb və ya cəzm halına düşməsinə səbəb felə daxil olan nasb və cəzm ədatlarıdır. Buna görə də, əgər mudari feli nasb və cəzm ədatlarından təcrid olunmuşdursa, deməli, o raf (adlıq) halındadır. Əgər mudari felinin önündə nasb ədatlarından biri olarsa, deməli, fel nasb (təsirlik) halındadır. Həmçinin, əgər mudari felinin önündə cəzm ədatlarından biri olarsa, deməli fel cəzm halındadır.

Keçən dərşimizdə feli cəzm edən ədatlardan birini لا النَّاهِيَّةَ “qadağa bildirən لا” keçdik. Bu dərşimizdə isə mudari felini nasb (təsirlik halına) salan ədatlardan biri olan أَنْ الْمَصْدَرِيَّةَ “məsdər ədatından” danışacağıq. Ümumilikdə, mudari felini nasb edən dörd ədat var: (أَنْ, لَنْ, كَيْ, إِذَنْ). Bu ədatlardan ən çox işlənəni أَنْ الْمَصْدَرِيَّةَ “məsdər bildirən أَنْ” ədatıdır.

Qayda: أَنْ الْمَصْدَرِيَّةَ “məsdər bildirən أَنْ” mudari fellərə daxil olub feli nasb edir və feli mənaca məsdərə çevirir. Bu yolla düzələn məsdərlərə الْمَصْدَرُ الْمُؤَوَّلُ “məsdər muəvvəl” (düzəltmə məsdər) deyilir.

Nasb halında şəxs sonluğunda damma (ـُ) ilə bitən fellər fəthə (ـَ) ilə əvəz edilir, (ـِ، ـُ، ـِ) ilə bitən mudari fellərdə isə raf (adlıq) hal əlaməti olan ن düşür.

Mudari felinin raf və nasb hal əlamətləri

Mudari felinin nasb hal əlaməti	المضارع المنصوب بـ(أن) Mudari feli أن ədatıyla nasb halında	علامة الرفع Mudari felinin raf əlaməti	المضارع المرفوع Mudari feli (raf halda)	الضمانر المنفصلة Damirlər		Şəxslər	
Fəthə (ـَ)	أَنْ أَذْهَبَ	Damma (ـُ)	أَذْهَبُ	أَنَا	لِلْمَذْكُورِ لِلْمُؤَنَّثِ	I şəxs	المؤنذ Tak
Fəthə (ـَ)	أَنْ تَذْهَبَ	Damma (ـُ)	تَذْهَبُ	أَنْتَ	لِلْمَذْكُورِ	II şəxs	
ن hərfinin düşməsi	أَنْ تَذْهَبِي	ن hərfi	تَذْهَبِينَ	أَنْتِ	لِلْمُؤَنَّثِ		
Fəthə (ـَ)	أَنْ يَذْهَبَ	Damma (ـُ)	يَذْهَبُ	هُوَ	لِلْمَذْكُورِ	III şəxs	
Fəthə (ـَ)	أَنْ تَذْهَبَ	Damma (ـُ)	تَذْهَبُ	هِيَ	لِلْمُؤَنَّثِ		
Fəthə (ـَ)	أَنْ تَذْهَبَ	Damma (ـُ)	تَذْهَبُ	نَحْنُ	لِلْمَذْكُورِ لِلْمُؤَنَّثِ	I şəxs	
ن hərfinin düşməsi	أَنْ تَذْهَبُوا	ن hərfi	تَذْهَبُونَ	أَنْتُمْ	لِلْمَذْكُورِ	II şəxs	الجموع Cam
hallanmır	أَنْ تَذْهَبِينَ	hallanmır	تَذْهَبِينَ	أَنْتِنَّ	لِلْمُؤَنَّثِ		
ن hərfinin düşməsi	أَنْ يَذْهَبُوا	ن hərfi	يَذْهَبُونَ	هُمْ	لِلْمَذْكُورِ	III şəxs	
hallanmır	أَنْ يَذْهَبِينَ	hallanmır	يَذْهَبِينَ	هُنَّ	لِلْمُؤَنَّثِ		

Məsdər muəvvəl (düzəlmə məsdər) ilə məsdər sarihin (birbaşa məsdərin) fərqi

الْفَرْقُ بَيْنَ الْمَصْدَرِ الْمُؤَوَّلِ وَالْمَصْدَرِ الصَّرِيحِ

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kim “məsdər bildirən أَنْ” mudari fellərə daxil olur və أَنْ ədatı ilə fel ikisi birlikdə felin məsdərinin mənasını verir. Bu yolla düzələn məsdərə “masdar muəvvəl” (düzəlmə məsdər) deyilir. Felin öz məsdərinə isə “masdar sarih”¹ (birbaşa məsdər) deyilir.

“Masdar muəvvəl” ilə “masdar sarih” arasında mənaca heç bir fərq yoxdur. Məsələn:

خُرُوجٌ = أَنْ يَخْرُجَ (cixmaq)

Eyni məna vermələrinə baxmayaraq “masdar muəvvəl” ilə “masdar sarih” arasında fərq vardır:

- “Masdar sarih” felin kök hərflərindən ibarət olub bütün hallarda eyni qalır, dəyişmir. Həmçinin, məsdərin bu formasının düzəlmə qaydası yoxdur. Hər felin özünə xas məsdəri var və bu məsdərləri yalnız lüğətə müraciət etməklə öyrənmək olur. Yəni, məsdərin bu forması “سَمَاعِي”- dir.
- “Masdar muəvvəl” isə qaydaya əsasən (mudari fellərinə أَنْ ədatı artırılmaqla) düzəlir, yəni, “فِيَّاسِي”- dir və bir formada qalmayıb şəxslərdən asılı olaraq dəyişir. Məsələn:

أَنَا أُرِيدُ أَنْ أَجْلِسَ أَمَامَ الْمُدْرَسِ وَحَامِدٌ يُرِيدُ أَنْ يَجْلِسَ مَعِي

أَنَا أُرِيدُ الْجُلُوسَ أَمَامَ الْمُدْرَسِ وَحَامِدٌ يُرِيدُ الْجُلُوسَ مَعِي

Bu iki cümlədən birincisində “masdar muəvvəl”, digərində isə “masdar sarih” işlənmişdir. Birinci cümlədə I şəxs üçün أَنْ أَجْلِسَ, III

¹ “Masdar sarih” 11-ci dərstdə öyrəndiyimiz məsdər formasına deyilir. Bildiyimiz kimi məsdərin bu növü “سَمَاعِي”- dir və lüğətə qayıtmaq yolu ilə öyrənilir. Beləliklə, bildik ki, məsdərin iki forması var:

1. Masdar sarih – birbaşa məsdər.
2. Masdar muəvvəl – düzəlmə məsdər.

şəxs üçün isə أَنْ يَجْلِسَ “masdar muavvəl” işləndiyi halda, ikinci cümlədə hər iki şəxs üçün eyni olan الْجُلُوسَ “masdar sarih” işlənmişdir.

Masdar muavvəlin işlədilməsi şəraiti

مَوَاضِعُ اسْتِعْمَالِ الْمَصْدَرِ الْمُؤَوَّلِ

“Masdar muavvəl” cümlələrdə “masdar sarihin” işlənə bildiyi bütün şəraitlərdə işlənə bilir və mübtədə, xəbər, fail, məfulun bih və s. cümlə üzvləri yerində çıxış edə bilər. Məsələn: Uca Allah buyurur:

﴿وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ﴾

“*Oruc tutmaq sizə daha xeyirlidir*” (əl-Bəqərə surəsi, 184)

Bu ayədə أَنْ تَصُومُوا “Oruc tutmaq” mübtədədir.

Lakin, çox vaxt arzu, istək, imkan, rıca, zərurilik və s. bu kimi modal mənə daşıyan fellərdən sonra işlənir. Çünki, belə mənəli fellərdən sonra çox vaxt məsdər gəlir. Məsələn:

A. Arzu, istək bildirən fellərdən sonra:

أُرِيدُ أَنْ أَخْرُجَ مِنَ الْفَصْلِ.

Sinifdən çıxmaq istəyirəm.

B. İmkan bildirən fellərdən sonra:

أَيُمْكِنُنِي أَنْ أَخْرُجَ مِنَ الْفَصْلِ؟

Sinifdən çıxma bilərəmmi? (hərfən: mümkündürmü mənə sinifdən çıxım?)

C. Rıca və xahiş bildirən fellərdən sonra:

أَرْجُو أَنْ تَسْمَحَ لَنَا بِالخُرُجِ مِنَ الْفَصْلِ

Rıca edirəm, bizə sinifdən çıxmağa icazə verəsən.

D. Lüzum bildirən fellərdən sonra:

يَجِبُ عَلَيْكَ أَنْ تَدْرُسَ اللُّغَةَ الْعَرَبِيَّةَ.

Ərəb dilini öyrənmək sənə vacibdir.

لامُ التَّعْلِيلِ “Məqsəd” bildirən — ədatı

لامُ التَّعْلِيلِ “məqsəd” bildirən — ədatı hərfu cərrlərdəndir (ön qoşmadır). Digər hərfu cərrlərdən fərqli olaraq bu — yalnız mudari (indiki-gələcək zaman) felləri ilə işlənir və fel bu ön qoşmadan sonra pozulmuş¹ (təqdirdə olan) أَنْ ilə mənsub (təsirləkdə) olur.

لامُ التَّعْلِيلِ “məqsəd” bildirən — ədatı məqsəd və səbəb bildirir və “..üçün ki, ötrü ki, görə ki, ..ki” mənalarını verir. Yəni, — ədatından sonra gələn fel, ədatdan əvvəl gələn felin səbəb və məqsədini bildirir. Məsələn:

خَرَجْتُ لِأَشْرَبَ الْمَاءَ - Su içmək üçün çıxdım.

Bu cümlədən görürük ki, — ədatından əvvəl خَرَجْتُ feli, sonra isə أَشْرَبَ felidir. — ədatından sonra gələn أَشْرَبَ feli, ədatdan əvvəl gələn خَرَجْتُ felinin səbəbidir. Yəni, çıxmağın səbəbi su içmək olmuşdur. Həmçinin, ədatdan sonra gələn أَشْرَبَ feli mənsubdur (təsirləkdədir). Bu felin nasb olmasına səbəb isə, pozulmuş (təqdirdə olan) أَنْ dir. Yəni:

خَرَجْتُ لِأَنْ أَشْرَبَ الْمَاءَ.

Qeyd: Ərəb dilində məqsəd və səbəb bildirən digər ədatlar da var. Bu ədatları tədricən gələcəkdə öyrənəcəyik.

¹ — hərfu cərrindən sonra gələn أَنْ – nin pozulması vacib deyil, icazəlidir. Yəni, yazıla da bilər. lakin əksər hallarda pozulur, təsiri isə qalır.

مُنْدُ hərfu-cərrin mənası

مُنْدُ zamana xas olan hərfu cərrdir. Yəni, yalnız zamana dəlalət edən sözlərlə işlənir. Necə ki, مِنْ hərfu cərri məkana xasdır.

Mənası, “-dan,-dən bəri” və ya “-dır, -dir, -dur, -dür ki..” Məsələn:

حامِدٌ غَائِبٌ مُنْدُ أُسْبُوعٍ.

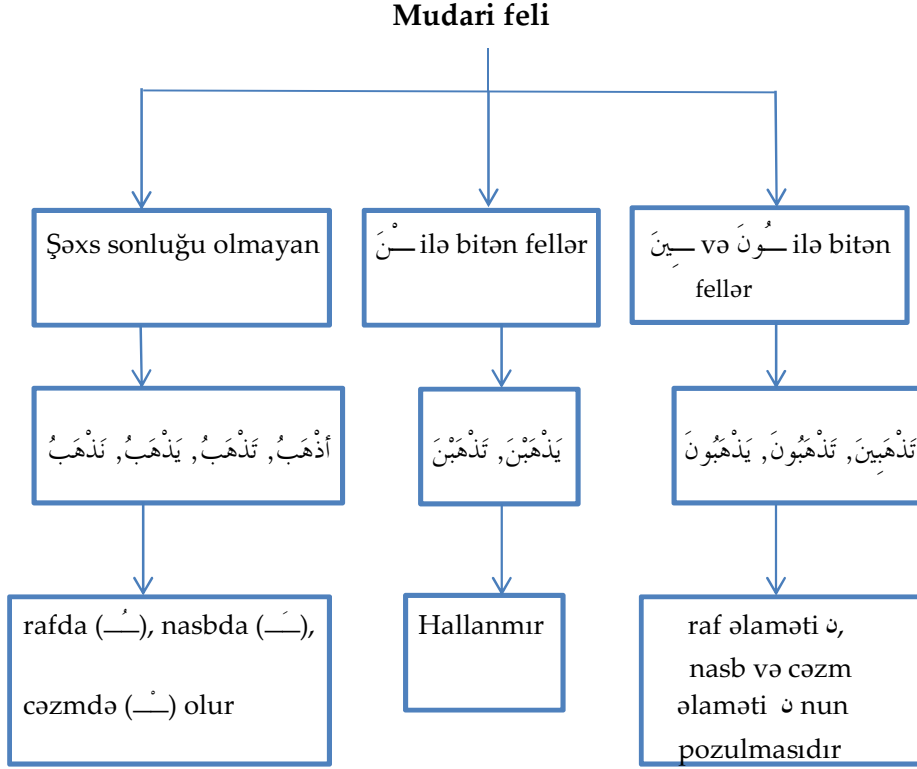
Həmid bir həftədir ki, (bir həftədən bəri) qaibdir.

18. ON ƏKİZİNCİ DƏRS

Mudari felinin nasb (təsirlik hal) və cəzm əlaməti

عَلَامَةُ النَّصْبِ وَالْجَزْمِ فِي الْفِعْلِ الْمُضَارِعِ

Mudari felini qəbul etdiyi şəxs sonluğu baxımından aşağıdakı qrafikdə göstəriləni kimi üç yerə ayırmaq olar:

Qrafikdən göründüyü kimi, şəxs sonluğu qəbul etməyən mudari felləri hərəkələrlə (ـُ , ـَ , ـْ) hallanır. Yəni, raf halında damma (ـُ), nasb halında fəthə (ـَ), cəzm halında isə sukun (ـْ) qəbul edirlər.

Şəxs sonluğu نُونُ النِّسْوَةِ "qadın cinsini bildirən ن (ـِ) olan mudari felləri isə **hallanmır**. Buna görə də bütün hallarda (raf, nasb və cəzm) dəyişməz qalırlar.

Şəxs sonluğunda **وَ** "cəm bildirən" və **يَاءُ الْمُخَاطَبَةِ** "II şəxs qadın cinsini bildirən" (يَا، يَا) olan mudari fellərinin raf (adlıq hal) hal əlaməti felin sonunda **ن** hərfinin sabit olmasıdır. Nasb və cəzm əlaməti isə bu **ن** hərfinin düşməsidir.

Məsələn:

تَذْهَبُ - لَا تَذْهَبُ - أَنْ تَذْهَبَ
تَذْهَبِينَ - لَا تَذْهَبِينَ - أَنْ تَذْهَبِينَ
تَذْهَبُونَ - لَا تَذْهَبُونَ - أَنْ تَذْهَبُوا

Bənzətmə bildirən **كَ** hərfu cərrisi

كَافُ التَّشْبِيهِ

كَ hərfu cərrisi digər hərfu cərrislərdən fərqli olaraq **yalnız zahir isimlərlə işlənir**. Şəxs əvəzlilikləri ilə işlənir. Bu hərfu cərrinin bir neçə mənası var¹. Əsas mənası **التَّشْبِيهُ** "bənzətmədir". Buna görə də bu hərfu cərrə **كَافُ التَّشْبِيهِ** "bənzətmə bildirən **كَ**" deyilir və "....kimi, ... oxşayır,bənzəyir" mənasını verir. Məsələn:

هَذِهِ الْمَدْرَسَةُ كَالْمَسْجِدِ.

Bu məktəb məscid kimidir (məscidə oxşayır).

حَامِدٌ كَسَلَانٌ كَرَمِيلِهِ.

Həmid dostu kimi tənbəldir.

Qeyd: Bənzətmə bildirən **كَ** hərfu cərrinin sinonimi **مِثْلٌ** "kimi, oxşar, bənzər" ismidir. Bu ismi həm damirlərlə, həm də isimlərlə işlətmək olur. Məsələn:

حَامِدٌ مِثْلَكَ - Həmid sənə kimi

¹ **كَ** hərfu cərrinin digər mənalardan: səbəb, təkid, "üzərində", təəccüb və s. mənalarda işlənir.

19. ON DOQQUZUNCU DƏRS

Mudari felinin كُنْ inkar ədatı ilə nasb olması

نَصْبُ الْمُضَارِعِ بِـ (كُنْ) النَّافِيَةِ

كُنْ ədatı mudari felini nasb edən ədatlardan biridir. Mudari felini nasb etməklə yanaşı onu gələcək zamanda inkar edir. Beləliklə, كُنْ ədatı üç mənanı daşıyır:

1. İnkar ədatıdır;
2. Mudari (indiki-gələcək zaman) felini nasb (təsirlik halına) salır;
3. Feli gələcək zamana aid edir;

İnkar ədatıdır: çünki, feli inkar edir, eyni zamanda feli nasb edir, eyni zamanda da gələcək zamana aid edir.

Məsələn:

لَنْ أَذْهَبَ إِلَى الْمَدْرَسَةِ

Məktəbə getməyəcəm.

Misaldan görürük ki, كُنْ ədatı أَذْهَبَ felini inkar etdi, eyni zamanda feli nasb etdi və inkarı gələcək zamana (getməyəcəm) aid etdi.

Sual: كُنْ ədatı aid olduğu feli əbədi olaraq inkar edir, yoxsa əbədi inkarı bildirmir?

Cavab: كُنْ ədatı əbədi inkarı bildirmir. Müvəqqəti inkarı bildirir.

Bəzi qrammatika alimləri (əz-Zəməxşəri kimi) كُنْ ədatının əbədi inkar etməsini iddia etmişlər.

Dəlil kimi bu ayəni gətirirlər: ﴿لَنْ يَخْلُقُوا ذُبَابًا﴾ *“bir milçək belə yarada bilməzlər”*. (əl-Həcc, 73) Buna cavab budur ki, ayədəki əbədi inkar كُنْ ədatına görə deyil, yaratmaq sifətinin yalnız Allaha ﷻ aid olmasına görədir.

❖ كُنْ ədatının əbədi inkarı bildirməməsinə dəlillər:

كُنْ ədatının əbədi inkarı bildirməməsinə dair dəlillər çoxdur. Bunlardan ikisini qeyd etmək kifayət edər:

1. Qurani-Kərimin ﴿فَلَنْ أَكَلَّمَ الْيَوْمَ إِنْسِيًّا﴾ “*bu gün heç kimlə danışmayacağam*” (Məryəm surəsi, 26).

Əgər كُنْ əbədi inkarı bildirsəydi, o zaman الْيَوْمَ “*bu gün*” sözü ilə ziddiyyət təşkil edərdi. Yəni, məna belə olardı “*bu gün heç vaxt heç kimlə danışmayacağam*”.

2. Qurani-Kərimin ﴿وَلَنْ يَتَمَنَّوهُ أَبَدًا﴾ “*bunu heç vaxt diləməzlər*” (əl-Bəqərə, 95).

Əgər كُنْ ədatı əbədi inkar mənasını bildirsəydi, o zaman أَبَدًا “*heç vaxt*” sözünə ehtiyac olmazdı. Yəni, məna belə olardı “*bunu heç vaxt diləməzlər heç vaxt*”.

Beləliklə, biz felin hər üç zamanda (keçmiş, indiki və gələcək) inkarını öyrəndik.

1. Keçmiş zamanda مَا ədatı ilə: مَا ذَهَبْتُ إِلَى الْمَدْرَسَةِ أَمْسٍ dünün məktəbə getmədim.
2. İndiki-gələcək zamanda لَا ədatı ilə: لَا أَذْهَبُ إِلَى الْمَدْرَسَةِ الْيَوْمَ Bu gün məktəbə getmirəm.
3. Qəti gələcək zamanda كُنْ ədatı ilə: كُنْ أَذْهَبُ إِلَى الْمَدْرَسَةِ غَدًا sabah məktəbə getməyəcəm.

20. İYİRMİNCİ DƏRS

Təsniyənin hallanması və hal əlamətləri

إِعْرَابُ الْمُثَنَّى

Keçən dərslərimizdən birində isimlərin ikilik halı “təsniyəsi” barədə danışdıq¹ və bildik ki, isim və sifətlərin təsniyəsi sonlarına (نِ —) şəkilçisi artırılmaqla düzəlir. Bu şəkilçidə ۱ “əlif” hərfi tək (نِ —) halın adlıq hal əlamətini, yəni (نِ —) dammanı əvəz edir. ن “nun” hərfi isə tək halın tənvinini əvəz edir. lakin tək haldan fərqli olaraq təsniyə halındakı نِ “nun” hərfi yalnız izafə halında düşür². Cərr (yiyəlik) və nasb (təsirlik) hallarında ۱ “əlif” hərfi (يَ —) “yə” hərfinə çevrilir. Yəni, tək halın cərr əlaməti olan (نِ —) “kəsəni” və nasb əlaməti olan (نِ —) “fəthəni” يَ — “yə” hərfi əvəz edir. Beləliklə, cərr və nasb halında (نِ —) təsniyə şəkilçisi çevrilib (يَ —) olur.

Qayda: Təsniyənin (ikilik halın) raf (adlıq hal) əlaməti ۱ “əlif”, nasb (təsirlik hal) və cərr (yiyəlik hal) əlaməti isə يَ “yə”-dir. Məsələn:

جَاءَ الْيَوْمَ طَالِبَانِ جَدِيدَانِ Bu gün iki yeni tələbə gəldi.

رَأَيْتُ أَمَامَ الْمَدْرَسَةِ طَالِبَيْنِ جَدِيدَيْنِ Məktəbin qarşısında iki yeni tələbə gördüm.

هَذِهِ الْكُتُبُ لِلطَّالِبِينَ الْجَدِيدِينَ Bu kitablar iki yeni tələbənindir.

Qeyd: Gördüyümüz kimi təsniyə nasb və cərr hallarında eyni şəkilçini (يَ —) qəbul edir. Təsniyənin məhz hansı halda olması onun cümlədəki qrammatik yerinə görə müəyyənləşdirilir: məcrur halı tələb edən şəraitdədirsə məcrur, mənsub hal tələb edən şəraitdədirsə mənsub haldadır. Məsələn,

¹ Bax: I kitab 18-ci dərs.

² Təsniyə halında olan isimlərin izafəsini inşə-Allah gələcək dərslərimizdən biləcəyik.

طَالِبِينَ "məfulun bih" cümləsində رَأَيْتُ أَمَامَ الْمَدْرَسَةِ طَالِبِينَ جَدِيدِينَ olduğu görə mənsubdur.

طَالِبِينَ sözü لِ hərfü cümləsində هَذِهِ الْكُتُبُ لِلطَّالِبِينَ الْجَدِيدِينَ cərrindən sonra gəldiyinə görə məcrurdur.

"Onlardan (ikisindən) biri , digəri isə" ifadəsi

"أَحَدُهُمَا , وِ الْآخَرُ " وِ "إِحْدَاهُمَا , وِ الْآخَرَى "

Bu ifadə ərəb dilində kişi cinsi üçün "..... وِ الْآخَرُ" kimi, qadın cinsi üçün isə, "..... وِ الْآخَرَى" kimi işlənir.

Məsələn:

عِنْدِي قَلَمَانِ، أَحَدُهُمَا أَزْرَقُ وَالْآخَرُ أَحْمَرُ.

Məndə iki qələm var, (onlardan) biri göy, digəri isə, qırmızıdır.

لِي أُخْتَانِ، إِحْدَاهُمَا مُدْرَسَةٌ وَالْآخَرَى مُمْرِضَةٌ.

Mənim iki bacım var, (onlardan) biri müəllimə, digəri isə tibb bacısıdır.

21. İYİRMİ BİRİNCİ DƏRS

Mudari felinin لَمَّ və لَمَّا ədatları ilə cəzm olunması

جَزْمُ الْمُضَارِعِ بِـ"لَمْ" و "لَمَّا"

Mudari felini cəzm edən ədatlardan ikisi də لَمْ "-ma/-mə" və لَمَّا "hələ -ma/-mə" ədatlarıdır. Bu iki ədat mudari fellərinə daxil olub onları cəzm etməklə yanaşı feli keçmiş zamanda inkar edirlər. Bu səbəbdən də bu iki ədata حَرْفُ جَزْمٍ و نَفْيٍ و قَلْبٍ "cəzm, inkar və çevirən" ədat deyirlər. حَرْفُ جَزْمٍ "cəzm ədatıdır" çünki mudari felini cəzm edir, حَرْفُ نَفْيٍ "inkar ədatıdır" çünki feli inkar edir, حَرْفُ قَلْبٍ "çevirən ədatdır" çünki indiki zaman felini mənaca keçmiş zamana aid edir və fel bitmiş keçmiş zaman bildirir. Məsələn:

يَذْهَبُ - لَمْ يَذْهَبْ = مَا ذَهَبَ (getmədi)

يَذْهَبُونَ - لَمْ يَذْهَبُوا = مَا ذَهَبُوا (getmədilər)

لَمْ və لَمَّا ədatlarının hər ikisi mudari felini cəzm edərək felin bitmiş keçmiş zamanda inkarını bildirirlər. Buna baxmayaraq, mənə baxımından aralarında fərq vardır. لَمَّا ədatı ilə inkar olunan fel "hələ -ma/-mə" mənasını verir və felin danışılan vaxta qədər inkar olunduğunu, lakin sonradan bu inkarın aradan qaldırılı biləcəyinin mümkünlüyünü bildirir. Məsələn:

يَكْتُبُ - لَمَّا يَكْتُبُ = مَا كَتَبَ إِلَى الْآنَ (hələ yazmayıb)

Allah ﷻ buyurur:

﴿قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا وَلَكِنْ قُولُوا أَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ﴾

"Bədəvilər: "Biz iman gətirdik!"- dedilər. De: "Siz qəlbən iman gətirmədiniz! Ancaq: "Biz müsəlman olduq!"- deyin. İman sizin qəlblərinizə hələ daxil olmamışdır" (əl-Hucurat surəsi, 14)

Allah ﷻ buyurur:

﴿بَلْ لَمَّا يَدُوْقُوا عَذَابِ﴾

“Xeyr, onlar Mənim əzabımı hələ dadmayıblar” (Sad surəsi, 8)

Yəni, hələ dadmayıblar, sonra isə dadacaqlar.

Həmçinin, لَمَّا ədatının feli məlumdursa, danışiq əsnasında pozula bilər və sualı cavablandırarkən yalnız لَمَّا ilə kifayətlənmək olar. لَمْ ədatında isə bu mümkün deyil və mütləq fel qeyd olunmalıdır. Məsələn:

أَكْتَبْتَ الدَّرْسَ؟ لَمَّا. (أي: لَمَّا أَكْتُبُ)

Dərsi yazdınmı? Hələ yox. (yəni: hələ yazmamışam)

Sözün növləri¹

أَقْسَامُ الْكَلِمَةِ

Ərəb dilində hər bir cümlənin tərkibində olan sözlər üç şeydən biridir:

1. İsim;
2. Fel;
3. Hərf².

Yəni, əgər biz ərəb dilində deyilən istənilən cümləni araşdırsaq görərik ki, cümlənin təşkil olunduğu sözlər bu üç növdən biridir.

1. **İsim** – müstəqil mənə daşıyan, əşya, keyfiyyət, say və ad bildirən sözlərdir. Məsələn: الْكِتَابُ, مُحَمَّدٌ, جَدِيدٌ və s.
2. **Fel** – hərəkətin icrasının müxtəlif zamanlarda baş verməsini bildirir. Məsələn: ذَهَبَ, يَذْهَبُ, إِذْهَبُ
3. **Hərf¹** – ayrılıqda müstəqil mənə daşımayan və yalnız digər sözlər ilə birləşərkən mənə ifadə edən sözlərdir. Məsələn: فِي, عَلَى, إِنَّ, لَمْ, بِ—

¹ Bu mövzu Azərbaycan dili qrammatikasında “Nitq hissələri” kimi tanınır.

² Yəni: ədatlar.

Bu nitq hissələrinin hər birinin özlərinə xas olan əlamətləri vardır.

İsmın əlamətləri:

1. ٱ artiklinin daxil olması;
2. Tənvın;
3. Hərfu cərrlərlə işlənməsi;
4. İkilik və cəm hallarında ola bilməsi;
5. Məcrur (yiyəlik halda) olması;

Qeyd: Sifət, say, əvəzlik və zərf kimi yerdə qalan nitq hissələri ismin əlamətlərini qəbul etmələrində ismə bənzədikləri üçün “isim” qrupuna aid edilmişdir.

Felin əlamətləri:

1. (تُ, تِ, تِ, تِ, تِ və s.) şəxs sonluqlarının qəbul etməsi;
2. Zamana və hərəkətə dəlalət etməsi;
3. (س, سَوْفَ, كُنْ, كَمْ, لَمَّا, قَدْ) kimi felə xas olan ədatları qəbul etməsi.

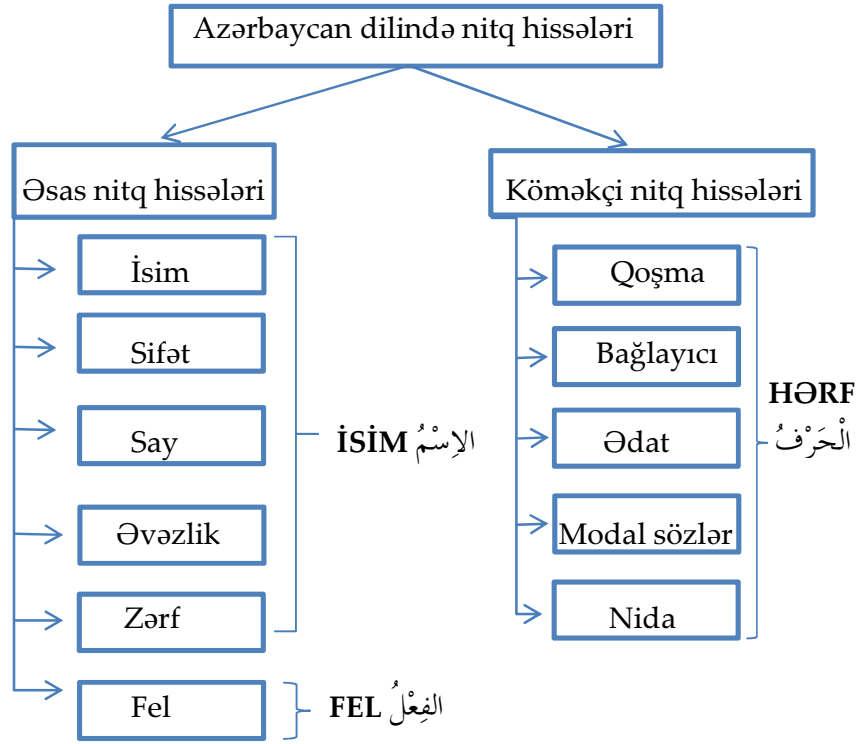
Hərfin əlaməti:

Nə felin, nə də ismin əlamətlərini qəbul etməyənlər isə hərflərdir.

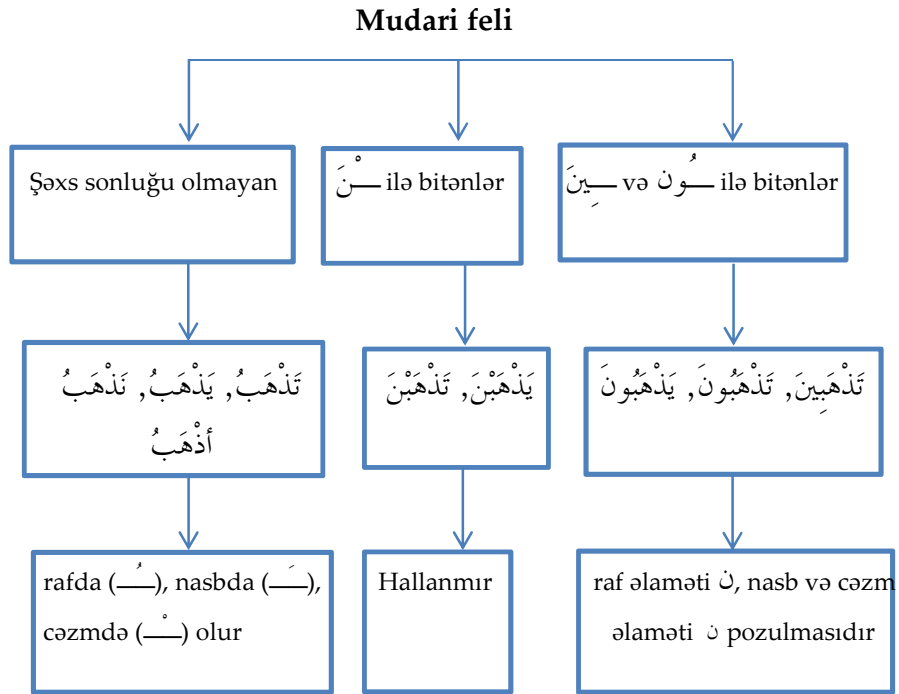
Qeyd 1: Azərbaycan dili qrammatikasında köməkçi nitq hissələri (qoşma, bağlayıcı, ədat, modal sözlər, nida) ərəb dili qrammatikasında “hərflər” qrupuna daxildir.

Qeyd 2: Bütün hərflər məbnidir. Yəni, hallanmırlar və amilin təsiri ilə sonları dəyişmir.

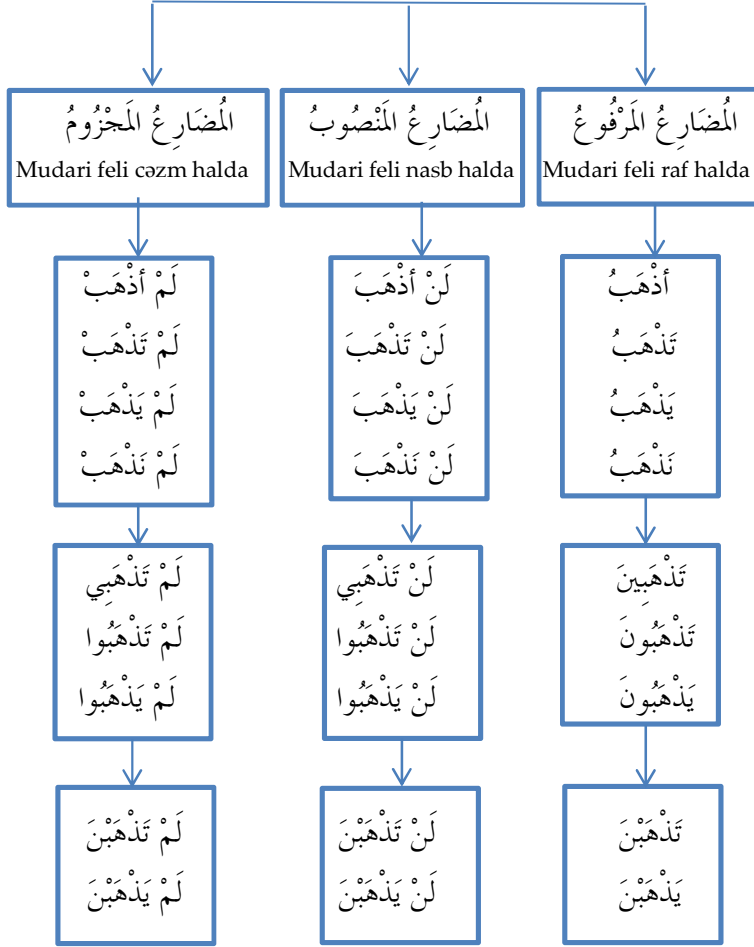
¹ Hərflər dedikdə - burada səslərin işarəsini bildirən lüğəti mənə deyil, istilahi mənə nəzərdə tutulur. İstilahi mənada “hərflər” bir və ya bir neçə hərfdən də ibarət ola bilər.

22. İYİRMİ İKİNCİ DƏRS
Mudari felinin üç halı
حَالَاتُ الْمُضَارِعِ الثَّلَاثُ

Mudari felinin hallanması və hal əlamətləri

23. İYİRMİ ÜÇÜNCÜ DƏRS

Düzgün muzəkkər cəmin hallanması

إِعْرَابُ جَمْعِ الْمَذْكَرِ السَّلَامِ

Keçən dərslərimizdən bilirik ki, جَمْعُ الْمَذْكَرِ السَّلَامِ “düzgün muzəkkər cəmi” isimlərin sonlarına (— وَنْ) şəkilçisi artırılmaqla düzəlir. İkilik halda (təsniyədə) olduğu kimi burada da و “vav” hərfi tək الْمَفْرَدُ halın adlıq hal əlamətini, yəni (—) dammanı əvəz edir. ن “nun” hərfi isə tək halın tənvinini əvəz edir. Lakin tək haldan fərqli olaraq təsniyə halındakı ن “nun” hərfi yalnız izafə halında düşür¹. Cərr (yiyəlik) və nasb (təsirlik) hallarında و “vav” hərfi ي — özündən əvvəlki hərf kəsərə olan “yə” hərfinə çevrilir. Yəni, tək halın cərr əlaməti olan (—) “kəsəni” və nasb əlaməti olan (—) “fəthəni” ي — “yə” hərfi əvəz edir. Beləliklə, cərr və nasb halında (— وَنْ) cəm şəkilçisi çevrilib (— يَنْ) olur.

Qayda: Düzgün muzəkkər cəmin raf (adlıq hal) əlaməti و “vav”, nasb (təsirlik hal) və cərr (yiyəlik hal) əlaməti isə ي “yə”-dir.
Məsələn:

جَاءَ الْيَوْمَ مُدْرِّسُونَ جُدِّدًا. Bu gün yeni müəllimlər gəldi

رَأَيْتُ أَمَامَ الْمَدْرَسَةِ مُدْرِّسِينَ جُدِّدًا Məktəbin qarşısında yeni müəllimləri gördüm

هَذِهِ الْكُتُبُ لِلْمُدْرِّسِينَ الْجُدِّدِ Bu kitablar yeni müəllimlərinindir

Qeyd 1: Gördüyümüz kimi düzgün muzəkkər cəmi nasb və cərr hallarında eyni şəkilçini (— يَنْ) qəbul edir. İsmi məhz hansı halda olması onun cümlədəki qrammatik yerinə görə

¹ Düzgün muzəkkər cəmlərin izafəsini gələcək dərslərimizdən biləcəyik inşaallah.

müəyyənləşdirilir: məcrur halı tələb edən şəraitdədirsə məcrur, mənsub halı tələb edən şəraitdədirsə mənsub haldadır. Məsələn,

رَأَيْتُ أَمَامَ الْمَدْرَسَةِ مُدْرَسِينَ جُدْدًا cümləsində مُدْرَسِينَ “məfulun bih” olduğuna görə mənsubdur.

لِ هَذِهِ الْكُتُبِ لِلْمُدْرَسِينَ الْجُدِّ cümləsində isə مُدْرَسِينَ məcrurdur, لِ hərflu cərrindən sonra gəlidiyinə görə.

Qeyd 2: Təsniyənin və düzgün muzəkkər cəmin hallanma qaydasından görürük ki, həm təsniyənin, həm də düzgün muzəkkər cəmin cərr və nasb əlamətləri ي “yə”- dir. Lakin diqqət etsək görürük ki, təsniyənin cərr və nasb əlaməti olan ي “yə”- dən əvvəlki hərəkə (—) fəthədir, ي “yə”- dən sonrakı ن “nun” hərfinin hərəkəsi isə (—) kəsredir (نَ), düzgün muzəkkər cəmdə isə ي “yə”- dən əvvəlki hərəkə (—) kəsredir, ي “yə”- dən sonrakı ن “nun” hərfinin hərəkəsi isə (—) fəthədir (نَ). Məsələn:

رَأَيْتُ أَمَامَ الْمَدْرَسَةِ مُدْرَسِينَ جَدِيدِينَ.

Məktəbin qarşısında iki yeni müəllim gördüm.

رَأَيْتُ أَمَامَ الْمَدْرَسَةِ مُدْرَسِينَ جُدْدًا

Məktəbin qarşısında yeni müəllimləri gördüm.

Hallanmada “düzgün muzəkkər cəmə” aid edilən isimlər

الْمُلْحَقُ بِجَمْعِ الْمَذْكَرِ السَّلَامِ

عِشْرُونَ, ثَلَاثُونَ, أَرْبَعُونَ, خَمْسُونَ,) 20 – dən 90-a kimi onluq saylar (سِتُّونَ, سَبْعُونَ, ثَمَانُونَ, تِسْعُونَ düzgün muzəkkər cəmlər kimi hallandığına görə الْمُلْحَقُ بِجَمْعِ الْمَذْكَرِ السَّلَامِ “düzgün muzəkkər cəminə” aid edilirlər. Bu onluqların təkli olmadığına görə biz onları “düzgün muzəkkər cəm” deyil, “düzgün muzəkkər cəminə” aid edilənlər adlandırırıq. Çünki, bildiyimiz kimi, “düzgün muzəkkər cəm” təkli

sonuna (وَنَ) şəkilçisi artırılmaqla düzəlidir. Onluqların isə təkli olmadığına görə cəm adlana bilməzlər. Lakin sonları (وَنَ) şəkilçisi ilə bitdiyinə və bu şəkilçi cərr və nasb halında (وَنَ) şəkilçisinə çevrildiyinə görə **hallanmada “düzgün muzəkkər cəmə” aid edilirlər.** Məsələn:

فِي الْفَصْلِ عِشْرُونَ طَالِبًا.
رَأَيْتُ فِي الْفَصْلِ عِشْرِينَ طَالِبًا.
هَذِهِ الْكُتُبُ لِعِشْرِينَ طَالِبًا.

Birinci cümlədə “عِشْرُونَ” xəbərdir, mərfudur və raf əlaməti و “vav”-dır. İkinci cümlədə isə عِشْرِينَ məfulun bihdir, mənsubdur və nasb əlaməti ي “yə”- dir. Üçüncü cümlədə isə عِشْرِينَ sayı ل hərfu-cərr-i ilə məcrurdur və cərr əlaməti ي “yə”- dir.

Gördüyümüz kimi, “عِشْرُونَ” onluq sayının hallanması və hal əlamətləri “düzgün muzəkkər cəmin” hallanması və hal əlamətləri ilə eynidir. Buna görə də “düzgün muzəkkər cəminə” aid edilir. Həmçinin, 20-dən 90-a kimi digər onluqlar da bu cür hallanır.

Madi (keçmiş zaman) felinin لا ədatı ilə inkarı

نَفْيُ الْمَاضِي بِـ"لَا" النَّافِيَةِ

Bildiyimiz kimi madi (keçmiş zaman) feli مَا ədatı ilə, mudari (indiki zaman) feli isə لا ədatı ilə inkar olunur. Məsələn:

مَا ذَهَبَ حَامِدٌ إِلَى الْمَكْتَبَةِ أَمْسٍ. – Həmid dünən kitabxanaya getmədi.

لَا يَذْهَبُ حَامِدٌ إِلَى الْمَكْتَبَةِ كُلَّ يَوْمٍ. – Həmid hər gün kitabxanaya getmir.

Həmçinin, öyrəndik ki, mudari feli də مَا ədatı ilə inkar oluna bilər və bu zaman hərəkəti danışıq momentində (hazırda) inkar edir¹. Məsələn:

¹ Bax: 15-ci dərs.

أَنَا مَا أَشْرَبُ الْقَهْوَةَ الْآلَانَ - Mən indi qəhvə içmirəm.

Bilin ki, madi (keçmiş zaman) feli ﻻ ədatı ilə inkar oluna bilər, lakin bir şərtlə:

Qayda: Madi feli ﻻ ədatı ilə inkar olunduqda mütləq ﻻ təkrarən işlənməlidir. Bu zaman "ﻻ ,.... ﻻ" ifadəsi "nə, nə də" mənasını verir. Məsələn:

لَا أَكَلْتُ وَلَا شَرِبْتُ. - **Nə** yedim, **nə də** içdim.

Allah ﷻ Qurani Kərimdə buyurur:

﴿فَلَا صَدَّقَ وَلَا صَلَّى﴾

"O kafir nə Qurani təsdiq etdi, nə də namaz qıldı" (əl-Qiyamə, 31)

24. İYİRMİ DÖRDÜNCÜ DƏRS

Saylar (təkrar)

مُرَاجَعَةُ الْعَدَدِ

Say – miqdar və kəmiyyət bildirən isimlərdir. Ərəb dilində saylar (الْعَدَدُ) aid olduqları isimlərlə (الْمَعْدُودُ) müxtəlif növ söz birləşmələri əmələ gətirir. Bu nöqtəyi nəzərdən miqdar sayları aşağıdakı növlərə bölünür:

1. الْعَدَدُ الْمَفْرَدُ – mufrad (sadə) saylar (3-10)
2. الْعَدَدُ الْمُرَكَّبُ – mürəkkəb saylar (11-19)
3. الْعُقُودُ – onluqlar (20-90)
4. الْعَدَدُ الْمَعْطُوفُ – məatuf (bağlayıcı ilə ətf olunmuş) saylar (21-99)

Saylara الْعَدَدُ “ədəd”, saylardan sonra gələn sözlərə isə الْمَعْدُودُ “məadud” (sayılan) deyilir.

Bir və iki sayları (1-2)

Muənnəs isimlə işləndikdə	Muzəkkər isimlə işləndikdə	Saylar
وَاحِدَةٌ	وَاحِدٌ	Bir
اِثْنَانِ	اِثْنَانِ	İki

“Bir” və “iki” sayları sifət xüsusiyyətinə malik olduqları üçün “məadud”dan (sayılan isimdən) sonra gəlib onunla cinsə və hala görə uzlaşır. Həm də bu saylar “məadud”la məntiqi vurğu məqsədi ilə işlədilir. Çünki, isimlərin tək və ikilik halda olmasını göstərən xüsusi forma vardır. Məsələn:

رِسَالَةٌ – hər hansı bir məktub → رِسَالَةٌ وَاحِدَةٌ – yalnız bircə məktub;

كِتَابَانِ – iki kitab, → كِتَابَانِ اِثْنَانِ - yalnız ikicə kitab

Sadə (mufrad) saylar (3-10)

العَدَدُ الْمَفْرَدُ

“Üç” ثَلَاثَةٌ sayından etibarən miqdar sayları növlərindən asılı olmayaraq “məadud”dan əvvəl gəlir və onunla müxtəlif növ söz birləşmələri əmələ gətirirlər.

Birinci qrup العَدَدُ الْمَفْرَدُ mufrad (sadə) saylar; 3-10 kimi saylardır. Ona görə الْمَفْرَدُ (sadə) adlanır ki, bir sözdən ibarətdir.

Qayda: 3-10 kimi العَدَدُ الْمَفْرَدُ mufrad (sadə) saylar “məadud”la tərəfləri əks qrammatik cins olan izafət əmələ gətirir. Məsələn:

العَدَدُ الْمَفْرَدُ مَعَ الْمَعْدُودِ الْمَذَكَّرِ Muzəkkər isimlə işlədildikdə	العَدَدُ الْمَفْرَدُ مَعَ الْمَعْدُودِ الْمُؤَنَّثِ Muənnəs isimlə işlədildikdə
ثَلَاثَةُ طُلَّابٍ	ثَلَاثُ طَالِبَاتٍ
أَرْبَعَةُ طُلَّابٍ	أَرْبَعُ طَالِبَاتٍ
خَمْسَةُ طُلَّابٍ	خَمْسُ طَالِبَاتٍ
سِتَّةُ طُلَّابٍ	سِتُّ طَالِبَاتٍ
سَبْعَةُ طُلَّابٍ	سَبْعُ طَالِبَاتٍ
ثَمَانِيَةُ طُلَّابٍ	ثَمَانِي طَالِبَاتٍ
تِسْعَةُ طُلَّابٍ	تِسْعُ طَالِبَاتٍ
عَشْرَةُ طُلَّابٍ	عَشْرُ طَالِبَاتٍ

العَدَدُ الْمُرَكَّبُ Mürəkkəb ədədlər (11-19)

İkinci qrup “mürəkkəb saylar” العَدَدُ الْمُرَكَّبُ 11-dən 19-a kimi saylardır. الْمُرَكَّبُ “mürəkkəb” adlanmasına səbəb budur ki, bu saylarda təklidlərlə onluqlar bir-birinə bağlayıcısız, sanki bir

mürəkkəb söz kimi birləşmişlər. Həmçinin, mürəkkəb saylarda hər iki hissə (həm təklik, həm də onluq) hallanmır və daim fəthə (—) ilə bitir. Hallanma yalnız “on iki” sözündəki اِثْنَا, اِثْنَا “iki” sayında baş verir. اِثْنَا, اِثْنَا sayları cərr və nasb halında çevrilib اِثْنِي və اِثْنِي olurlar.

Mürəkkəb saylarda “bir” və “iki”- ni çıxmaq şərti ilə yerdə qalan 3-9 təklikləri “məadud”la əks cinsdə olur. Onluq عَشْرَ isə “məadud”la eyni cinsdə olur. Qadın cinsində عَشْرَ sözündəki ش hərfi sukunlaşib عَشْرَةَ olur. Mürəkkəb saylarda “məadud” təmyiz, yəni tək, qeyri-müəyyənlikdə və təsirlikdə olur. Beləliklə, 11-19 sayları aşağıdakı kimidir:

العَدَدُ الْمُرَكَّبُ مَعَ الْمَعْدُودِ الْمَذَكَّرِ		العَدَدُ الْمُرَكَّبُ مَعَ الْمَعْدُودِ الْمَوْثُوثِ
Muzəkkər isimlə işlədildikdə		Muənnəs isimlə işlədildikdə
<p>أَحَدٌ عَشَرَ طَالِبًا</p> <p>اِثْنَا عَشَرَ طَالِبًا</p> <p>ثَلَاثَةٌ عَشَرَ طَالِبًا</p> <p>أَرْبَعَةٌ عَشَرَ طَالِبًا</p> <p>خَمْسَةٌ عَشَرَ طَالِبًا</p> <p>سِتَّةٌ عَشَرَ طَالِبًا</p> <p>سَبْعَةٌ عَشَرَ طَالِبًا</p> <p>ثَمَانِيَةٌ عَشَرَ طَالِبًا</p> <p>تِسْعَةٌ عَشَرَ طَالِبًا</p>	<p>hər iki hissə</p> <p>“məadud”la eyni cinsdədir</p> <p>I hissə (3-9)</p> <p>“məadud”un əks cinsindədir</p> <p>II hissə (on)</p> <p>“məadud”la eyni cinsdədir</p>	<p>إِحْدَى عَشْرَةَ طَالِبَةً</p> <p>اِثْنَانِ عَشْرَةَ طَالِبَةً</p> <p>ثَلَاثَ عَشْرَةَ طَالِبَةً</p> <p>أَرْبَعَ عَشْرَةَ طَالِبَةً</p> <p>خَمْسَ عَشْرَةَ طَالِبَةً</p> <p>سِتَّ عَشْرَةَ طَالِبَةً</p> <p>سَبْعَ عَشْرَةَ طَالِبَةً</p> <p>ثَمَانِيَةَ عَشْرَةَ طَالِبَةً</p> <p>تِسْعَ عَشْرَةَ طَالِبَةً</p>

العُقُودُ Onluqlar (20-30-...-90)

العُقُودُ sözünün hərfi mənası “düyünlər” deməkdir. Sayarkən onluqlara çatanda sanki düyün vurub növbəti onluğa keçirsən. العُقُودُ “onluqlar” 20-dən 90-a kimi onluqları əhatə edir. Ötən dərslərimizdən bilirik ki, bu onluqlar جَمْعُ الْمَذَكَّرِ السَّالِمِ “düzgün muzəkkər” cəmə aid edirlər. “İyirmi” عِشْرُونَ sözünü çıxmaq şərti ilə yerdə qalan 30-dan 90-a kimi onluqlar 3-dən 9-a kimi təkliklərin — — siz variantına وَنْ — artırmaqla düzəlir. Bu şəkilçi cərr və nasb hallarında çevrilib بَيْنَ — olur. Məsələn:

ثَلَاثٌ — ثَلَاثُونَ (30), أَرْبَعٌ — أَرْبَعُونَ (40), خَمْسٌ — خَمْسُونَ (50), سِتٌّ — سِتُّونَ (60), سَبْعٌ — سَبْعُونَ (70), ثَمَانٍ — ثَمَانُونَ (80), تِسْعٌ — تِسْعُونَ (90).

Qeyd: العُقُودُ 20-90 “onluqları” həm muzəkkər, həm də muənnəs məadudlarla işlənərkən dəyişməz qalırlar. Məsələn:

عِشْرُونَ طَالِبًا / عِشْرُونَ طَالِبَةً
ثَلَاثُونَ طَالِبًا / ثَلَاثُونَ طَالِبَةً

العَدَدُ الْمَعْطُوفُ Məatuf (bağlayıcı ilə ətf olunmuş) saylar 21-99

Məatuf saylar 21-dən 99-a kimi olan sayları əhatə edir. Bu növ saylarda da təkliklər onluqlardan əvvəl gəlir və onlara و bağlayıcısı vasitəsilə birləşirlər. الْمَعْطُوفُ (bağlayıcı ilə ətf olunmuş) adlanmasına səbəb də məhz budur. Mürəkkəb saylardan fərqli olaraq məatuf saylarda hər iki hissə (təklik və onluq) hallanandır. Təkliklər adi isimlər kimi, onluqlar isə “düzgün muzəkkər cəm” kimi hallanır. Məatuf saylarda “məadud” mürəkkəb saylardakı kimi təkdə, qeyri-müəyyənlikdə və nasbda olur. Məsələn:

Muənnəs məadudla işlədildikdə	Muzəkkər məadudla işlədildikdə
إِحْدَى وَعِشْرُونَ طَالِبَةً.	21 وَاحِدٌ وَعِشْرُونَ طَالِبًا.
اِثْنَتَانِ وَعِشْرُونَ طَالِبَةً.	22 اِثْنَانِ وَعِشْرُونَ طَالِبًا.
ثَلَاثٌ وَعِشْرُونَ طَالِبَةً.	23 ثَلَاثَةٌ وَعِشْرُونَ طَالِبًا.
أَرْبَعٌ وَعِشْرُونَ طَالِبَةً.	24 أَرْبَعَةٌ وَعِشْرُونَ طَالِبًا.
خَمْسٌ وَعِشْرُونَ طَالِبَةً.	25 خَمْسَةٌ وَعِشْرُونَ طَالِبًا.
سِتٌّ وَعِشْرُونَ طَالِبَةً.	26 سِتَّةٌ وَعِشْرُونَ طَالِبًا.
سَبْعٌ وَعِشْرُونَ طَالِبَةً.	27 سَبْعَةٌ وَعِشْرُونَ طَالِبًا.
ثَمَانٍ وَعِشْرُونَ طَالِبَةً.	28 ثَمَانِيَةٌ وَعِشْرُونَ طَالِبًا.
تِسْعٌ وَعِشْرُونَ طَالِبَةً.	29 تِسْعَةٌ وَعِشْرُونَ طَالِبًا.
ثَلَاثُونَ طَالِبَةً.	30 ثَلَاثُونَ طَالِبًا.

Qeyd: Mürəkkəb saylarda olduğu kimi məatuf saylarda da “bir” və “iki” sayları “məadud”la eyni cinsdə olur, yerdə qalan 3-9 təklilikləri isə məadudun əks cinsində olur və bu hal bütün onluqlarda baş verir.

“Yüz” və “min” sayları مِائَةٌ و ألف

مِائَةٌ “yüz” və ألف “min” sayları da 3-9 sayları kimi məadudla izafə qaydasında işlənir, lakin burada məadud cəmdə deyil, təkdə olur. Həm də, مِائَةٌ və ألف sayları muzəkkər və muənnəs məadudlar üçün eyni işlənir, dəyişmir. Məsələn:

مِائَةٌ طَالِبٍ / مِائَةٌ طَالِبَةٍ
ألف طَالِبٍ / ألف طَالِبَةٍ

Qeyd: مائة sözündəki əlif hərfi (ا) yalnız şəkli xarakter daşıyır və oxunmur. Bəzi kitablarda, əlifsiz مئة kimi yazılır. Hər iki yazılışda eyni oxunur.

“İki yüz” və “iki min” sayları مائة “yüz” və ألف “min” saylarının təsniyə (ikilik hal) forması ilə ifadə olunur. Yəni sonlarına ان — şəkilçisi əlavə etməklə düzəlir və təsniyəyə aid qaydalar əsasında da hallanır. Məsələn:

مئتان – iki yüz, ألفان – iki min.

مئتا طالب / مئتا طالبة / مئتي طالب / مئتي طالبة
 ألفا طالب / ألفا طالبة / لألفي طالب / لألفي طالبة
 رأيت مئتي طالب و ألفي مدرّس

İki yüz tələbə və iki min müəllim gördüm.

300 – 900 yüzlük sayları

300 – dən 900 – a kimi yüzlüklər ٣٠٠ – siz 3-9 saylarını مائة “yüz” sayına izafə etməklə düzəlir. Bu zaman مائة “yüz” kəmiyyət cəmdə deyil, təkdə olur. İzafə tərkibli bu yüzlüklər sözün deyilişinə təsir etmədən həm ayrı, həm də bir yerdə yazıla bilər. Çox vaxt bir yerdə yazılırlar. 300 – 900 yüzlükləri də həm muzəkkər, həm də muənnəs məadud üçün dəyişməz qalırlar. Məsələn:

Üç yüz tələbə/talibə.	ثلاثمائة طالب / طالبة
Dörd yüz tələbə/talibə.	أربعمائة طالب / طالبة
Beş yüz tələbə/talibə.	خمس مائة طالب / طالبة
Altı yüz tələbə/talibə.	ست مائة طالب / طالبة
Yeddi yüz tələbə/talibə.	سبع مائة طالب / طالبة

Səkkiz yüz tələbə/talibə.	ثَمَانِمِائَةَ طَالِبٍ / طَالِبَةٍ
Doqquz yüz tələbə/talibə.	تِسْعِمِائَةَ طَالِبٍ / طَالِبَةٍ

Qeyd 1: Yüzlük bildirən saylar da məadudla izafə əmələ gətirdiyi üçün öz tənvinlərini itirirlər.

Qeyd 2: Hallanma zamanı izafə qaydasında olduğu kimi mudaf (3-9 sayları) dəyişəcək, mudafun ileyh ("yüz" sayı) isə daim məcrur olacaq. Məsələn:

جَاءَ ثَلَاثِمِائَةَ طَالِبٍ Üç yüz tələbə gəldi
هَذِهِ الْكُتُبُ لِثَلَاثِمِائَةِ طَالِبٍ Bu kitablar üç yüz tələbənindir
رَأَيْتُ ثَلَاثِمِائَةَ طَالِبٍ Üç yüz tələbə gördüm

Minliklər

Ərəb dilində "üç min" və daha yuxarı minliklər "ألف" "min" sözünün keçdiyimiz miqdar saylarına məadud etməklə düzəlir. Məsələn: "üç min, dörd min on min" minlikləri 3-10 miqdar saylarını "ألف" "min" sözünün cəmi olan آلاف ilə işlədilməsi yolu ilə ifadə olunur. Sayılan isim (məadud) isə آلاف sözünə izafə olunur. Yüzlüklərdə olduğu kimi minliklər də, muzəkkər və muənnəs mədullarla dəyişməz qalırlar. Məsələn:

Üç min tələbə/talibə. ثَلَاثَةُ آلَافٍ طَالِبٍ / طَالِبَةٍ
Dörd min tələbə/talibə. أَرْبَعَةُ آلَافٍ طَالِبٍ / طَالِبَةٍ
Beş min tələbə/talibə. خَمْسَةُ آلَافٍ طَالِبٍ / طَالِبَةٍ
Altı min tələbə/talibə. سِتَّةُ آلَافٍ طَالِبٍ / طَالِبَةٍ
Yeddi min tələbə/talibə. سَبْعَةُ آلَافٍ طَالِبٍ / طَالِبَةٍ
Səkkiz min tələbə/talibə. ثَمَانِيَةُ آلَافٍ طَالِبٍ / طَالِبَةٍ

Doqquz min tələbə/talibə.

تِسْعَةُ آلَافٍ طَالِبٍ / طَالِبَةٍ

On min tələbə/talibə.

عَشْرَةُ آلَافٍ طَالِبٍ / طَالِبَةٍ

Həmçinin, digər minliklərdə də أَلْفٌ “min” sözü işləndiyi sayın məaduduna uyğun olur. Məsələn: “on bir min” أَحَدَ عَشَرَ أَلْفًا ... “iyirmi min” عِشْرُونَ أَلْفًا və s. bu qaydada olur. “yüz min” - مِائَةُ أَلْفٍ, “iki yüz min” - مِائَتَا أَلْفٍ, “üç yüz min” - ثَلَاثُمِائَةَ أَلْفٍ, və s. Məadudla işləndikdə isə “min” أَلْفٌ sözü məaduda izafə olunur. Məsələn:

Yüz min tələbə/talibə.

مِائَةُ أَلْفٍ طَالِبٍ / طَالِبَةٍ

İki yüz min tələbə/talibə.

مِائَتَا أَلْفٍ طَالِبٍ / طَالِبَةٍ

Üç yüz min tələbə/talibə.

ثَلَاثُمِائَةَ أَلْفٍ طَالِبٍ / طَالِبَةٍ

Dörd yüz min tələbə/talibə.

أَرْبَعُمِائَةَ أَلْفٍ طَالِبٍ / طَالِبَةٍ

Mürəkkəb miqdar saylarının işlənməsi qaydası

“Mürəkkəb miqdar sayları” dedikdə təklük, onluq, yüzlük, minlik, on minlik və i. a. ədədlərdən təşkil olunmuş saylar nəzərdə tutulur. Məsələn: 56478, 2366, 1976, ... və s. bu kimi saylar nəzərdə tutulur. Bu cür mürəkkəb miqdar sayları aşağıdakı qaydalara əsasən ifadə olunur:

1. Mürəkkəb sayların tərkibindəki say qrupları¹ bir-birinə və bağlayıcısı vasitəsilə bağlanır və oxunarkən həm sağdan, həm də soldan başlanıla bilər. Lakin soldan başlayaraq oxumaq daha düzgündür.

Məsələn, **soldan oxunuşa misal:**

“min doqquz yüz yetmiş altı” (1976) – أَلْفٌ وَ تِسْعُمِائَةٌ وَ سِتُّ وَ سَبْعُونَ

¹ Say qrupları dedikdə yuxarıda qeyd etdiyimiz “müfrad”, “mürəkkəb”, “mə`tuf”, “onluqlar” və s. nəzərdə tutulur.

Sağdan oxunuşa misal:

“altı min beş yüz qırx üç” (6543) - ثَلَاثَةٌ وَأَرْبَعُونَ وَخَمْسُمِائَةٍ وَسِتَّةُ آلَافٍ

2. Mürəkkəb saylarda məadud sonuncu say qrupuna uyğun olur. Yəni, əgər sonuncu say qrupu sadə say (3-9) olarsa, deməli məadud cəmdə və izafət tərkibli olmalıdır. Əgər sonuncu qrup 11 – dən 99 –a kimi say olarsa, məadud təkdə və nasbda olmalıdır və s. bu qaydada. Məsələn:

6543 riyal	ثَلَاثَةٌ وَأَرْبَعُونَ وَخَمْسُمِائَةٍ وَسِتَّةُ آلَافٍ رِيَالٍ
5709 riyal	خَمْسَةُ آلَافٍ وَ سَبْعُمِائَةٍ وَ تِسْعَةُ رِيَالَاتٍ
1976 riyal	أَلْفٌ وَ تِسْعُمِائَةٍ وَ سِتَّةٌ وَ سَبْعُونَ رِيَالًا
5700 riyal	خَمْسَةُ آلَافٍ وَ سَبْعُمِائَةٍ رِيَالٍ

Birinci misalda görürük ki, mürəkkəb say آلَافٍ sayı ilə bitdiyi üçün رِيَالٍ məadudu təkdə və izafət tərkibində işlənib. İkinci misalda mürəkkəb say تِسْعَةٌ sayı ilə bitdiyi üçün رِيَالٍ məadudu cəmdə və izafət tərkibində رِيَالَاتٍ işlənib. Üçüncü misalda mürəkkəb say سَبْعُونَ sayı ilə bitdiyi üçün رِيَالًا məadudu təkdə və nasbda işlənib. Dördüncü misalda mürəkkəb say سَبْعُمِائَةٍ yüzlüyü ilə bitdiyi üçün məadud رِيَالٍ təkdə və izafət tərkibində işlənib.

3. “Bir” və ya “iki” ilə bitən yüzlik və minliklərdən (101, 102, 201, 202, 1001, 1002, və s.) sonra məadud çox vaxt yüzlik və ya minliklə işlənir, و bağlayıcısından sonra gələsi “bir” və ya “iki” isə məadudun özü ilə ifadə edilir. Belə ki, “bir”i bildirmək üçün məadud tək qeyri-müəyyənlikdə, “iki”ni bildirmək üçün isə təsniyədə işlədilərək hallanmada ümumi amilə tabe olur. Məsələn:

1001 Min bir gecə. أَلْفٌ لَيْلَةٌ وَ لَيْلَةٌ

1002 Min iki gecə. أَلْفٌ لَيْلَةٌ وَ لَيْلَتَانِ

4. Ərəb dilində illər sıra sayları ilə deyil miqdar sayları ilə ifadə edilir. سَنَةٌ və ya عَامٌ “il” sözü miqdar sayından əvvəl gəlir və onunla

izafət əmələ gətirərək işlənir. Buna görə də mürəkkəb sayı təşkil edən say qruplarının hamısı məcrur olur. Məsələn:

فِي سَنَةِ أَلْفٍ وَ تِسْعِمَائَةٍ وَ سِتِّ وَ سَبْعِينَ - 1976 – ci ildə

ذَهَبْتُ إِلَى الْقَاهِرَةِ عَامَ أَلْفٍ وَ تِسْعِمَائَةٍ وَ ثَمَانِيَةٍ وَ ثَمَانِينَ.

1988 – ci ildə Qahirəyə getdim.

Qeyd: سَنَةٌ və عَامٌ sözləri miqdar saylarından əvvəl gəlmələrinə baxmayaraq sonda gələn məadud kimi nəzərə alınır və sayların cinsi onlara əsasən müəyyənləşdirilir. Məsələn: Birinci cümlədə سَنَةٌ muənnəs olduğu üçün سِتِّ وَ سَبْعِينَ say qrupundakı سِتِّ muzəkkərdə gəlmişdir. İkinci cümlədəki عَامٌ muzəkkər olduğu üçün ثَمَانِيَةٍ وَ ثَمَانِينَ sayındakı ثَمَانِيَةٍ təkliyi muənnəsdədir.

5. Yaşı ifadə etmək üçün bəzən اِبْنٌ “oğul” sözündən istifadə olunur. Bu zaman اِبْنٌ sözü miqdar sayından əvvəl gələrək onunla izafət əmələ gətirir. Məsələn:

أَنَا اِبْنٌ وَاحِدٍ وَعِشْرِينَ عَامًا – Mənim 21 yaşım var

(hərfən: mən 21 ilin oğluyam)

25. İYİRMİ BEŞİNCİ DƏRS

كَانَ naqis feli

Qayda: كَانَ naqis feli, ismi cümlələrə daxil olub mübtədanı rafdə (adlıq halda), xəbəri isə nasbda (təsirlik halında) edən “ən-nəvasix”lərdən biridir. Bu zaman digər nəvasixlər kimi, mübtədə çevrilib “اسمُ كانَ”, xəbər isə “خَبْرُ كانَ” adlanır. m

Mənası: كَانَ naqis feli ismi cümləyə daxil olub xəbəri keçmiş zaman aid edir və “**idi**” mənasını verir. ¹ Məsələn:

كَانَ	مُحَمَّدٌ	مَرِيضًا.
↓	↓	
isim	xəbər	xəbər

مَرِيضٌ	مُحَمَّدٌ
↓	↓
xəbər	mübtədə

Muhəmməd xəstədir – Muhəmməd xəstə **idi**.

الْمُدْرَسُ فِي الْفَصْلِ - كَانَ الْمُدْرَسُ فِي الْفَصْلِ قَبْلَ خَمْسِ دَقَائِقَ.

Müəllim sinifdədir – Müəllim beş dəqiqə öncə sinifdə **idi**.

Qeyd 1: كَانَ naqis felinin xəbəri mudari (indiki-gələcək zaman) feli ilə başlayan feli cümlə olarsa, bu zaman hərəkətin keçmiş zamanda dəfələri (çox sayda) icra olunduğunu bildirir. Məsələn:

كُنْتُ أَكْتُبُ إِلَيْكَ الرَّسَالَةَ - Sənə tez-tez məktub yazırdım

Qeyd 2: كَانَ naqis feli mübtədə ilə uzlaşaraq şəxslərdə keçmiş zaman felinin şəxs sonluqlarını qəbul edir. كَانَ naqis felinin şəxslərdə hallanmasını aşağıdakı cədvəldə göstərək:

¹ Əgər indiki zamanda (يَكُونُ) olarsa, xəbəri indiki-gələcək zamana aid edir və “olur – olacaq” mənasını verir. Əmr formasında isə, (كُنْ) “ol” mənasını verir.

كان naqis felinin şəxslərdə hallanması

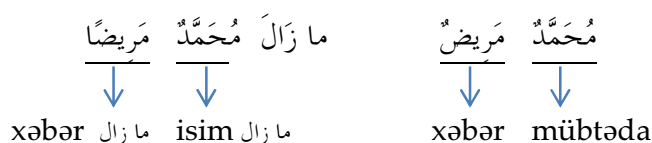
Mənası	كان naqis felinin hallanması	الضَّمَائِرُ الْمُتَّصِلَةُ لِلرَّفْعِ Şəxs sonluqları	الضَّمَائِرُ الْمُنْفَصِلَةُ لِلرَّفْعِ Ayrı yazılan Damirlər	Şəxslər	
İdim	كُنْتُ	تُ	أَنَا	لِلْمَذْكُورِ لِلْمَوْثُوثِ	I ŞƏXS
İdin	كُنْتَ	تَ	أَنْتَ	لِلْمَذْكُورِ	II ŞƏXS
İdin	كُنْتِ	تِ	أَنْتِ	لِلْمَوْثُوثِ	II ŞƏXS
İdi	كَانَ	yoxdur	هُوَ	لِلْمَذْكُورِ	III ŞƏXS
İdi	كَانَتْ	تَ	هِيَ	لِلْمَوْثُوثِ	III ŞƏXS
İdik	كُنَّا	نَا	نَحْنُ	لِلْمَذْكُورِ لِلْمَوْثُوثِ	I ŞƏXS
İdiniz	كُنْتُمْ	تُمْ	أَنْتُمْ	لِلْمَذْكُورِ	II ŞƏXS
İdiniz	كُنْتُنَّ	تُنَّ	أَنْتُنَّ	لِلْمَوْثُوثِ	II ŞƏXS
İdilər	كَانُوا	وَا	هُمْ	لِلْمَذْكُورِ	III ŞƏXS
İdilər	كُنْنَ	نَ	هُنَّ	لِلْمَوْثُوثِ	III ŞƏXS

Qeyd: كان naqis feli keçmiş zamanda hallanarkən bəzi şəxslərdə (əlif) hərfinin düşməsinə səbəb, iki sakin hərfin (ا və ن hərflərinin) yanaşı gəlməsidir.

زَالَ naqis feli

Əsl mənası “yoxa çıxmaq, aradan qalxmaq, zəvala yetmək” olan زَالَ - يَزَالُ feli çox vaxt (لا, مَا, لَمْ) inkar ədatları ilə işlədilərək ismi cümlələrə daxil olub xəbər davam etməsini və ya etdirilməsini bildirən naqis felə çevrilir. كَانَ - نَا قِيسَ فِئِ مَا زَالَ - لَا يَزَالُ (لَمْ يَزَلْ) nin bacılarından. Yəni, ismi cümlələrə daxil olub mübtədanı rafa (adlıq halına), xəbəri isə nasba (təsirlik halına) edən “ən-nəvasix”lərdən biridir. Bu zaman digər nəvasixlər kimi, mübtəda çevrilib “اسْمُ مَا زَالَ”, xəbər isə “خَبَرُ مَا زَالَ” adlanır.

Mənası: (لَمْ يَزَلْ) - لَا يَزَالُ نَا قِيسَ فِئِ مَا زَالَ ismi cümləyə daxil olub xəbər davam etməsini və ya etdirilməsini bildirir və “hələ də” mənasını verir. Məsələn:

Muhəmməd xəstədir – Muhəmməd **hələ də** xəstədir.

Qeyd: Bu naqis felin مَا زَالَ və لَمْ يَزَلْ variantı həm keçmiş, həm də indiki zamana aid edilə bilər, لَا يَزَالُ variantı isə yalnız indiki zamana aid edilir. Məsələn:

(لَمْ يَزَلْ) مَا زَالَ حَامِدٌ يَكْتُبُ الرِّسَالَةَ. – Həmid **hələ də** məktub yazırdı.

(مَا زَالَ) لَا يَزَالُ حَامِدٌ يَكْتُبُ الرِّسَالَةَ. – Həmid **hələ də** məktub yazır.

سَوَّلَرِئِنِ خُصُوسِ شَكِلِدَه هَالَلَانْمَاسِ وَءَ أَبُ

Ərəb dilində altı isim var ki, bu isimlər I səxsin təkisi (ي —) istisna olmaqla digər isimlərə izafə olarkən, izafə tərkibində xüsusi şəkildə hallanırlar. Bu isimlər izafə tərkibində hallanarkən mərfu

halında (adlıqda) اَبُو , məcrur halında (yiyəlikdə) اَبِي , təsirlikdə isə اَبُ qəbul edir. اَبٌ (ata), اَخٌ (qardaş) və “sahib” bildirən ذُو sözləri bu isimlərdəndir. Məsələn:

جَاءَ اَبُو حَامِدٍ وَاخُوكَ وَذُو عِلْمٍ

Həmidin atası, sənin qardaşın və elm sahibi gəldilər (mərfu halda)

ذَهَبْتُ اِلَى اَبِي حَامِدٍ وَاخِيكَ وَذِي عِلْمٍ

Həmidin atasının, sənin qardaşının və elm sahibinin yanına getdim (məcrur halda)

رَأَيْتُ اَبَا حَامِدٍ وَاخَاكَ وَذَا عِلْمٍ

Həmidin atasını, sənin qardaşını və elm sahibini gördüm (mənsub halda)

اَبٌ (ata), اَخٌ (qardaş) və “sahib” bildirən ذُو isimləri və digər yerdə qalan üç isim yalnız təkdə və I şəxsin təkisi (يَ —) istisna olmaqla digər isimlərə izafə olarkən bu formada hallanırlar. Həmçinin, “sahib” bildirən ذُو yalnız muzəkkərdə olmalıdır. İzafədən kəsildikdə və ya cəmdə olarlarsa, adi qaydada hallanırlar. Məsələn: اَبَاً, اَبٌ, اَبٌ, اَخًا, اَخٌ, اَخٌ

Yerdə qalan üç sözü inşə-Allah gələn dərslərimizdən biləcəyik.

اللَّهُمَّ لَاسَهْلَ إِلَّا مَا جَعَلْتَهُ سَهْلًا وَأَنْتَ تَجْعَلُ الْحَزْنَ إِذَا شِئْتَ سَهْلًا

Allahım! Sənin asanlaşdırdığından başqa asan olan bir şey yoxdur. Sən istəsən, çətin işi asanlaşdırarsan!

26. İYİRMİ ALTINCI DƏRS

Fellərin quruluşca növləri

أَقْسَامُ الْفِعْلِ بِاعْتِبَارِ الْأَبْنِيَّةِ

Fellər təşkil olunduqları kök hərfləri baxımından iki qismə bölünür:

1. الفِعْلُ السَّلَامُ “səlim” (salamat olan) fellər – kökündə xəstə hərflər (و, ي, ا), həmzə (ا) və iki təkrar (ardıcıl) hərf olmayan fellərə deyilir. Məsələn: ذَهَبَ, خَرَجَ, ضَرَبَ və s.
2. غَيْرُ السَّلَامِ “qeyri-səlim” (salamat olmayan) – kök hərflərindən biri xəstə hərflər (و, ي, ا), həmzə (ا) və ya iki təkrar (ardıcıl) hərf olan fellərə deyilir.

Fellərin “səlim” və “qeyri-səlim” olmaqla bu cür bölünməsinə səbəb, “səlim” fellərin hallanmada (keçmiş, indiki, əmr və cəzm hallarında) qoyulmuş qaydalara tam uyğun hallanaraq kök hərflərində heç bir dəyişiklik baş verməməsidir.

Məsələn: ذَهَبَ – يَذْهَبُ – اذْهَبْ – لَمْ يَذْهَبْ gördüyümüz kimi felin kök (ذ ه ب) hərflərində heç bir dəyişiklik baş vermədi. Həmçinin, digər “səlim” fellər də bu qaydada hallanırlar.

“Qeyri-səlim” fellər isə hallanmada (keçmiş, indiki, əmr və cəzm halında) qoyulmuş qaydalara tabe olmur, kök hərflərindəki xəstə hərflər (و, ي, ا), həmzə (ا) və ya təkrar (ardıcıl) hərflər müxtəlif dəyişikliklərə uğrayırlar¹.

¹ Belə hesab etmək olar ki, bu amillər (həmzə, xəstə və təkrarlanan hərflər) feldə bir xəstəlik kimidir, və bu səbəbdən felin qoyulmuş qaydalara uyğun hallanmasına mane olur.

غَيْرِ السَّلَامِ “qeyri-səlim” (salamat olmayan) fellər də öz növbəsində صَحِيح “düzgün” və مُعْتَلٌ “xəstə” fellərə bölünür.

مُعْتَلٌ “Xəstə” fellər kök hərflərindən biri xəstə hərf (و ا ي) olan fellərə deyilir. Bu hərflər, fel hallanarkən tez-tez dəyişikliklərinə görə belə adlanırlar. مُعْتَلٌ “Xəstə” fellərin aşağıdakı üç növü var:

1. مِثَالٌ “Misəl” fellər - birinci kök hərfi و və ya ي olan fellərə deyilir. الْمُعْتَلُ الْفَاءُ Məsələn: وَهَبَ, وَصَلَ, وَقَفَ, وَجَدَ, وَصَلَ və s.
2. أَجْوَفٌ “Boş” fellər – ikinci kök hərfi و və ya ي olan fellərə deyilir. الْمُعْتَلُ الْعَيْنُ Məsələn: بَاعَ, زَارَ, نَامَ, قَالَ və s.
3. نَاقِصٌ “Naqis” fellər – üçüncü kök hərfi و və ya ي olan fellərə deyilir. الْمُعْتَلُ اللَّامُ Məsələn: حَكَى, رَمَى, دَعَا, بَكَى və s.

Qeyd: Bir feldə iki xəstə hərf də ola bilər. Belə fellər اللَّفِيفُ “ləfif”¹ (ikiqat zəif) adlanır. Əgər xəstə hərflər yanaşı (ardıcıl) gəlsə onə اللَّفِيفُ الْمُقْرُونُ “ləfif məqrun”², əgər xəstə hərflər ardıcıl gəlməzsə onə اللَّفِيفُ الْمَفْرُوقُ “ləfif məfruq”³ deyilir. Məsələn:

اللَّفِيفُ الْمُقْرُونُ - كَوَى, نَوَى, طَوَى
اللَّفِيفُ الْمَفْرُوقُ - وَقَى, وَعَى

صَحِيح “Düzgün” fellər kök hərflərindən heç biri xəstə hərf (و ا ي) olmayan fellərə deyilir. Bu fellərə aşağıdakılar daxildir:

1. مُضَعَّفٌ “mudaaf” (qoşa hərfli) fellər - ikinci və üçüncü kök hərfləri eyni olan fellərə deyilir. Məsələn: عَدَّ, رَنَّ, رَدَّ, حَجَّ və s.

¹ Hərfən: “bürünmüş” deməkdir.

² Məqrun: “yanaşı” deməkdir.

³ Məfruq: “ayn” deməkdir.

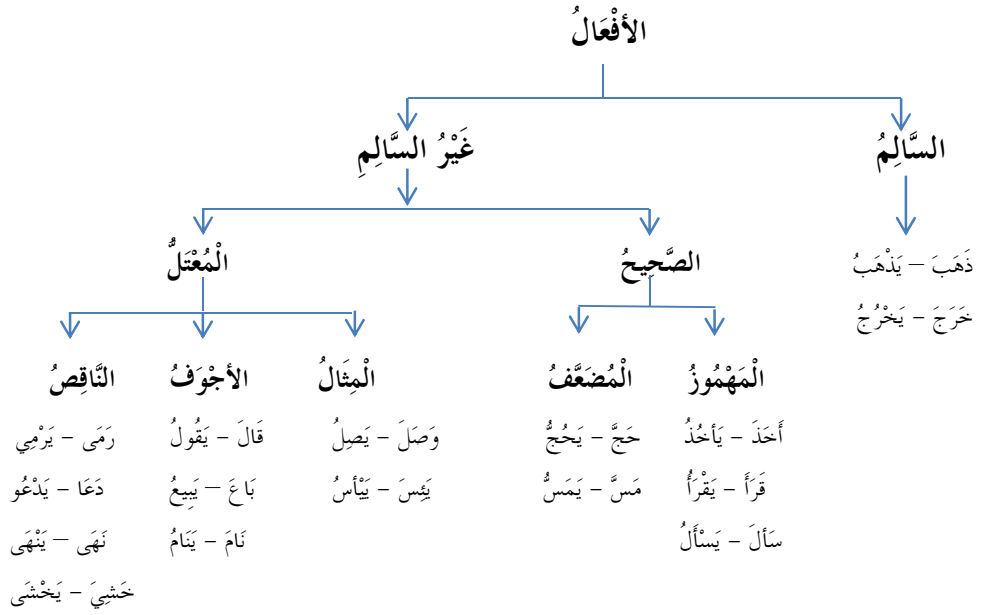
2. مَهْمُوزٌ “məhmuz” (həməzəli) fellər – birinci, ikinci və ya üçüncü kök hərflərindən biri həməzə (ء) olan fellərə deyilir. Məsələn: أَخَذَ, بَدَأَ, سَأَلَ və s.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi “qeyri-səlim” fellərin tərkibində olan xəstə hərflər (ا , ي , و), həməzə (ء) və ya təkrar (ardıcıl) hərflər felin “keçmiş – indiki - əmr – cəzm” formalarında hallanarkən müxtəlif dəyişikliklərə uğrayırlar. Bu dəyişikliklər ümumən aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Bəzi hallarda həməzəli (ء) kök düşür;
2. Xəstə hərflər (ا , ي , و) zəif hərflər olduğu üçün bəzi hallarda başqa bir hərfə çevrilir, bəzən özündən əvvəl gələn kök hərfləri hərəkələrini dəyişirək sakin olur (sukunlaşır), bəzən düşür, bəzən də yenidən bərpa olunur;
3. Ardıcıl təkrar hərflərin hərəkələrində isə dəyişikliklər olur və onlar “idğam olunur” qovuşur, yəni (—) şəddələşir, bəzən də idğam açılır.

İndi isə “qeyri-səlim” (salamat olmayan) fellərin hər birini ayrılıqda götürək və “keçmiş – indiki - əmr – cəzm” formalarında hallanarkən baş verən dəyişiklikləri öyrənək. Əvvəlcə مُعْتَلٌ “xəstə” fellərdən başlayaq. Çünki bu fellər “qeyri-səlim” fellərin içində hallanarkən ən çox dəyişikliyə uğrayan fellərdir.

مُعْتَلٌ “Xəstə” fellərin hallanmasında baş verən dəyişiklikləri öyrənmək üçün alimlər qaydalar qoymuşlar. Bu qaydalara قَوَاعِدُ الْإِعْلَالِ “Elal qaydaları” deyilir. E`lal qaydaları xəstə hərflərin felin tərkibində necə və hansı səbəbdən dəyişməsinə, düşməsinə və s. bu kimi uyğunsuzluqları öyrədir. Bu qaydalara əsaslanaraq biz istənilən xəstə fellərdə baş verən dəyişiklikləri öyrənə bilərik. Elalın 15-ə yaxın qaydası var. Biz bu qaydalardan mövzumuzda aid olanlarını bir-bir öyrənəcəyik inşa-Allah.

خاسته fellər

Birinci növ: "Misəl" fellər

"Misəl" sözünün hərfi mənası "kimi, timsalında" deməkdir. Yəni, "düzgün fel timsalında olan" deməkdir. Bu felin belə adlanmasına səbəb budur ki, digər "zəif" fellərə nisbətən "misəl" fel daha az dəyişikliyə məruz qalır və sanki "düzgün" felə bənzəyir.

Bildiyimiz kimi "misəl" fellər birinci kök hərfi و və ya ي olan fellərə deyilir. Məsələn: وَصَلَ, وَقَفَ, وَجَدَ, وَهَبَ, وَيَسِرُ, وَيَسْرِ, وَيَتَمَّ və s.

"Misəl" fellər iki vəzndə olur:

1. فَعَلَ - يَفْعَلُ وَصَلَ - يَصِلُ

2. فَعَلَ - يَفْعَلُ وَهَبَ - يَهَبُ

3. فَعَلَ - يَفْعَلُ وَرَثَ - يَرِثُ

Bu fellərdə dəyişiklik indiki zaman formasında olur, bunun əsasında da əmr və cəzm formaları düzəlir. Bu dəyişiklik aşağıdakı elal qaydasına əsaslanır:

Qayda: Əgər و hərfi ي hərfi ilə kəsre (—) arasında gələrsə, pozulur. Digər indiki zaman hərfləri (أ, ت, ن) də bu qaydaya tabe olurlar.

وَصَلَ - يَوْصِلُ - يَصِلُ - لا تَصِلُ

وَقَفَ - يَوْقِفُ - يَقِفُ - لا تَقِفُ

Felin əmr və cəzm formaları indiki zaman formasından düzəldiyi üçün bu dəyişiklik (و hərfinin düşməsi) əmr və cəzm formalarında da özünü göstərir.

المُضَارِعُ الْمَرْفُوعُ	الأمرُ	المُضَارِعُ الْمَجْزُومُ
وَصَلَ - تَصِلُ	صِلْ	لَمْ يَصِلْ
وَهَبَ - تَهَبُ	هَبْ	لَمْ يَصَبْ

Qeyd 1: Əgər و hərfi ي hərfi ilə kəsərə (—) arasında gəlməzsə, pozulmur. Məsələn:

وَجَلَّ – يُوَجِّلُ Qorxdu - qorxur

Allah ﷻ buyurur:

﴿قَالُوا لَا تَوْجَلْ إِنَّا نُبَشِّرُكَ بِغُلَامٍ عَلِيمٍ﴾

“Mələklər: “Qorxma! Həqiqətən, biz səni bilikli bir oğulla müjdələyirik!” – dedilər” (əl-Hicr surəsi, 53)

وَدَعَّ – يَدَعُّ, وَضَعَّ – يَضَعُّ, وَقَعَّ – يَقَعُّ, وَطَأَّ – يَطَأُّ sonu ع və أ kimi boğaz hərflərlə bitən misal fellərdə و “vav” hərfi qaydaya xilaf olaraq kəsərə ilə deyil, fəthə ilə ي arasında gələrək pozulur. Buna səbəb budur ki, əslində bu fellərin də II kök hərfləri kəsərdir, lakin sonları ع və أ kimi boğaz hərflərlə bitdiyi üçün dilə rahat olsun deyə fəthələşiblər. Çünki, kəsərə ağır hərəkədir və ondan sonra boğaz hərfləri onu daha da ağırlaşdırır. Fəthə isə yüngül hərəkə olduğu üçün kəsərinin əvəzinə gəlmişdir. Buna dəlil isə bəzi qəbilələrin bu felləri kəsərə ilə işlətməsidir.

Qeyd 2: Bəzi müstəsna “misəl” fellər qaydadan kənara çıxaraq mudaridə II kök hərfi fəthə olmasına baxmayaraq و hərfini itirirlər. Belə fellərdən biri يَهَبُ – وَهَبَ felidir.

Qeyd 3: Birinci kök hərfi ي olan “Misəl” fellərdə heç bir dəyişiklik baş vermir. Məsələn: يَسِرُ – يَسِرُ – ايسِرُ – لَمْ يَسِرْ

Qeyd 4: Misal fellərin keçmiş zaman formasında heç-bir dəyişiklik baş vermir. Məsələn: وَصَلْتُ، وَصَلْتُ... وَالْحِ

İsmlərin kiçiltmə mənası

اسْمُ التَّصْغِيرِ

التَّصْغِيرِ sözünün lüğəti mənası “kiçiltmə” deməkdir. Ərəb dilində isimlərin “kiçiltmə” mənası onların təşkil olunduqları hərflərin sayından asılı olaraq müəyyən vəznə (baba) salınması yolu ilə düzəlir. Bu dərsimizdə üç hərfdən ibarət isimlərin “kiçiltmə” qaydasını öyrənəcəyik.

Qayda: Üçhərflə isimlər “فُعَيْلٌ” vəzninə salınmaqla kiçildir.

Məsələn:

نَجْمٌ - نُجَيْمٌ ulduz - kiçik ulduz

جَبَلٌ - جَبَيْلٌ dağ - kiçik dağ

طِفْلٌ - طَفَيْلٌ uşaq - uşaqcıqaz

قَلَمٌ - قَلِيمٌ qələm - qələmcik

İsmlərin kiçiltmə mənasından bir çox məqsədlər üçün istifadə olunur:

1. Uzaq mənalı zamanı yaxınlaşdırmaq üçün. Məsələn:

قَبْلٌ - قَبَيْلٌ öncə - az öncə

بَعْدٌ - بَعِيدٌ sonra - az sonra

2. Şəfqət və mehribanlıq üçün. Məsələn:

وَلَدٌ - وَلِيدٌ oğlan - kiçik oğlan

طِفْلٌ - طَفَيْلٌ uşaq - kiçik uşaq

3. Böyüklüyü zənn olunan sözü kiçiltmək üçün. Məsələn:

جَبَلٌ - جَبَيْلٌ dağ - kiçik dağ

4. Təhqir və alçaltmaq üçün. Məsələn:

أَسَدٌ - أَسِيدٌ şir - balaca şir

رَجُلٌ - رَجَيْلٌ kişi - balaca kişi

Kiçiltmədə aşağıdakı şərtlər olmalıdır:

1. Kiçildilən söz isim olmalıdır. Fellər və hərflər kiçildilmir.
2. Hallanan isim olmalıdır. “əl-Məbni” (hallanmayan) isimlər kiçildilmir.
3. Şəriətdə ehtiram və təzim olunan isimlər olmamalıdır. Məsələn: Məscid, Quran, Allahın ﷻ ad və sifətləri kimi isimləri kiçiltmək olmaz.
4. Əslən kiçiltmə vəznində olan isim olmamalıdır.

هَاهُوَذَا və ona oxşar ifadələrin tərkibi

Əvvəlki dərslərimizdə yaxın üçün işlənən işarə əvəzliliklərini öyrəndik. Bu əvəzliliklər bunlardır: هَذَا, هَذِهِ, هَذَانِ, هَاتَانِ, هَؤُلَاءِ

Diqqət etsək görürük ki, bu əvəzliliklərin hər biri هـ “hə” ilə başlayır. Bu hərf əslində işarə əvəzliyindən deyil, işarə etmək üçün əlavə olunmuş هَاءُ التَّنْبِيهِ işarə bildirən “hə” hərfidir.

Qayda: Əgər ismi cümlədə mübtəda damir (şəxs əvəzliyi), xəbər isə yaxını bildirən işarə əvəzliliklərindən biri olarsa, bu zaman işarə əvəziyinin əvvəlində qoşulan هَاءُ التَّنْبِيهِ işarə bildirən “hə” hərfi damirin əvvəlinə keçir və هَاهُوَذَا kimi tərkib əmələ gəlir. Məsələn:

أَيْنَ الْكِتَابُ؟ هَاهُوَذَا (أَصْلُهُ: هُوَ هَذَا) – Kitab haradadır? O budur

أَيْنَ السَّاعَةِ؟ هَاهِي ذِي (أَصْلُهُ: هِيَ هَذِهِ) – Saat haradadır? O budur

أَيْنَ الْجُدُدُ؟ هَانَحْنُ أَوْلَاءِ (أَصْلُهُ: نَحْنُ هَؤُلَاءِ)

Allah ﷻ buyurur:

﴿هَا أَنْتُمْ أَوْلَاءُ تُحِبُّونَهُمْ وَلَا يُحِبُّونَكُمْ وَتُؤْمِنُونَ بِالْكِتَابِ كُلِّهِ﴾

“Bax, siz o kəslərsiniz ki, onlara məhəbbət bəsləyir, onlar isə sizi sevmirlər. Siz nazil olan kitabların hamısına inanırsınız”

(Ali İmran, 119)

27. İYİRMİ YEDDİNCİ DƏRS

“Zəif” fellərin ikinci növü: “Əcvəf” (boş) fellər

الْفِعْلُ الْأَجْوَفُ - الْمُعْتَلُّ الْعَيْنُ

“boş” **الْفِعْلُ الْأَجْوَفُ** sözünün hərfi mənası “boş” deməkdir. **الْفِعْلُ الْأَجْوَفُ** “boş fellər” **ikinci kök** hərfi **و** və ya **ي** olan fellərə deyilir. Məsələn: **قَالَ**, **بَاعَ**, **نَامَ**, **زَارَ**, **بَاعَ** və s. Bu fellərin “boş” adlanmasına səbəb ortasının (ikinci kök hərfin) xəstə hərf olmasıdır. Xəstə hərf də elal qaydasına əsasən əlifə (ا) çevrildiyinə görə sanki felin ortasında bir boşluq yaranmışdır.

– **بَاعَ** felinin əsli **بَاعَ**, **نَامَ** felinin əsli **نَامَ**, **قَالَ** felinin əsli **قَالَ** dir.

Bu fellərdə II kök hərfləri olan **و** və **ي** hərflərinin əlifə ا çevrilməsi aşağıdakı e`lal qaydasına əsaslanır:

Qayda 1: Hərəkəli xəstə hərfdən (و , ي) əvvəlki hərf fəthə olarsa

və **ي** hərfləri əlifə (ا) çevrilir. Məsələn:

قَالَ ← قَوْلَ

نَامَ ← نَوْمَ

بَاعَ ← بَيْعَ

“boş” fellərin mudarisi **أَجْوَفُ**

“boş” fellər üç babda olur:

فَعْلٌ - يَفْعَلُ - قَالَ - يَقُولُ

فَعْلٌ - يَفْعَلُ - نَامَ - يَنَامُ

فَعْلٌ - يَفْعَلُ - بَاعَ - يَبِيعُ

يَنَامُ felinin mudarisi (indiki zamanı) يَقُولُ, قَالَ felinin mudarisi (indiki zamanı) يَقُولُ, قَالَ felinin mudarisi isə يَبِيعُ olur. Əslində isə (qaydaya əsasən) belə olmalı idi:

يَقُولُ - يَقُولُ يَنَامُ - يَنَامُ يَبِيعُ - يَبِيعُ

Bu fellərin mudarilərinin يَقُولُ, يَنَامُ və يَبِيعُ olmasına səbəb aşağıdakı e`lal qaydasıdır:

Qayda 2: Hər bir hərəkəli xəstə hərfdən əvvəlki hərf “səhih” sukunlu olarsa, bu zaman xəstə hərf öz hərəkəsini özündən əvvəlki “səhih” sakin hərfə verir, özü isə hərəkəsinə uyğun hərfə çevrilir.

Yəni, əgər xəstə hərfin hərəkəsi fəthə (—) olarsa, əlifə (ا), kəsre (—) olarsa ي - yə, damma (—) olarsa و - a çevrilir.

Məsələn:

قَالَ - يَقُولُ ← يَقُولُ
 نَامَ - يَنَامُ ← يَنَامُ
 بَاعَ - يَبِيعُ ← يَبِيعُ

أَجْوَفُ “boş” fellərin keçmiş zaman, əmr və cəzm formaları

أَجْوَفُ “boş” fellərin yuxarıda qeyd olunan formalarına keçməzdən əvvəl zəif fellərdə ən çox istifadə olunan mühim bir elal qaydasını öyrənək.

Bu qaydaya اِلْتِقَاءُ السَّاكِنَيْنِ “iki sakin hərfin qoşalaşması” qaydası deyilir. Ərəb dilində iki sakin hərfin yanaşı gəlməsi mümkün deyil. Əvvəlki dərslərimizdən bilirik ki, belə olan hallarda köməkçi hərəkələrdən istifadə olunurdu¹. Xəstə hərflər zəif olduqları üçün belə hallarda düşürlər.

Qayda 3: Sakin xəstə hərfdən sonrakı hərf sukunlu (sakin) olarsa, xəstə hərflər atılır (düşür). Bu qayda “boş” fellərin keçmiş,

¹ Bax: I kitab 4-cü dərs.

əmr və cəzm formalarında tətbiq olunur. Həmçinin, xəstə felin digər növü olan “naqis” fellərdə də çox işlədilir.

Qaydanın şərh: qaydaya əsasən hallanma zamanı felin tərkibində olan sakin xəstə hərflərdən (و ا ي) sonrakı hərf sukunlaşsa və ya hər hansı sakin hərf birləşsə, iki sakin hərfin yanaşı gəlməməsi üçün zəif olan xəstə hərflər (و ا ي) pozulur və sakin hərf pozulmuş xəstə hərfdən bilavasitə əvvəlki hərfə birləşir. Bu qaydanın “boş” fellərin əmr, cəzm və keçmiş zaman formalarında necə baş verdiyini nəzərdən keçirək.

Əmr forması

Bildiyimiz kimi fellərin əmr forması mudari felindən düzəlidir. İlk öncə mudari hərfi (—) atılır. Əgər fel sukunla başlanırsa birləşdirici həmzə (ا) əlavə olunur. Əgər fel sukunla başlanırsa həmzə əlavə olunmur, sonra isə felin sonu sukunlaşdırılır.

Bu qaydanı “boş” fellərin mudarisinə يَقُولُ tətbiq etsək görürük ki, mudari hərfini atdıqdan sonra fel sukunla başlanır, buna görə də birləşdirici həmzə (ا) əlavə olunmur. Sonra felin sonunu sukunlaşdıraraq. Son nəticədə görürük ki, sakin xəstə hərfdən (و) sonrakı hərf sukundur və yuxarıda qeyd etdiyimiz “iki sakin hərfin qoşulaşması” qaydasına əsasən sakin xəstə hərf pozulacaq. Pozulmuş xəstə hərfdən əvvəl və sonra gələn hərflər (ق və ل hərfləri) isə birləşəcək. Deməli, قَالَ - يَقُولُ felinin əmri قُلْ olacaq. Bütün “boş” fellərin əmr forması bu qaydada düzəldilir. Məsələn:

قَالَ - يَقُولُ ← قَوْلٌ ← قُلْ
نَامَ - يَنَامُ ← نَامٌ ← نَمْ
بَاعَ - يَبِيعُ ← بَيْعٌ ← بِعْ

Cəzm forması

Eyni hadisə “boş” fellərin cəzm halında da baş verir. Yəni, mudari felinə daxil olan cəzm ədatları felin sonunu sukun edir. Nəticədə iki sakin hərf (sonuncu hərf və sakin xəstə hərf) yanaşı düşür və qaydaya əsasən zəif olan xəstə hərflər pozulur. Məsələn:

يَقُولُ ← لَمْ يَقُولْ ← لَمْ يَقُلْ
يَنَامُ ← لَمْ يَنَامْ ← لَمْ يَنَمْ
يَبِيعُ ← لَمْ يَبِيعْ ← لَمْ يَبِعْ

“Boş” fellərin keçmiş zamanda hallanması

Bildiyimiz kimi, felləri keçmiş zamanda hallandırmaq üçün “şərti məsdərin”¹ sonuna şəxs sonluqları artırılmaqla düzəlir. Bu şəxs sonluqlarından bəziləri felin sonunu sukunlaşdırmaqla birləşir, Məsələn;

(قَالَ, قَالَتْ, سَمِعْتُ, سَمِعْتُمْ, سَمِعْنَا) kimi şəxs sonluqları. Bəzi şəxs sonluqları isə felin sonunu sukunlaşdırmır, Məsələn (وَأَسْرَأْتُ, وَأَسْرَأْتُمْ) kimi şəxs sonluqları.

Qayda 4: “Boş” fellər keçmiş zamanda hallanarkən, felin sonunu sukunlaşdıran şəxs sonluqları felə birləşdikdə iki sakin hərf (sonuncu hərf və sakin xəstə hərf) yanaşı düşdü üçün zəif olan xəstə hərf pozulur (əmr və cəzm formalarında olduğu kimi), I kök hərfinin hərəkəsi isə, bu kökün mudari felindəki hərəkəsi ilə tənzimlənir. Damma (ُ) olduqda damma (ُ) olur, qalan hallarda (fəthə َ və kəsre ِ olduqda) isə kəsre (ِ) ilə əvəz edilir. Məsələn:

قَالَ - يَقُولُ ← قَالَتْ ← قُلْتُ
نَامَ - يَنَامُ ← نَامَتْ ← نِمْتُ
بَاعَ - يَبِيعُ ← بَاعَتْ ← بَعْتُ

¹ ذهب, خَرَجَ kişi cinsinin təkisi forması. Məs: خَرَجَ

“Boş” fellər keçmiş zamanda hallanarkən, felin sonunu sukunlaşdırmayan şəxs sonluqları felə birləşdikdə isə heç bir dəyişiklik baş vermir. Məsələn:

قَالَ ← قَالُوا ← قَالَتْ
 نَامَ ← نَامُوا ← نَامَتْ
 بَاعَ ← بَاعُوا ← بَاعَتْ

Beləliklə, biz bu dərstdə أَجْوَفُ “boş” fellərin madi (keçmiş zaman), mudari (indiki zaman), əmr və cəzm formalarında baş verən dəyişiklikləri öyrəndik və bildik ki, bu dəyişikliklər 4 elal qaydasına əsaslanır.

And bildirən ədatlar

حُرُوفُ الْقَسَمِ

And – danışanın dediyi sözü gücləndirmək üçün istifadə etdiyi söz birləşməsidir. Cümləni təkid edən bu söz birləşməsinə الْقَسَمُ “and”, təkid olunan cümləyə isə الْمُقْسَمُ عليه “and içilən cümlə” deyilir.

And ərəb dilində “**and ədatları**” ilə ifadə olunur. And ədatları **hərflu-cərrlərdəndir**. Yəni, özündən sonra gələn isimləri məcrur (yiyəlik halda) edirlər. Bu ədatlar aşağıdakılardır:

1. وَ - bu ədat ən çox işlənən and ədatlarından və yalnız zahir isimlərlə işlənir. Damirlərlə (şəxs əvəzlilikləri ilə) isə işlənmir. Məsələn:

وَاللَّهِ مَا ذَهَبْتُ إِلَى الْمُدِيرِ.

Allaha and olsun ki, müdirin yanına getmədim.

2. بِ - bu ədat nisbətən az işlənir və tək zahir isimlərlə deyil, həm də damirlərlə də işlənir. Məsələn:

بِاللَّهِ مَا ذَهَبْتُ إِلَى الْمُدِيرِ.
 وَبِهِ مَا ذَهَبْتُ إِلَى الْمُدِيرِ.

Ona and olsun ki, müdirin yanına getmədim.

3. ت - bu ədatlardan ən az işlənənidir və yalnız الله “Allah” kəlməsi ilə işlənir. Digər isimlərlə və damirlərlə işlənmir. Məsələn:

تَاللّٰهِ مَا ذَهَبْتُ إِلَى الْمُدِيرِ.

Qeyd: Əgər and içilən cümlə təsdiqdə olan keçmiş zaman feli ilə başlayarsa, bu feli لَقَدْ hərfi ilə təsdiqləmək lazımdır. Məsələn:

وَاللّٰهِ لَقَدْ ذَهَبْتُ إِلَى الْمُدِيرِ.

Allaha and olsun ki, artıq müdirin yanına getmişdim.

28. İYİRMİ ƏKKİZİNCİ DƏRS

مُعْتَلٌ “Zəif” fellərin üçüncü növü: “Naqis” fellər

الفِعْلُ النَّاقِصُ - الْمُعْتَلُ اللَّامُ

نَاقِصٌ “Naqis” fellər – üçüncü kök hərfi و və ya ي olan fellərə deyilir. Məsələn:

دَعَا, رَمَى, نَسِيَ və s.

دَعَا felinin əsli دَعَوَ, رَمَى felinin əsli رَمَى - dir, نَسِيَ feli isə dəyişikliyə uğramayıb. دَعَا və رَمَى fellərinin III kök hərflərindəki و və ي hərflərinin əlifə (ا ي) çevrilməsinə səbəb “boş” fellərdə qeyd etdiyimiz elal qaydasına əsaslanır. Bu qaydanı bir daha xatırladıq:

Qayda 1: Hərəkəli xəstə hərfdən (و , ي) əvvəlki hərf fəthə olarsa و və ي hərfləri əlifə (ا ي) çevrilir.

Lakin “boş” fellərdən fərqli olaraq “naqis” fellərdəki xəstə hərflər felin ortasında deyil, sonundadır. Bu səbəbdən xəstə hərf “vav” و olarsa o uzun əlifə (ا), “yə” ي olarsa əlif maqsuraya (ي) çevrilir.

Qayda 2: Naqis fellər keçmiş zamanda şəxs sonluqlarını qəbul edərkən elal qaydasına görə əlifə (ا ي) çevrilmiş xəstə hərflər öz əsli hərflərinə qayıdır.

Məsələn:

دَعَا və رَمَى fellərinin hallanmasına nəzər salaq:

رَمَى Felinin şəxslərdə hallanması	دَعَا Felinin şəxslərdə hallanması	الضَّمَائِرُ الْمُتَّصِلَةُ لِلرَّفْعِ Şəxs sonluqları	الضَّمَائِرُ الْمُتَّفَصِّلَةُ لِلرَّفْعِ Ayrı yazılan Damirlər
رَمَيْتُ	دَعَوْتُ	تُ	أَنَا
رَمَيْتَ	دَعَوْتَ	تَ	أَنْتَ
رَمَيْتِ	دَعَوْتِ	تِ	أَنْتِ
رَمَى	دَعَا	-	هُوَ
رَمَتْ (أَصْلُهُ: رَمَاتُ)	دَعَتْ (أَصْلُهُ دَعَاتُ)	تَ	هِيَ
رَمَيْنَا	دَعَوْنَا	نَا	نَحْنُ
رَمَيْتُمْ	دَعَوْتُمْ	تُمْ	أَنْتُمْ
رَمَيْتِنَّ	دَعَوْتِنَّ	تِنَّ	أَنْتِنَّ
رَمَوْا (أَصْلُهُ: رَمِيؤُا)	دَعَوْا (أَصْلُهُ: دَعَوُؤُا)	وَا	هُمْ
رَمَيْنَ	دَعَوْنَ	نَ	هُنَّ

دَعَتْ felinin əsli (دَعَوْتُ) – dır. و hərfi qaydaya əsasən əlifə ا çevrilib, nəticədə iki sakin hərf yanaşı düşdüyünə görə zəif olan əlif (ا) düşüb.

دَعَوْتُ ← دَعَاتُ ← دَعَتْ

دَعَوْا felinin əsli (دَعَوُؤُا) – dur. Damma و “vav” hərfi üçün ağır olduğundan düşmüşdür və hərf sukunlaşmış, nəticədə iki sakin hərf yanaşı düşmüş və zəif olan و pozulmuşdur.

دَعَوُؤُا ← دَعَوُؤَا ← دَعَوْا

Burada bir qaydanı qeyd etmək lazımdır:

Qayda 3: “Damma” (—) və “kəsrə” (—) xəstə hərflər (و ي) üçün ağır olduğundan, sukunla əvəz olunurlar.

دَعُوًّا felindəki و hərfinin sukunlaşması bu qaydaya görədir.
 “Naqis” fellərin mudarisində də bu qaydadan istifadə olunur.

Naqis fellərin mudarisi (indiki-gələcək zamanı)

Naqis fellər dörd babda olur:

فَعَلَ - يَفْعَلُ - دَعَا - يَدْعُوْهُ أَصْلُهُ: يَدْعُوْهُ
 فَعَلَ - يَفْعَلُ - نَهَى - يَنْهَى أَصْلُهُ: يَنْهَى
 فَعَلَ - يَفْعَلُ - رَمَى - يَرْمِيْهِ أَصْلُهُ: يَرْمِيْهِ
 فَعَلَ - يَفْعَلُ - نَسِيَ - يَنْسِيْهِ أَصْلُهُ: يَنْسِيْهِ

Bu fellərin əsllərindən görürük ki, əslində xəstə hərflərin hərəkəsi dammadır, mudari formasında isə sukunlaşblar. Bu dəyişikliyin baş verməsi aşağıdakı elal qaydasına görədir:

Qayda 4: Əgər felin sonunda gələn hərəkəli xəstə hərf (و ي) dördüncü və ondan yuxarı olarsa, dilə rahat olsun deyə xəstə hərfin hərəkəsi düşür və o sukunlaşır.

“Naqis” felin mudarisi bəzi şəxslərdə müəyyən dəyişikliklərə uğrayır. Bu dəyişiklikləri bilmək üçün yuxarıdakı fellərin hallanmasına nəzər salaq. İlk öncə يَدْعُوْهُ və يَرْمِيْهِ fellərinin hallanmasına baxaq:

يَرْمِيْهِ felinin şəxslərdə hallanması	يَدْعُوْهُ felinin şəxslərdə hallanması	الضَّمَائِرُ الْمُفَصَّلَةُ لِلرَّفْعِ Damirlər
أَرْمِيْهِ	أَدْعُوْهُ	أَنَا
تَرْمِيْهِ	تَدْعُوْهُ	أَنْتَ
تَرْمِيْنَ (أَصْلُهُ: تَرْمِيْنَ)	تَدْعِيْنَ (أَصْلُهُ: تَدْعُوْنَ)	أَنْتِ
يَرْمِيْهِ	يَدْعُوْهُ	هُوَ
تَرْمِيْهِ	تَدْعُوْهُ	هِيَ

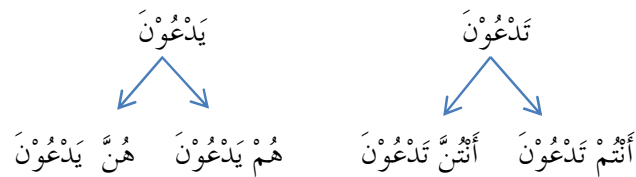
نَرْمِي	نَدْعُو	نَحْنُ
تَرْمُونَ (أصله: تَرْمِيُونَ)	تَدْعُونَ (أصله: تَدْعُوُونَ)	أَنْتُمْ
تَرْمِينَ	تَدْعُونَ	أَنْتِنَّ
يَرْمُونَ (أصله: يَرْمِيُونَ)	يَدْعُونَ (أصله: يَدْعُوُونَ)	هُمْ
يَرْمِينَ	يَدْعُونَ	هُنَّ

Hallanmadan görürük ki, II şəxsin muənnəs təkində felin əsli تَدْعُوِينَ olmalı idi. Buradakı و hərfinin kəsəsi 3-cü qaydaya əsasən ağır olduğundan و hərfi sukunlaşib. Nəticədə iki sakin hərf yanaşı gəldiyi üçün zəif olan و hərfi düşüb. Sonra isə dilə rahat olsun deyə ع -nın hərəkəsi kəsərləşib və fel تَدْعِينَ formasını alıb. Eyni dəyişiklik II və III şəxsin muzəkkər cəmlərində (تَدْعُونَ, يَدْعُونَ) də baş verib.

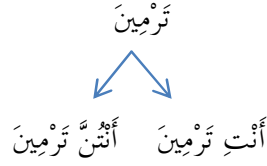
تَدْعُوِينَ ← تَدْعُوِينَ ← تَدْعِينَ
تَدْعُوُونَ ← تَدْعُوُونَ ← تَدْعُونَ
يَدْعُوُونَ ← يَدْعُوُونَ ← يَدْعُونَ

يَرْمِي felinin hallanmasında da eyni dəyişikliklər baş verib.

Qeyd: يَدْعُو feli şəxslərdə hallanarkən II şəxsin muzəkkər cəmi ilə II şəxsin muənnəs cəmində, həmçinin III şəxsin muzəkkər cəmi ilə, III şəxsin muənnəs cəmləri deyiləşdə və yazılışda eyni forma alırlar. Onların hansı şəxsə aid olmaları isə cümlənin mənasından bilinir.

يَرْمِي felinin hallanmasında isə II şəxsin muənnəs təkisi ilə II şəxsin muənnəs cəmi eyni forma alırlar.

Qeyd: يَفْعُلُ – فَعَلَ vəznində olan bütün naqis fellərin hallanması

يَدْعُو – دَعَا felinin hallanması kimidir.

يَفْعُلُ – فَعَلَ vəznində olan bütün naqis fellərin hallanması da

يَرْمِي – رَمَى felinin hallanması kimidir. Bu fellərdə baş verən dəyişikliklər eyni ilə digər bu vəznədə olan naqis fellərdə də baş verir.

يَفْعُلُ – فَعَلَ və يَفْعُلُ – فَعِلَ bablarında olan naqis fellərin mudarisində baş verən dəyişiklikləri bilmək üçün يَنْهَى – نَهَى və نَسِيَ – يَنْسَى fellərinin hallanmasına nəzər salmaq:

يَنْهَى felinin şəxslərdə hallanması	يَنْسَى felinin şəxslərdə hallanması	الضَّمَاثِرُ الْمُنْفَصِلَةُ لِلرَّفْعِ Ayrı yazılan Damirlər
أَنْهَى	أَنْسَى	أَنَا
تَنْهَى	تَنْسَى	أَنْتَ
تَنْهَيْنَ (أَصْلُهُ: تَنْهَيْنَ)	تَنْسَيْنَ (أَصْلُهُ: تَنْسَيْنَ)	أَنْتِ
يَنْهَى	يَنْسَى	هُوَ
تَنْهَى	تَنْسَى	هِيَ
نَنْهَى	نَنْسَى	نَحْنُ
تَنْهَوْنَ (أَصْلُهُ: تَنْهَيُونَ)	تَنْسَوْنَ (أَصْلُهُ: تَنْسَيُونَ)	أَنْتُمْ
تَنْهَيْنَ	تَنْسَيْنَ	أَنْتِنَّ
يَنْهَوْنَ (أَصْلُهُ: يَنْهَيُونَ)	يَنْسَوْنَ (أَصْلُهُ: يَنْسَيُونَ)	هُمْ
يَنْهَيْنَ	يَنْسَيْنَ	هِنَّ

Cədvəldən görürük ki, يَنْهَى - نَهَى və يَنْسَى - نَسِيَ fellərinin hallanması eynidir. Həmçinin, əvvəlki iki feldə baş verən dəyişikliklər burada da baş vermişdir.

نَسِيْنٌ ← نَسِيْنٌ ← نَسِيْنٌ
نَسِيُونٌ ← نَسِيُونٌ ← نَسِيُونٌ
يَنْسِيُونٌ ← يَنْسِيُونٌ ← يَنْسِيُونٌ

يَنْهَى - نَهَى və يَنْسَى - نَسِيَ fellərinin hallanmasında da II şəxsin muənnəs təkisi ilə II şəxsin muənnəs cəmi eyni forma alırlar.

نَسِيْنٌ نَسِيْنٌ
↓ ↓
أَنْتَ نَسِيْنٌ أَنْتَ نَسِيْنٌ أَنْتَ نَسِيْنٌ أَنْتَ نَسِيْنٌ

Qeyd: فَعَلٌ - يَفْعَلُ və فَعَلٌ - يَفْعَلُ bablarında olan bütün naqis fellərin indiki zamanda hallanması يَنْهَى - نَهَى və يَنْسَى - نَسِيَ fellərinin hallanması kimidir.

“Naqis” fellərin əmr və cəzm formaları

“Naqis” fellərin əmr və cəzm forması aşağıdakı elal qaydasına əsaslanır.

Qayda 5: Naqis fellərin cəzm halı sonundakı xəstə hərfin düşməsi ilə baş verir. Özündən əvvəlki hərfin hərəkəsi isə xəstə hərfin düşməsinə dəlalət edir.

Qaydanın şərh: Əgər naqis feli cəzm etmək istəsək, sukunun yerinə xəstə hərf atılır. Xəstə hərfdən əvvəlki hərfin hərəkəsi qalır və bu hərəkələr cəzm halından əvvəl mövcud olan xəstə hərflərin düşməsinə dəlalət edir. “Damma” (◌ُ) və hərfinin, “fəthə” (◌َ) əlifin ى, “kəsrə” isə ي hərfinin düşməsinə dəlalət edir.

Naqis fellərin əmr forması adi qaydaya uyğun düzəlir. Sadəcə felin sonunu sukunlaşdırmaq əvəzinə xəstə hərfi pozuruq. Məsələn:

يَدْعُو ← دَعُو ← اُدْعُ
يَرْمِي ← رَمِي ← اِرْمِ
يُنْسِي ← نَسِي ← اِنْسِ

Naqis fellərin cəzm forması da bu qaydada düzəlidir. Məsələn:

يَدْعُو ← لَمْ يَدْعُ ← لَا تَدْعُ
يَرْمِي ← لَمْ يَرْمِ ← لَا تَرْمِ
يُنْسِي ← لَمْ يَنْسِ ← لَا تَنْسِ

Beləliklə, biz bu dərsdə نَاقِصٌ “naqis” fellərin madi (keçmiş zaman), mudari (indiki zaman), əmr və cəzm formalarında baş verən dəyişiklikləri öyrəndik və bildik ki, bu dəyişikliklər 5 elal qaydasına əsaslanır.

29. İYİRMİ DOQQUZUNCU DƏRƏS

“Mudaaf” (qoşa hərfli) fellər

الفِعْلُ الْمُضَعَّفُ

مُضَعَّفٌ “mudaaf” (qoşa hərfli) fellər - ikinci və üçüncü kök

hərfləri eyni olan fellərə deyilir. Məsələn: حَلَّ, مَسَّ, رَدَّ, حَجَّ və s.

Mudaaf fellərin غَيْرُ السَّلَامِ “qeyri-səlim” (salamat olmayan) fellər qrupuna daxil edilməsinə səbəb eyni cinsli hərflərin bəzi hallarda qovuşub, bəzi hallarda isə ayrılmasıdır. Mudaaf fellərdə eyni cinsli hərflərin qovuşub ayrılması “idğam qaydaları”na əsaslanır. “İdğam” sözünün lüğəti mənası “daxil etmə” deməkdir.

İstilahı mənası isə - iki eyni cinsli hərfləri biri-birinə qovuşdurub birgə tələffüz etməkdir. Eyni cinsli iki hərfi idğam etmək üçün birinci hərf sakin, digəri isə hərəkəli olmalıdır.

حَجَّ felinin əsli حَجَجَ, مَسَّ felinin əsli مَسَسَ və s. digər mudaaf feillər də bu bablardan birində olur. Yəni, mudaaf fel فَعَلَ və ya فَعَّلَ bablarından birində olur. Felin əslindən görürük ki, eyni cinsli hərflərin hər ikisi mutəhərrikdir (hərəkəlidir). Eyni cinsli İki hərəkəli hərfin idğam olunmasına səbəb isə aşağıdakı idğam qaydasıdır:

Qayda 1: Əgər təkrar olunan hər iki hərf mutəhərrik (hərəkəli) olarsa və özlərindən əvvəlki hərf də hərəkəli olarsa, təkrar hərflərdən birincisi sukunlu edilir sonra bir-birinə qovuşdurulur. Məsələn:

حَجَجَ - حَجَجَ - حَجَّ
مَسَسَ - مَسَسَ - مَسَّ

Mudaaf fellərin mudarisi (indiki zamanı)

Mudaaf fellərin iki babı var:

1. فَعَلَ - يَفْعُلُ حَجَّ - يَحُجُّ
2. فَعَلَ - يَفْعُلُ مَسَّ - يَمَسُّ
3. فَعَلَ - يَفْعُلُ ضَلَّ - يَضِلُّ

يَحُجُّ felinin əsli يَحَجُّجُ, يَمَسُّ felinin əsli isə يَمَسَسُ kimi olmalı idi.

Bu fellər aşağıdakı idğam qaydasına əsasən **يَحُجُّ** və **يَمَسُّ** formasına düşmüşlər.

Qayda 2: Əgər təkrarlanan hər iki hərf mutəhərrik (hərəkəli) olarsa və özlərindən əvvəlki hərf sukunlu olsa, bu zaman mudaafın birinci hərfinin hərəkəsi özündən əvvəlki sakin hərfə keçir, özü isə sakinləşir və nəticədə, təkrarlanan hərlər idğam olunurlar¹. Məsələn:

حَجَّ ← يَحُجُّ ← يَحُجُّ ← يَحُجُّ
 مَسَّ ← يَمَسُّ ← يَمَسُّ ← يَمَسُّ

Digər şəxslərdə mudaaf fellərin mudarisində baş verən dəyişiklikləri bilmək üçün **يَحُجُّ** və **يَمَسُّ** fellərinin indiki zamanda hallanmasına nəzər salaq:

يَمَسُّ felinin şəxslərdə hallanması	يَحُجُّ felinin şəxslərdə hallanması	الضَّمَايِرُ الْمُتَفَصِّلَةُ لِلرَّفْعِ Damirlər
أَمَسُّ	أَحُجُّ	أَنَا
تَمَسُّ	تَحُجُّ	أَنْتَ
تَمَسَّيْنِ	تَحُجَّيْنِ	أَنْتِ
يَمَسُّ	يَحُجُّ	هُوَ
تَمَسُّ	تَحُجُّ	هِيَ
نَمَسُّ	نَحُجُّ	نَحْنُ
تَمَسُّونَ	تَحُجُّونَ	أَنْتُمْ
تَمَسَّسْنَ	تَحُجَّسْنَ	أَنْتُنَّ
يَمَسُّونَ	يَحُجُّونَ	هُمْ
يَمَسَّسْنَ	يَحُجَّسْنَ	هُنَّ

¹ Sifətin müqayisə və üstünlük dərəcələrində II və III kök hərləri (ـع və ـل) eyni olan sifətlər **أَفْعُلُ** babına salındıqda baş verən dəyişikliklər də bu qaydaya əsaslanır. Məsələn: لَدِيدٌ – أَلْدُدُ – أَلْدُدُ، شَدِيدٌ – أَشَدُّ – أَشَدُّ

Hallanmadan görürük ki, II və III şəxslərin muənnəs cəmlərində (يَحْجُونَ, تَحْجُونَ) mudaaf felin idğamı açılmışdır. Buna səbəb isə aşağıdakı idğam qaydasıdır:

Qayda 3: Əgər təkrar olunan ikinci hərf sukunlu olsa və ardınca muttəsil (bitişən) damir (əvəzlik) gələrsə bu zaman təkrar hərflər idğam olunmurlar.

Bu qayda həmçinin, mudaaf fellərin keçmiş zamanda hallanmasında da tətbiq olunur.

Mudaaf fellərin keçmiş zamanda hallanması

“Mudaaf” fellər keçmiş zamanda hallanarkən, felin sonuna (تُتُ, تُتُ, تُتُ, تُتُ, تُتُ, تُتُ) şəxs sonluqları birləşdikdə **idğamın 3-cü qaydasına**¹ əsasən idğam açılır və fel əsli vəziyyətinə qayıdır, felin sonuna (تُتُ, تُتُ) şəxs sonluqları birləşərkən isə idğam açılmır. Çünki, felin sonu sukunlaşmır, buna görə də idğamı açmağa ehtiyac qalmır.

Qeyd: Mudaaf fellər keçmiş zamanda hallanarkən əsli vəziyyətinə qaytarılır. Əsli vəziyyətinə qaytarmaq üçün isə felin II kökünün hərəkəsini müəyyən etmək lazım gəlir. Çünki, mudaaf fel idğam şəklində verilərkən felin II kök hərfi bilinmir. Bunu üçün lüğət kitablarına qayıtmaq lazımdır. Ərəb dili lüğətlərinin çoxunda mudaaf felləri idğam şəklində verilərkən II kök hərfi göstərilmədiyi halda X.K. Baranovun Ərəb-Rus lüğətində II kökün hər iki zamandakı hərəkəsi mötərizəyə alınmış və aralarında ayrıca xətt qoyulmuşdur. Məsələn: حَجَّ (ə/u), مَسَّ (i/ə) və s.

Deməli, حَجَّ feli keçmiş zamanda حَجَّجْتُ, indiki zamanda isə يَحْجُجُ, مَسَّ feli isə مَسَّسْتُ və يَمَسُّ şəklində hallanır.

“Mudaaf” fellərin keçmiş zamanda hallanarkən məruz qaldıqları dəyişiklikləri bilmək üçün حَجَّ və مَسَّ fellərinin keçmiş zamanda təsrifini (hallanmasını) nəzərdən keçirək:

¹ Yəni, mudaaf felin sonu sakin olub, muttəsil damirə birləşdiyi üçün.

مَسَّ felinin şəxslərdə hallanması	حَجَّ felinin şəxslərdə hallanması	الضَّمَايِرُ الْمُتَّصِلَةُ لِلرَّفْعِ Şəxs sonluqları	الضَّمَايِرُ الْمُتَّفَصِّلَةُ لِلرَّفْعِ Ayrı yazılan Damirlər
مَسَّتُ	حَجَّتُ	أَنَا	أَنَا
مَسَّتَ	حَجَّتَ	أَنْتَ	أَنْتَ
مَسَّتِ	حَجَّتِ	أَنْتِ	أَنْتِ
مَسَّ	حَجَّ	-	هُوَ
مَسَّتْ	حَجَّتْ	هِيَ	هِيَ
مَسَّنا	حَجَّنا	نَحْنُ	نَحْنُ
مَسَّتُمْ	حَجَّتُمْ	أَنْتُمْ	أَنْتُمْ
مَسَّتُنَّ	حَجَّتُنَّ	أَنْتُنَّ	أَنْتُنَّ
مَسَّوا	حَجَّوا	هُمْ	هُمْ
مَسَّوْنَ	حَجَّوْنَ	هُنَّ	هُنَّ

Çədvəldəki hallanmadan görürük ki, حَجَّ və مَسَّ fellərinin III şəxs muənnəs təki (مَسَّتْ حَجَّتْ) və III şəxs muzəkkər cəmi (مَسَّوا حَجَّوا) istisna olmaqla digər şəxslərdə idğamı açılmışdır. Buna səbəb isə 3-cü qaydaya görə felin sonunun sukunla bitməsi və özündən sonra muttəsil damirlərin gəlməsidir.

Mudaaf fellərin əmr və cəzm formaları

Mudaaf fellərin əmr və cəzm formaları II və III şəxs muənnəs cəmi istisna olmaqla iki şəkildə düzəlirlər.

1. Təkrar hərfləri idğam etməklə.
2. İdğamı açmaqla.

Bunu aşağıdakı idğam qaydası ilə əsaslandırmaq olar:

Qayda 4: Əgər təkrar olunan ikinci hərf sukun olarsa və özündən sonra muttəsil damir (bitişən əvəzlik) gəlməzsə mudaaf feli iki şəkildə - idğam və qeyri idğam şəkildə - demək olar.

Mudaaf feli **idğam şəklində** cəzm edərkən felin sonunda təkrarlanan hərflərin hər ikisi sukunlaşır və bu da ərəb dili qrammatikasında mümkün deyildir. İki sakinin qoşalaşmasından qaçmaq üçün ikinci hərfə fəthə¹ (—) verilir. Sonradan verilən bu hərəkəyə **عَارِضٌ** “şekli hərəkə” deyilir. Nəticədə, təkrar hərflər fəthəli şəddəyə (—) çevrilir. Məsələn:

يُحْجُّ - يُحْجُّجُ - لَمْ يُحْجِّجْ ← لَمْ يُحْجِّجْ ← لَمْ يُحْجِّجْ
يُحْجُّ - يُحْجُّجُ ← حُجِّجْ ← حُجِّجْ ← حُجِّجْ

II şəxsin muənnəs cəmində felin sonu (نْ —) ilə bitdiyi üçün bu şəxsdə hallanan mudaaf felini yalnız qeyri-idğam (ayrılan) şəklində demək mümkündür. Çünki, 3-cü qaydaya əsasən sonu sukun olan mudaaf feldən sonra muttəsil damir gələrsə idğam mütləq açılmalıdır. Yerdə qalan şəxslərdə isə feldən sonra muttəsil damir gəlmədiyi üçün onu hər iki şəkildə - idğamla və idğamsız - deyə bilərik.

Mudaaf felin **qeyri idğam (ayrılan) şəkildə** cəzm və əmr forması **يُحْجُّجُ** felindən düzəlidir. Yəni, feli idğamdan əvvəlki vəziyyətinə qaytarırıq.

Əmr formasında mudari hərfini pozduqdan sonra fel sukunla başladığına görə həməzə ʾ əlavə edirik. Sonra sonunu sukunlaşdırırıq. Məsələn:

يَمْسُ - يَمْسَسُ - لَمْ يَمْسَسْ
يَمْسُ - يَمْسَسُ ← يَمْسَسُ ← يَمْسَسُ ← يَمْسَسُ
يُحْجُّ - يُحْجُّجُ - لَمْ يُحْجِّجْ
يُحْجُّ - يُحْجُّجُ ← حُجِّجْ ← حُجِّجْ ← حُجِّجْ

Mudaaf fellərin əmr və cəzm formalarındakı dəyişmələrini **حَجَّ** və **مَسَّ** felləri nümunəsində göstərək.

¹ Çünki fəthə tələffüz baxımdan hərəkələrin ən yüngülüdür.

Əmr forması

مَسَّ		حَجَّ		الضَّمَائِرُ الْمُنْفَصِلَةُ لِلرَّفْعِ Damirlər
fellerinin idğam və ayrılan şəkildə əmr forması		felinin idğam və ayrılan şəkildə əmr forması		
ayrılan	İdğam	ayrılan	İdğam	
اِمْسَسْ	مَسَّ	اُحْجِجْ	حَجَّ	أَنْتَ
اِمْسَسِي	مَسِّي	اُحْجِجِي	حَجِّي	أَنْتِ
اِمْسَسُوا	مَسُوا	اُحْجِجُوا	حَجُّوا	أَنْتُمْ
اِمْسَسْنَ	اِمْسَسْنَ	اُحْجِجْنَ	اُحْجِجْنَ	أَنْتُنَّ

Cəzm forması

مَسَّ və حَجَّ		مَسَّ və حَجَّ		الضَّمَائِرُ الْمُنْفَصِلَةُ لِلرَّفْعِ Damirlər
fellerinin ayrılan şəkildə cəzm formaları		fellerinin idğam şəkildə cəzm formaları		
مَسَّ feli	حَجَّ feli	مَسَّ feli	حَجَّ feli	
لَمْ اِمْسَسْ	لَمْ اُحْجِجْ	لَمْ اِمْسَسْ	لَمْ اُحْجِجْ	أَنَا
لَمْ تَمْسَسْ	لَمْ تَحْجِجْ	لَمْ تَمْسَسْ	لَمْ تَحْجِجْ	أَنْتَ
لَمْ تَمْسَسِي	لَمْ تَحْجِجِي	لَمْ تَمْسَسِي	لَمْ تَحْجِجِي	أَنْتِ
لَمْ يَمْسَسْ	لَمْ يَحْجِجْ	لَمْ يَمْسَسْ	لَمْ يَحْجِجْ	هُوَ
لَمْ تَمْسَسْ	لَمْ تَحْجِجْ	لَمْ تَمْسَسْ	لَمْ تَحْجِجْ	هِيَ
لَمْ نَمْسَسْ	لَمْ نَحْجِجْ	لَمْ نَمْسَسْ	لَمْ نَحْجِجْ	نَحْنُ
لَمْ تَمْسَسُوا	لَمْ تَحْجِجُوا	لَمْ تَمْسَسُوا	لَمْ تَحْجِجُوا	أَنْتُمْ
لَمْ تَمْسَسْنَ	لَمْ تَحْجِجْنَ	لَمْ تَمْسَسْنَ	لَمْ تَحْجِجْنَ	أَنْتُنَّ
لَمْ يَمْسَسُوا	لَمْ يَحْجِجُوا	لَمْ يَمْسَسُوا	لَمْ يَحْجِجُوا	هُمْ
لَمْ يَمْسَسْنَ	لَمْ يَحْجِجْنَ	لَمْ يَمْسَسْنَ	لَمْ يَحْجِجْنَ	هُنَّ

Cədvəldən görürük ki, حَجَّ və مَسَّ felləri II və III şəxs muənnəsdə yalnız ayrılan şəkildədir. Buna səbəb isə fəldən sonra gələn (نَ —) muttəsil damiridir. Qalan şəxslərdə isə hər iki şəkil (idğam və ayrılan) mövcuddur.

Beləliklə, biz bu dərsdə مُضَعَّف “mudaaf” fellərin madi (keçmiş zaman), mudari (indiki zaman), əmr və cəzm formalarında baş verən dəyişiklikləri öyrəndik və bildik ki, bu dəyişikliklər 4 idğam qaydasına əsaslanır.

قَطُّ və أَبَدًا sözlərinin mənaları və işlənmə qaydaları

- قَطُّ sözü hallanmayan zaman zərfi olub, keçmiş zamanı tam əhatə etmək üçün işlənir və “heç, qəti, əsla, qətiyyən” mənalarını verir. قَطُّ sözü yalnız inkar cümlələrində işlənir.

Məsələn:

لَمْ أَكُلْ طَعَامًا لَدَيْدًا مِثْلَ هَذَا قَطُّ.

Bunun kimi dadlı yemək heç yeməmişəm.

- أَبَدًا sözü də təsirlikdə olan zaman zərfidir, hər hansısa bir işin gələcəkdə davamlılığını, uzunmüddətliyini bildirmək üçün işlənir. Keçmiş zaman üçün işlənmir. أَبَدًا zərfi həm təsdiq, həm də inkar cümlələri ilə işlənə bilər.

Təsdiiq cümləsi ilə gəldikdə “həmişə, daim, həmişəlik, əbədi, ömürlük” mənalarından birini verir. Məsələn: Uca Allah buyurur:

﴿قَالَ اللَّهُ هَذَا يَوْمُ يَنْفَعُ الصَّادِقِينَ صِدْقُهُمْ لَهُمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا﴾

“Allah dedi: “Bu, doğru danışanlara doğruluqlarının fayda verəcəyi gündür! Onlar üçün ağacları altından çaylar axan və içində əbədi qalacaqları Cənnət bağları hazırlanmışdır” (əl-Maidə surəsi, 119)

İnkar cümləsi ilə gəldikdə isə, “heç vaxt, heç bir vaxt, heç bir vədə” mənalarını verir. Məsələn: Allah ﷻ buyurur:

﴿قَالُوا يَا مُوسَى إِنَّا لَنُذْخِلُهَا أَبَدًا مَا دَامُوا فِيهَا﴾

“Ey Musa! Nə qədər ki onlar oradadırlar, biz ora heç vaxt girməyəcəyik” (əl-Maidə surəsi, 24)

30. OTUZUNCU DƏRƏ

Madi və mudari fellərinin təsniyədə hallanması

إِسْتَأْدُ الْفِعْلِ الْمَاضِي وَالْمُضَارِعِ وَالْأَمْرِ إِلَى الْمُثْنَى

Ərəb dilində isimlərin, işarə əvəzliliklərin və sair bu kimi isimlərin özlərinə xas ikilik (təsniyə) formaları olduğu kimi şəxs əvəzliliklərinin də özlərinə xas təsniyə forması vardır. I şəxsin təsniyə formasını cəm (نَحْنُ) əvəz edir. II və III şəxslərin təsniyəsi isə aşağıdakı kimidir:

الضَّمَائِرُ الْمُتَّصِلَةُ لِلنَّصْبِ وَالْجَرِّ فِي الْمُثْنَى

Təsniyənin muttəsil nasb və cərr damirləri

مثال Misal	الضَّمَائِرُ الْمُتَّصِلَةُ لِلنَّصْبِ وَالْجَرِّ Muttəsil nasb və cərr damirlər	الضَّمَائِرُ الْمُتَّفَصِّلَةُ لِلرَّفْعِ Damirlər		Şəxslər
كِتَابُكُمَا	كُمَا	أَنْتُمَا	لِلْمُذَكَّرِ وَالْمُؤَنَّثِ	II ŞƏXS لِلْمُخَاطَبِ
كِتَابُهُمَا	هُمَا	هُمَا	لِلْمُذَكَّرِ وَالْمُؤَنَّثِ	III ŞƏXS لِلْغَائِبِ

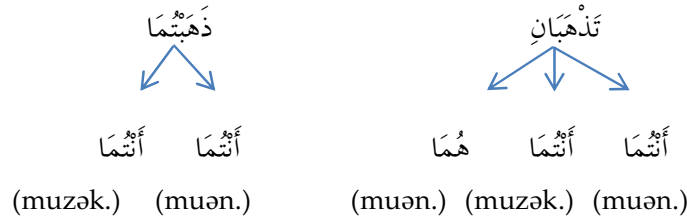
(لِلْمُذَكَّرِ وَالْمُؤَنَّثِ) أَنْتُمَا - siz ikiniz (həm muzəkkər, həm də muənnəs üçün)

(لِلْمُذَكَّرِ وَالْمُؤَنَّثِ) هُمَا – onlar ikisi (həm muzəkkər, həm də muənnəs üçün)

Madi və mudari fellərinin təsniyədə hallanması isə aşağıdakı kimidir:

مثال Misal	Mudari felinin forması	مثال Misal	الضَّمَائِرُ الْمُتَّصِلَةُ لِلرَّفْعِ Madi felinin şəxs sonluğu	الضَّمَائِرُ الْمُتَّفَصِّلَةُ لِلرَّفْعِ Ayrı yazılan Damirlər	
تَذَهَبَانِ	تَفْعَلَانِ	ذَهَبْتُمَا	— تُمَا	أَنْتُمَا	لِلْمُذَكَّرِ
تَذَهَبَانِ	تَفْعَلَانِ	ذَهَبْتُمَا	— تُمَا	أَنْتُمَا	لِلْمُؤَنَّثِ
يَذَهَبَانِ	يَفْعَلَانِ	ذَهَبَا	— ا	هُمَا	لِلْمُذَكَّرِ
تَذَهَبَانِ	تَفْعَلَانِ	ذَهَبْتَا	— تَا	هُمَا	لِلْمُؤَنَّثِ

Cədvəldən görürük ki, II şəxsin muzəkkər və munnəs təsniyəsində madi (keçmiş zaman) feli eyni şəkil almışdır. Mudari formasında isə II şəxs muzəkkər və muənnəsi ilə III şəxsin muənnəsi eyni şəkildədir.

إِسْنَادُ الْفِعْلِ الْأَمْرِ إِلَى الْمُتَنَّى

Təsniyənin əmr forması

Bildiyimiz kimi fellərin əmr forması II şəxs mudari felindən düzəlir. Təsniyənin II şəxs mudarisi həm muzəkkər həm də muənnəs üçün eyni formada – تَفْعَلَانِ – olduğundan əmr forması da eyni formada - اِفْعَلَا – olacaq. Nəzərə alınmalıdır ki, mudari felin təsniyəsində nacb və cəzm əlaməti sonundakı ن hərfinin pozulmasıdır . Məsələn:

الْأَمْرُ	الْمُضَارِعُ الْمَرْفُوعُ	تَفْعَلَانِ	الضَّمَائِرُ	
اِذْهَبَا	تَذْهَبَانِ	تَفْعَلَانِ	أَنْتُمَا	لِلْمُذَكَّرِ
اِذْهَبَا	تَذْهَبَانِ	تَفْعَلَانِ	أَنْتُمَا	لِلْمُؤَنَّثِ

يَا خَالِدُ وَحَامِدُ، اِذْهَبَا إِلَى السُّوقِ! – Ey Xalid və Həmid, bazara gedin!
 يَا فَاطِمَةُ وَمَرْيَمُ، اِذْهَبَا إِلَى السُّوقِ! – Ey Fatimə və Məryəm, bazara gedin!

Beş fel və onların hal əlaməti

إِعْرَابُ الْأَفْعَالِ الْخَمْسَةِ

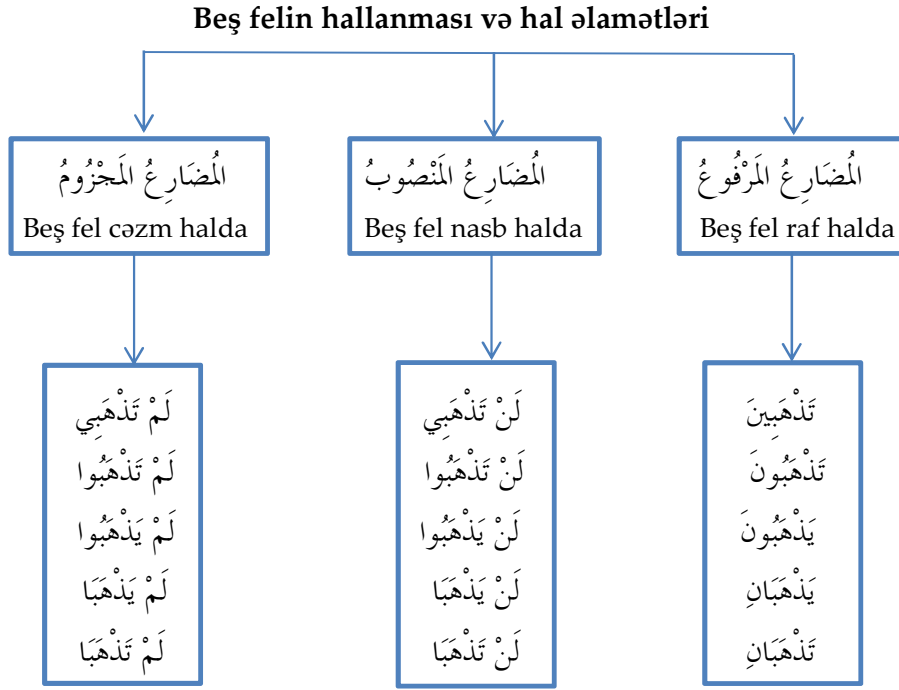
Ərəb dili qrammatikasında “beş fel” dedikdə sonu **وَنَ، وَاوُ، وَاوُ** ilə bitən mudari felləri nəzərdə tutulur. Qrammatika kitablarında “beş fel”in tərifini aşağıdakı kimi bildirilir:

الأَفْعَالُ الْخَمْسَةُ – كُلُّ فِعْلٍ مُضَارِعٍ اتَّصَلَتْ بِهِ وَאוُ الْجَمَاعَةِ، وَ يَاءُ الْمُخَاطَبَةِ، وَ أَلِفُ الْاِثْنَيْنِ. مِثْلُ: يَفْعَلُونَ، تَفْعَلُونَ، تَفْعَلِينَ، يَفْعَلَانِ، تَفْعَلَانِ. فَإِنَّ رَفْعَهَا بِثُبُوتِ التَّوْنِ، وَجَزْمَهَا وَنَصْبَهَا بِحَذْفِهَا.

Qayda: Beş fel – sonunda cəm bildirən “vav” و, II şəxsin muənnəsini bildirən “yə” ي və təsniyə bildirən “əlif” ا gələn mudari feillərinə deyilir. Bu fellərin raf (adlıq hal) əlaməti sonundakı ن hərfinin sabit olması, cəzm və nasb (təsirlik hal) əlaməti isə ن hərfinin pozulmasıdır.

Yəni, ن hərfi, bir növ, digər hallanan fellərdəki damma rolunu oynayır.

“Beş felin” hallanması və hal əlamətləri aşağıdakı kimidir:

31. OTUZ BİRİNCİ DƏRS

Sifət və sifətlənmiş isim (təkrar)

النَّعْتُ وَ الْمَنْعُوتُ

Bildiyimiz kimi, ərəb dilində cümlə üzvlərinin bəziləri cümlədə öz əsli qrammatik mövqeyinə görə deyil, digər cümlə üzvlərinə tabe olduqlarına görə onların halına uyğun hallanırlar. Belə cümlə üzvləri التَّوَابِعُ “**tabe olanlar**” adlanır.

Tabe olanlar: istənilən şəraitdə özlərindən əvvəlki cümlə üzvü ilə uzlaşan (yəni - onların hallanmasına şərik olan) cümlə üzvləridir.

Tabe olan cümlə üzvləri aşağıdakılardır:

5. Bədəl; الْبَدَلُ
6. Sifət; النَّعْتُ
7. Bağlayıcı hərflərlə ətf olunan (bağlanan); الْمَعْطُوفُ
8. Təkid. التَّوَكِيدُ

Tabe olan cümlə üzvlərindən biri də النَّعْتُ “**sifət**” dir.

Sifət – tabe olduğu sözün sifətini (əlamət və keyfiyyətini) bildirməklə onu tamamlayan (təyin edən) cümlə üzvüdür. Əlamət dedikdə zahiri görkəm, keyfiyyət dedikdə isə daxili xüsusiyyət nəzərdə tutulur.

Azərbaycan dilindən fərqli olaraq, ərəb dilində sifətlər (**nət**), tabe olduqları sifətlənmiş (təyin etdikləri) isimdən (**mənudən**) bilavasitə sonra gəlib onunla dörd şeydə uzlaşırlar:

1. **Halda** (فِي الْإِعْرَابِ);

هَذَا كِتَابٌ جَدِيدٌ.

قَرَأْتُ كِتَابًا جَدِيدًا.

هَذَا اسْمُ كِتَابٍ جَدِيدٍ.

2. **Cinsdə** (التَّذْكِيرِ وَ التَّنْثِ);

أَحْمَدٌ لَهُ ابْنٌ كَبِيرٌ، وَبِنْتُ صَغِيرَةٌ.

3. Kəmiyyətə (الإفرادِ و التثنية و الجمع);

لَنَا مُدِيرٌ صَالِحٌ، وَمَدْرَسَانِ جَيِّدَانِ، وَزُمَلَاءُ مُجْتَهِدُونَ.

4. Müəyyənlik və qeyri – müəyyənlikdə (التعريف و التنكير);

عِنْدِي سَيَّارَةٌ جَدِيدَةٌ.

السَّيَّارَةُ الْجَدِيدَةُ غَالِيَةٌ.

أَيْنَ مُحَمَّدٍ الْيَابَانِيُّ؟

هَاتِ دَفْتَرَكَ الْأَوَّلَ.

تَمَّ بِحَمْدِ اللَّهِ تَعَالَى وَ الصَّلَاةِ وَ السَّلَامِ عَلَى نَبِيِّنَا مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ وَ صَحْبِهِ أَجْمَعِينَ.

Allaha həmd, Peyğəmbərimiz Muhəmmədə, onun ailəsinə və bütün səhabələrinə xeyir-dua ilə bu kitab tamamlandı.

I KİTABDA VARİD OLAN SÖZLƏR

BİRİNCİ DƏRS

هَذَا	Bu (işarə əvəzliyi)
بَيْتٌ	Ev
مَسْجِدٌ	Məscid
كِتَابٌ	Kitab
قَلَمٌ	Qələm
مِفْتَاحٌ	Açar
مَكْتَبٌ	Yazı stolu (ofis, iş otağı)
سَرِيرٌ	Çarpayı
كُرْسِيٌّ	Stul, oturacaq
نَجْمٌ	Ulduz
طَبِيبٌ	Həkim
وَلَدٌ	Oğlan usage
طَالِبٌ	Tələbə
رَجُلٌ	Kişi
تَاجِرٌ	Tacir
كَلْبٌ	İt
قِطٌّ	Pişik
حِمَارٌ	Uzunqulaq
حِصَانٌ	At
حَمَلٌ	Dəvə
دَبْكٌ	Xoruz

مُدْرِسٌ	Müəllim
مِنْدِيلٌ	Dəstmal
قَمِيصٌ	Köynək
نَعَمٌ	Bəli (cavab ədatı)
لَا	Xeyr (cavab ədatı)

İKİNCİ DƏRƏ

ذَلِكَ	O (işarə əvəzliyi)
إِمَامٌ	İmam
حَجْرٌ	Daş
سُكَّرٌ	Şəkər
لَبَنٌ	Süd

ÜÇÜNCÜ DƏRƏ

وَأَقِفٌ	Ayaqüstündə duran (dayanan)
جَالِسٌ	Outran
مَاءٌ	Su
قَرِيبٌ	Yaxın
بَعِيدٌ	Uzaq
قَمَرٌ	Ay
جَدِيدٌ	Yeni, təzə
قَدِيمٌ	Göhnə
وَسِخٌ	Kirli, çirkli
نَظِيفٌ	Təmiz

حَارٌّ	İsti, qaynar
بَارِدٌ	Soyuq
صَغِيرٌ	Kiçik
كَبِيرٌ	Böyük
مَفْتُوحٌ	Açıq
مَكْسُورٌ	Sınıq
ثَقِيلٌ	Ağır
خَفِيفٌ	Yüngül
جَمِيلٌ	Gözəl
وَرَقٌ	Vərəq
لَذِيذٌ	Dadlı, ləziz
حُلُوٌ	Şirin
مَرِيضٌ	Xəstə
دُكَّانٌ	Dükan
غَنِيٌّ	Varlı
فَقِيرٌ	Kasıb
تَفَّاحٌ	Alma
شَّمْسٌ	Günəş

DÖRDÜNCÜ DƏRƏ

فِي	-da, -də, içində (hərfo-cərr)
عَلَى	Üzərində, üstündə (hərfo-cərr)
مِنْ	-dan, -dən (hərfo-cərr)
إِلَى	-a, -ə (-ya, yə) (hərfo-cərr)

أَيْنَ؟	Harada? (sual əvəzliyi)
مِنْ أَيْنَ؟	Haradan?
هُوَ	O (muzəkkər üçün şəxs əvəzliyi)
هِيَ	O (muənnəs üçün şəxs əvəzliyi)
غُرْفَةٌ	Otaq
مَدْرَسَةٌ	Məktəb
فَصْلٌ	Sınıf
حَمَّامٌ	Hamam
مِرْحَاضٌ	Ayaqyolu
مَطْبَخٌ	Mətbəx
جَامِعَةٌ	Universitet
سُوقٌ	Bazar
مُدِيرٌ	Müdür
سَمَاءٌ	Səma, göy
الْيَابَانُ	Yaponiya
الصِّينُ	Çin
الْهِنْدُ	Hind
ذَهَبٌ	Getdi
خَرَجَ	Çıxdı

BEŞİNCİ DƏRS

رَسُولٌ	Elçi
كَعْبَةٌ	Kəbə
اسْمٌ	Ad, isim (qram.)

ابن	Oğul
عم	Əmi
خال	Dayı
حقيبة	Çanta
سيارة	Avtomobil
شارع	Küçə
معلق	Bağlı
تحت	Altında (məkan zərfi)
هنا	Burada (məkan zərfi)
هناك	Orada (məkan zərfi)
مهندس	Mühəndis
بنت	Qız

ALTINCI DƏRS

هذه	Bu (işarə əvəzliyi)
أخت	Bacı
مكواة	Ütü
دراجة	Velosiped
ملعقة	Qaşıq
قدر	Qazan
بقرة	İnək
فلاح	Əkinçi
أنف	Burun
فم	Ağız

أُذُنٌ	Qulaq
يَدٌ	Əl
رِجْلٌ	Ayaq
عَيْنٌ	Göz (axar çay)
شَايٌ	Çay (qida)
أُمٌّ	Ana
تَلَاجَةٌ	Soyuducu
قَهْوَةٌ	Qəhvə
سَرِيعٌ	Sürətli
نَافِذَةٌ	Pəncərə
سَاعَةٌ	Saat
الْمَشْرِقُ	Gündoğan
الْمَغْرِبُ	Günbatan
جَدًّا	Olduqca, çox
أَيْضًا	Həmçinin

YEDDİNCİ DƏRƏ

تِلْكَ	O (işarə əvəzliyi)
مُمْرِضَةٌ	Tibb bacısı
دَجَاجَةٌ	Toyuq
بَطَّةٌ	Ördək
بَيْضَةٌ	Yumurta
حَدِيقَةٌ	Bağça
مُؤَذِّنٌ	Müəzzin

نَاقَةٌ

Dəvə

مُسْلِمٌ

Müsəlman

ƏSİKİZİNCİ DƏRƏ

سِكِّينٌ

Bıçaq

مُسْتَشْفَى

Xəstəxana

أَمَامَ

Qarşısında, önündə (məkan zərfi)

خَلْفَ

arxasında (zaman zərfi)

الآنَ

İndi, hal-hazırda (zaman zərfi)

أَلْمَانِيَا

Almaniya

إِنْكَلْتَرَا

İngiltərə

فَرَنْسَا

Fransa

سُوَيْسَرَا

İsveçrə

سُبُورَةٌ

Yazı taxtası

مِخْرَابٌ

Mehrab

جَلَسَ

Oturdu

DOQQUZUNCU DƏRƏ

فَاكِهَةٌ

Meyvə

عُصْفُورٌ

Sərçə

طَائِرٌ

Quş

الْعَرَبِيَّةُ

Ərəb dili

لُغَةٌ

Dil

سَهْلٌ

Asan

مُجْتَهِدٌ	Çalışqan
كَسْلَانٌ	Tənbəl
جَوْعَانٌ	Ac
عَطْشَانٌ	Susamış
عَضْبَانٌ	Qəzəbli, hirsli
مَلَانٌ	Dolu
دَرْسٌ	Dərs
شَهِيرٌ	Məşhur, tanınmış
مَدِينَةٌ	Şəhər, ölkə
كُوبٌ	Stəkan
الْيَوْمَ	Bu gün (zaman zərfi)
عِنْدَ	Yanında (zaman zərfi)
الَّذِي	Hansı ki, (nisbi əvəzlik)
مَكْتَبَةٌ	Kitabxana
صَعْبٌ	Çətin
مِرْوَحَةٌ	Ventilyator, yelləyən
مُسْتَوْصَفٌ	Poliklinika (müalicəxana)
الْمَدْرَسَةُ الثَّانَوِيَّةُ	On bir illik orta məktəb
وَزِيرٌ	Nazir
حَادٌّ	İti

ONUNCU DƏRƏ

زَمِيلٌ	Yoldaş
زَوْجٌ	Ər (arvad)

وَاحِدٌ	Bir (rəqəm)
فَتَى	Gənc oğlan
مَعَ	Birlikdə (zərf)
طِفْلٌ	Uşaq
الْكُوَيْتُ	Kuveyt

ON BİRİNCİ DƏRS

أَحِبُّ	Sevirəm, istəyirəm
---------	--------------------

ON İKİNCİ DƏRS

مُوجِهٌ	Yonəldici, rəhbər
مُسْتَشْفَى الْوِلَادَةِ	Doğum evi
شَجَرَةٌ	Ağac
بَعْدَ	Sonar (zərf)
قَبْلَ	Əvvəl (zərf)
عَمَّةٌ	Bibi
خَالَةٌ	Xala
فَتَاةٌ	Gənc qız
الَّتِي	Hansı ki, (nisbi əvəzlik)
كَيْفَ	Necə? (sual əvəzliyi)
زَمِيلَةٌ	Yoldaş qız
الْمَدْرَسَةُ الْمُتَوَسِّطَةُ	Səkkiz illik orta məktəb

ON ÜÇÜNCÜ DƏRƏ

هُؤْلَاءُ	Bunlar (işarə əvəzliyi)
أَوْلِيَاكَ	Onlar (işarə əvəzliyi)
حَاجٌّ ج: حَجَّاجٌ	Hacı cəm: Hacılar
شَيْخٌ ج: شُيُوخٌ	Qoca cəm: Qocalar
ضَيْفٌ ج: ضُيُوفٌ	Qonaq cəm: Qonaqlar
بَعْضٌ	Bəzi
مَطْعَمٌ	Yeməxana
إِنْسَانٌ ج: نَاسٌ	İnsan cəm: İnsanlar
مَلْعَبٌ	Stadion
حَقْلٌ ج: حُقُولٌ	Tarla, zəmi, əkin yeri
قَرْيَةٌ ج: قُرَى	Kənd cəm: Kəndlər
الْمَدْرَسَةُ الْإِبْتِدَائِيَّةُ	İbtidai məktəm
هُنَّ	Onlar (şəxs əvəzliyi)
هُمَّ	Onlar (şəxs əvəzliyi)
مَرْأَةٌ ج: نِسَاءٌ	Qadın cəm: Qadınlar
ضَعِيفٌ ج: ضِعَافٌ	Zəif
عَالِمٌ ج: عُلَمَاءٌ	Alim cəm: Alimlər
قَوِيٌّ ج: أَقْوِيَاءٌ	Güclü cəm: Güclülər
نَهْرٌ ج: أَنْهَارٌ	Çay cəm: Çaylar
طَائِرَةٌ ج: طَائِرَاتٌ	Təyyarə cəm: Təyyarələr

ON DÖRDÜNCÜ DƏRS

أَيُّ؟	Hansı? (sual əvəzliyi)
يَوْمٌ ج: أَيَّامٌ	Gün cəm: Günlər
شَهْرٌ ج: شُهُورٌ, أَشْهُرٌ	Ay cəm: aylar
حَفِيدَةٌ ج: حَفِيدَةٌ	Nəvə cəm: Nəvələr
كَلِيَّةٌ ج: كَلِيَّاتٌ	Fakültə (ali məktəbin müəyyən elm sahəsini qavrayan şöbəsi)
كَلِيَّةُ الشَّرِيعَةِ	Şəriət fakültəsi
كَلِيَّةُ التِّجَارَةِ	İqtisadiyyat fakültəsi
كَلِيَّةُ الطِّبِّ	Tibb fakültəsi
كَلِيَّةُ الْهَنْدَسَةِ	İnşaat fakültəsi
أَهْلًا وَسَهْلًا وَمَرْحَبًا	Xoş gəlib səfa gətirdiniz!
نَصْرَانِيٌّ ج: نَصَارَى	Xaçpərəst
بَلَدٌ	Ölkə, şəhər
دِينٌ ج: أَدْيَانٌ	Din
أَحَدٌ	Bir (muzəkkər üçün)
أَحَدُهُمْ	Onlardan biri

ON BEŞİNCİ DƏRS

إِحْدَى	Bir (muənnəs üçün)
إِحْدَاهُنَّ	Onlardan biri
مَتَى	Nə zaman? (sual əvəzliyi)
أُسْبُوعٌ ج: أَسَابِيعٌ	Həftə cəm: Həftələr
أَذَانٌ	Azan

صَلَاةٌ ج: صَلَوَاتٌ
إِخْتِبَارٌ

Namaz cəm: Namazlar
İmtahan

ON ALTINCI - ON YEDDİNCİ DƏRSLƏR

جَبَالٌ ج: جِبَالٌ

Dağ cəm: Dağlar

بَحْرٌ ج: بَحَارٌ

Dəniz cəm: Dənizlər

دَفْتَرٌ ج: دَفَاتِرٌ

Dəftər cəm: Dəftərlər

فُنْدُقٌ ج: فُنَادِقُ

Mehmanxana

شَرِكَةٌ ج: شَرِكَاتٌ

Şirkət

رَخِيصٌ

Ucuz

قُمَيْصٌ ج: قُمَصَانٌ

Köynək cəm: Köynəklər

ON ƏKKİZİNCİ DƏRS

كَمْ؟

Neçə? (sual əvəzliyi)

عِيدٌ ج: أَعْيَادٌ

Bayram cəm: Bayramlar

عَجَلَاتٌ ج: عَجَلَاتٌ

Təkər cəm: Təkərlər

حَيٌّ ج: أَحْيَاءٌ

Qəsəbə cəm: Qəsəbələr

رِيَالٌ ج: رِيَالَاتٌ

Riyal cəm: Riyallar (pul vahidi)

رَكْعَةٌ ج: رَكْعَاتٌ

Rəkət cəm: Rəkətlər

مِسْطَرَةٌ ج: مَسَاطِرٌ

Xətkeş cəm: Xətkeşlər

سَنَةٌ ج: سَنَوَاتٌ

İl cəm: İllər

مَتَجَرٌ ج: مَتَاجِرٌ

Ticarət yeri

سُورَةٌ

Yazı taxtası

ON DOQQUZUNCU DƏRS

تَمَنُّ ج: اَنْمَانُ	Qiymət, dəyər
نَصْفُ	Yarı
حَافِلَةٌ ج: حَافِلَاتٌ	Avtobus cəm: Avtobuslar
سُؤَالٌ ج: أَسْئَلَةٌ	Sual cəm: Suallar
بَلَدٌ ج: بِلَادٌ	Ölkə, şəhər
قُرُوشٌ ج: قُرُوشٌ	Quruş cəm: Quruşlar (xırda pul vahidi)
رَاكِبٌ ج: رُكَّابٌ	Sərnişin cəm: Sərnişinlər
قَدِيمٌ ج: قَدَامِي	Köhnə cəm: Köhnələr
جَيْبٌ ج: جُيُوبٌ	Cib cəm: Ciblər
أُورَبَا	Avropa
فَرَنْسَا	Fransa
أَلْمَانِيَا	Almaniya
يُغُسْلَاوِيَا	Yuqoslaviya
مَالِيْزِيَا	Malaziya
مُخْتَلِفَةٌ	Müxtəlif
كُلُّ	Hər, bütün

İYİRMİNCİ DƏRS

جَامِعَةٌ ج: جَامِعَاتٌ	Universitet cəm: Universitetlər
مَجَلَّةٌ ج: مَجَلَّاتٌ	Jurnal cəm: Jurnallar
حَرْفٌ ج: حُرُوفٌ, أَحْرَافٌ	Hərflər cəm: Hərflər
كَلِمَةٌ ج: كَلِمَاتٌ	Söz cəm: Sözlər

إندونيسيا
غرفة ج: عُرف

İndoneziya
Otaq cəm: Otaqlar

İYİRMİ BİRİNCİ DƏRƏ

وَاسِعٌ	Geniş
كَثِيرٌ	Çox
مَكْتَبٌ ج: مَكَاتِبُ	Yazı solu cəm: Yazı stolları
كُرْسِيٌّ ج: كَرَاسِيٌّ	Stul cəm: Stullar
لَوْنٌ ج: أَلْوَانٌ	Rəng cəm: Rənglər
لَكِنَّ	Lakin (ədat)
قِبْلَةٌ	Qiblə
صَالِحٌ	Əməlisaleh
ذَاكَ	O (orta uzaqlığı bildirən işarə əvəzliyi)
أَمْ	Yoxsa (bağlayıcı)
فَصُولٌ ج: فُصُولٌ	Sınıf cəm: Sınıflar

İYİRMİ İKİNCİ DƏRƏ

أَحْمَرٌ	Qırmızı
أَزْرَقٌ	Göy
أَخْضَرٌ	Yaşıl
أَسْوَدٌ	Qara
أَصْفَرٌ	Sarı
أَبْيَضٌ	Ağ

فَنَجَانٌ ج: فَنَاجِينُ	Fincan cəm: Fincanlar
مَدْرَسَةٌ ج: مَدَارِسُ	Məktəb cəm: Məktəblər
دَقَائِقُ ج: دَقَائِقُ	Dəqiqə cəm: Dəqiqələr
مَنْدِيلٌ ج: مَنْدِيلٌ	Dəstmal cəm: Dəstmallar
مِفْتَاحٌ ج: مِفْتَاحٌ	Açar cəm: Açarlar
قَالَ	Dedi (fel)

İYİRMİ ÜÇÜNCÜ DƏRS

الْبَيْتُ الْحَرَامُ	Beytul Həram (Kəbənin yerləşdiyi məscidin adı)
الْكَعْبَةُ	Kəbə
الْبَيْتُ الْأَبْيَضُ	Ağ Ev
الطَّائِفُ	Taif (Məkkə yaxınlığında şəhər)
بَغْدَادُ	Bağdad şəhəri

II KİTABDA VARİD OLAN SÖZLƏR

BİRİNCİ DƏRƏ

مَائَةٌ	Yüz
أَلْفٌ	Min
غَالٌ	Baha
مُتْرَوِّجٌ	Evli
ذَكِيٌّ جِ ذُكَيَاءٌ	Zəkali cəm. Zəkalılar
عَبِيٌّ جِ أَعْبِيَاءٌ	Varlı c. Varlılar
خُلُقٌ جِ أَخْلَاقٌ	Əxlaq c. Əxlaqlar
رُوبِيَّةٌ جِ رُوبِيَّاتٌ	Rupiyə c. Rupiyələr
عَزَبٌ جِ أَعْزَابٌ	Subay c. Subaylar
يَهُودِيٌّ جِ يَهُودٌ	Yəhudi c. Yəhudilər
مُعْجَمٌ جِ مَعَاجِمٌ	Lüğət c. Lüğətlər.
دُولَارٌ جِ دُولَارَاتٌ	Dollar c. Dollarlar
صَفْحَةٌ جِ صَفَحَاتٌ	Səhifə c. Səhifələr
نَاجِحٌ جِ نَاجِحُونَ	Müvəffəqiyyət qazanmış
كُمٌ جِ أَكْمَامٌ	Qol (paltarda) c. Qollar

İKİNCİ DƏRƏ

لِقَاءٌ	Görüş.
جَيِّدٌ	Yaxşı.
جَيْبٌ (جِ جُيُوبٌ)	Cib c. (Ciblər)
نَهْرٌ (جِ أَنْهَارٌ)	Çay (<i>axar</i>) c. (Çaylar)

بَرْقِيَّةٌ (ج بَرْقِيَّاتٌ)
مَصْرِفٌ (ج مَصَارِفُ)
مَكْتَبُ الْبُرَيْدِ

Teleqram c. (Teleqramlar)
Bank c. (Banklar)
Poçt idarəsi.

ÜÇÜNCÜ DƏRS

مَهْجَعٌ (ج مَهَاجِعُ)
كَوْكَبٌ (ج كَوَاكِبُ)
وَاسِعٌ
فَرِيقٌ (ج فُرُقَاءُ)
شَقِيْقٌ (ج أَشْقَاءُ)
تَمَنٌ
عَالَمٌ
شَهِيْرٌ
شَهْرٌ (ج شُهُورٌ، أَشْهُرٌ)
لَاعِبٌ (ج لَاعِبُونَ)
فِي الْمَنَامِ
الْأَرْهَرُ

Yataqxana. C. (Yataqxanalar)
Ulduz. C. (Ulduzlar)
Geniş.
Dəstə. C. (Dəstələr)
Doğma. C. (Doğmalar)
Qiymət.
Aləm.
Məşhur.
Ay. (ilin) C. (Aylar)
Oyunçu. C. (Oyunçular)
Yuxuda.
əl- Əzhar Universiteti

DÖRDÜNCÜ DƏRS

لَا بَأْسَ
أَهْلًا وَسَهْلًا وَمَرْحَبًا
لَعَلَّ
جَامِعَةٌ
حِصَّةٌ

Eybi yoxdur!
Xoş gəlib səfa gətirdiniz!
Ola bilsin, bəlkə.
Universitet.
Dərs.

BEŞİNCİ DƏRS

الْعَنْبُ	Üzüm.
الْمَوْزُ	Banan.
التِّينُ	Əncir.
الفَجْرُ	Sübh, dan yeri.
جَوَابٌ (ج. أَجْوَابٌ)	Cavab. (c. Cavablar.)
سُؤَالٌ (أَسْئَلَةٌ)	Sual. (c. Suallar.)
الْبِقَالُ	Dükənçi.
الْعَصَا	Əsa.
حَيَّةٌ (ج. حَيَّاتٌ)	İlan. (c. İlanlar.)
سَمِعَ	Eşitdi.
فَهِمَ	Başa düşdü.
شَرِبَ	İçdi.

ALTINCI DƏRS

مَجَلَّةٌ (ج. مَجَلَّاتٌ)	Jurnal (c. Journallar).
رَاكِبٌ (ج. رُكَّابٌ)	Sərnişin (c. Sərnişinlər).
شَقَّةٌ (ج. شُقُقٌ)	Mənzil (c. Mənzillər).
عِمَارَةٌ (ج. عِمَارَاتٌ)	Bina (c. Binalar).
سِنَّ (ج. أَسْنَانٌ)	Yaş (c. Yaşlar).
كَلِمَةٌ (ج. كَلِمَاتٌ)	Söz (c. Sözlər).
سُورَةٌ (ج. سُورٌ)	Surə (Qurandan) (c. Surələr).
جَاءَ	Gəldi.

كَوَى	Ütülədi.
فَرِحَ	Sevindi.
زَادَ	Artırdı.
خُذْ	Al! Götür!
هَاتِيْ	Gətir!
آيَةٌ	Ayə.(Quran)
مَسْرُورَةٌ	Sevincli, şad.
أَظُنُّ	Zənn edirəm
خَادِمَةٌ	Xidmətçi, xadimə.
قِطْعَةٌ	Parça, hissə, tikə.
خَبْرٌ	Çörək.
جَوْعَى	Ac. (qadın cinsində)
نَصْفٌ	Yarı.
لَا أَدْرِي	Bilmirəm.
الْفِقْهُ	Fiqh elmi.

YEDDİNCİ DƏRƏ

مِكَنَسَةٌ (ج مَكَانِسُ)	Süpürgə (cəm. Süpürgələr)
سُلَّمٌ (ج سَلَالِمُ)	Pilləkən (cəm. Pilləkənlər)
مِنَارَةٌ (ج مَنَائِرُ)	Minarə (cəm. Minarələr)
نَظَّارَةٌ (ج نَظَّارَاتُ)	Eynək (cəm. Eynəklər)
عَجَلَةٌ (ج عَجَلٌ)	Təkər (cəm. Təkərlər)
لِحْيَةٌ (ج لِحَى)	Saqqal (cəm. Saqqallar)
صُورَةٌ (ج صُورٌ)	Şəkil (cəm. Şəkillər)

إِذَاعَةٌ (جِ إِذَاعَاتٌ)	Radio (cəm. Radiolar)
عَالٍ (الْمُؤْتَتِ: عَالِيَةٌ)	Uca (qadın cinsi: Uca)
صَابُونٌ	Sabun.
الْبَارِحَةَ	Dünən axşam.
مُلَوَّنٌ	Rəngli.
عَصِيرٌ	Şirə.
بُرْتَقَالٌ	Portağal.
صَبَاحٌ	Səhər.
كُرَّةُ الْقَدَمِ	Futbol.
كُرَّةُ السَّلَّةِ	Voleybol.
نِصْفٌ	Yarı.
مَشَى	Getdi (piyada)
أَخَذَ	Götürdü.
وَضَعَ	Qoydu.
وَجَدَ	Tapdı.
بَحَثَ عَنِ	Axtardı.

ƏKKİZİNCİ DƏRS

سَمِعَ	Eşitdi
لَعِبَ	Oynadı
غَسَلَ	Yudu
كَتَبَ	Yazdı
فَتَحَ	Acıd
فَهِمَ	Başa düşdü

قَرَأَ	Oxudu
حَفِظَ	Əzbərlədi
شَرِبَ	İçdi
أَكَلَ	Yedi
ضَرَبَ	Vurdu

DOQQUZUNCU DƏRƏ

مَعْنَى	Məna.
طِينٌ	Palçıq.
نَارٌ	Od.
لَحْظَةٌ	An, ləhzə.
عِدَّةٌ	Bir neçə.
حَضَرَ	İştirak etdi.
خَلَقَ	Yaratdı.
رَفَعَ	Qaldırdı.
أَحْسَنَتَ	Afərin.
رَنَّ	Çaldı, zanqıldadı (zəng).
قَائِمَةٌ ج قَوَائِمٌ	Siyahı, cəm: Siyahılar.
جَرَسٌ ج أَجْرَاسٌ	Zəng, cəm: Zənglər.
عَلَاقَةٌ ج عَلَاقَاتٌ	Əlaqə, cəm: Əlaqələr.

ONUNCU DƏRƏ

دَائِمًا	Həmişə, daim.
أَحْيَانًا	Bəzən, hərdən.

عَامِلٌ (ج عَمَالٌ)	İşçi (cəm: İşçilər)
مَكْتَبٌ	Kabinet, iş otağı.
طُولٌ	Uzunluq.
مِٔرٌ (ج أَمْتَارٌ)	Metr (cəm: Metrlər)
عَرْضٌ	En.
مَسَافَةٌ	Məsafə.
مَرَّةٌ أُخْرَى	Bir daha, yenə də.
سَجَدَ	Səcdə etdi.
عَمِلَ	İşlədi.
رَكَعَ	Rüku etdi.
فَعَلَ	Etdi.
رَكِبَ	Mindi.
كَيْلُومِٔرٌ (ج كَيْلُومِٔرَاتٌ)	Kilometr (cəm: Kilometrlər)
سَنْتِيْمِٔرٌ (ج سَنْتِيْمِٔرَاتٌ)	Santimetr (cəm: Santimetrlər)

ON BİRİNCİ DƏRS

دَرَسَ (يَدْرُسُ)	Oxudu (oxuyur)
سَكَنَ (يَسْكُنُ)	Yaşadı (yaşayır)
شَكَرَ (يَشْكُرُ)	Təşəkkür etdi (təşəkkür edir)
نَزَلَ (يَنْزِلُ)	Endi (enir)
بَحَثَ (يُبْحَثُ)	Axtardı (axtarır)
صَعَدَ (يَصْعَدُ)	Çıxdı (çıxır)
عَرَفَ (يَعْرِفُ)	Bildi (bilir)
مَاتَ (يَمُوتُ)	Öldü (ölür)

نَسِيْتُ	Unutdum
قَرِيبٌ (ج أَقْرَبَاءُ)	Qohum (cəm: Qohumlar)
عُنْوَانٌ (ج عَنَاقِيبُ)	Ünvan (cəm: Ünvanlar)
بِطَاقَةٌ (ج بِطَاقَاتُ)	Kart (cəm: Kartlar)
مَحَطَّةٌ (ج مَحَطَّاتُ)	Dayanacaq (cəm: Dayanacaqlar)
ثَوْبٌ (ج ثِيَابُ)	Paltar (cəm: Paltarlar)
رِسَالَةٌ (ج رِسَائِلُ)	Məktub (cəm: Məktublar)
حَلَّاقٌ (ج حَلَاقُونَ)	Bərbər (cəm: Bərbərlər)
مُسْتَوْصَفٌ	Müalicəxana, poliklinika.
صِبْدَلِيَّةٌ	Əczəxana, aptek.
أَرْزٌ	Düyü.
قَادِمٌ	Gələn, növbəti.
خَيْلٌ (ج خَيْوَلٌ)	At (cəm: Atlar)

ON İKİNCİ DƏRƏ

دَوَاءٌ (ج أَدْوِيَّةٌ)	Dərman (cəm: Dərmanlar)
وَاجِبَاتٌ	Tapşırıqlar.
جَارٌ (ج جِيرَانُ)	Qonşu (cəm: Qonşular)
تَلْمِيذٌ (ج تَلَامِيذَةٌ)	Şagird oğlan (cəm: Şagirdlər)
تَلْمِيذَةٌ (ج تَلْمِيذَاتُ)	Şagird qız (cəm: Şagirdlər)
رَقْمٌ (ج أَرْقَامُ)	Rəqəm, nömrə, say.
هَاتِفٌ (ج هَوَاتِفُ)	Telefon (cəm: Telefonlar)
عَمَلٌ (ج أَعْمَالُ)	İş (cəm: İşlər)
وَقْتُ (ج أَوْقَاتُ)	Vaxt (cəm: Vaxtlar)

وَزِيرُ الْخَارِجِيَّةِ	Xarici işlər naziri
شَهِدَ (يَشْهَدُ)	Şəhadət verdi (Şəhadət verir)
ضَحِكَ (يَضْحَكُ)	Güldü (Gülür)

ON ÜÇÜNCÜ DƏRS

سَيَّارَةُ الْأَجْرَةِ	Taksi
صَفٌّ (ج صُفُوفٌ)	Cərgə (cəm: Cərgələr)
أَخِيرٌ	Axır, son, arxa.

ON DÖRDÜNCÜ DƏRS

عَقْرَبٌ (ج عَقْرَابٌ)	Əqrəb (cəm: Əqrəblər)
حِذَاءٌ (أَحْدِيَّةٌ)	Ayaqqabı (cəm: Ayaqqabılar)
جَنَّةٌ (جَنَّاتٌ)	Cənnət (cəm: Cənnətlər)
نَعْسَانٌ (مُؤَنَّثٌ نَعْسَى)	Yuxulu (q.c: yuxulu)
كُؤَبٌ (أَكْوَابٌ)	Stəkan (cəm: Stəkanlar)
صَوْتٌ (ج أَصْوَاتٌ)	Səs (cəm: Səslər)
يَدٌ (ج أَيْدٍ / الْأَيْدِي)	Əl (cəm: Əllər)
زَوْجٌ (لِلْمَذَكَّرِ وَالْمُؤَنَّثِ)	Zövc (kişi və qadın cinsində)
مِذْيَاعٌ	Radio
جَوٌّ	Hava
غَرِيبٌ (غُرَبَاءٌ)	Əcnəbi (cəm: Əcnəbilər)
مُوسَى	Ülgüc
مُظْلِمٌ	Qaranlıq, zülmətli.
كَنَّسَ (يَكْنُسُ)	Süpürdü (süpürür)

نَظَرَ (يَنْظُرُ)	Baxdı (baxır)
سَكَتَ (يَسْكُتُ)	Susdu (susur)
جَمَعَ (يَجْمَعُ)	Topladı (toplayır)
طَبَخَ (يَطْبُخُ)	Bişrdi (bişirir)
قَطَعَ (يَقْطَعُ)	Kəsdi (kəsir)
حَلَقَ (يَحْلِقُ)	Qırxdı (qırxır)
عَبَدَ (يَعْبُدُ)	Ibadət etdi (ibadət edir)
عَلِمَ (يَعْلَمُ)	Öyrəndi (öyrənir)
عَادَ (يَعُودُ)	Sığındı (sığınır)
مَنَعَ (يَمْنَعُ)	Mane oldu (mane olur)

ON BEŞİNCİ DƏRS

مَقَعَدٌ (ج مَقَاعِدُ)	Oturacaq (cəm: Oturacaqlar)
بَكَى (يَبْكِي)	Ağladı (ağlayır)
فِي أَثْنَاءِ	əsnasında, ərəfəsində
كَذَبَ (يَكْذِبُ)	Yalan söylədi (yalan söyləyir)
إِنْقَلَبَ (يَنْقَلِبُ)	Aşdı (aşır)
يَا أَبِي = يَا أَبَتِ	Ey ata! = Atacan!

ON ALTINCI DƏRS

مُصْحَفٌ (ج مَصَاحِفُ)	Mushaf (cəm: Mushaflar)
حَلَوَى (ج حَلَاوَى)	Şirniyyat (cəm: Şirniyyatlar)
صَفٌّ (ج صُفُوفٌ)	Səff (cəm: Səflər)
قُمَاشٌ (ج أَقْمِشَةٌ)	Parça (cəm: Parçalar)

نُمُودَجُ (ج نَمَازِجُ)	Nümunə (cəm: Nümunələr)
صُورَةٌ (ج صُورٌ)	Şəkil (cəm: Şəkillər)
آخِرُ (الْمُؤْتَتْ: أُخْرَى)	Başqa (qadın cinsi: Başqa)
أَسْمَرُ (الْمُؤْتَتْ: سَمْرَاءُ)	Qarabuğdayı (q. c. qarabuğdayı)
ضَيْقٌ	Dar
مُسَطَّرٌ	Milli, mil-mil (dəftər)
شَيْءٌ (ج أَشْيَاءُ)	Şey (cəm: Şeylər)
غَابَ (يَعِيبُ)	Gəlmədi, iştirak etmədi (gəlmir, iştirak etmir)
اِشْتَرَى (يَشْتَرِي)	Aldı (alır)

ON YEDDİNCİ DƏRS

عُطْلَةٌ	Tətil.
الْعَامُ الْمُقْبِلُ	Gələn il.
الدُّبَابُ (ج دُبَابٌ)	Milçək (cəm. Milçəklər)
مِصْرٌ	Misir.
هُدُوءٌ	Sakitlik.
إِعْلَانٌ	Elan.
أَهْلٌ	Ailə, camaat, xalq.
ظَرْفٌ (ج ظُرُوفٌ)	Zərf. (cəm. Zərflər)
ضَوْضَاءٌ	Səs-küy.
عَشَاءٌ	Şam yeməyi.
عِلَاجٌ	Müalicə.
سَمَحٌ (يَسْمَحُ)	İcazə verdi (icazə verir)
زَارَ (يُزِيرُ)	Ziyarət etdi (ziyarət edir)

بَدَأَ (يَبْدَأُ)	Başladı (başlayır)
أَمْكَنَ (يُمْكِنُ)	Mümkün oldu (mümkün olur)
بَقِيَ (يَبْقَى)	Qaldı (qalır)
بَصُقَ (يَبْصُقُ)	Tüpürdü (tüpürür)

ON ƏKKİZİNCİ DƏRƏ

عَادَةٌ (ج عَادَاتٌ)	Adət (cəm: adətlər)
مُتَحَفٌ (ج مَتَاحِفٌ)	Muzey (cəm: muzeylər)
عُلْبَةٌ (ج عُلَبٌ)	Qutu (cəm: qutular)
مَلَابِسٌ	Paltarlar
حَدِيثَةُ الْحَيَوَانَاتِ	Heyvanxana
صَيْدِيَّةٌ	Aptek, əczəxana.

ON DOQQUZUNCU DƏRƏ

آسِفٌ	Təəssüf ki,
سِفَارَةٌ	Səfirlik
عَامٌ (ج أَعْوَامٌ)	İl (cəm: illər)
هِنْدِيٌّ (ج هِنُودٌ)	Hindli (cəm: hindlilər)
خَمْرٌ (ج خُمُورٌ)	Şərab (içki) (cəm: şərablar)
مَوْجُودٌ	Var
مُتَعَبٌ	Yorğun
حَرِيرٌ	İpək
الدُّنْيَا	Dünya
الْآخِرَةُ	Axirət

مُسْتَقْبَلٌ	Gələcək
بَدَأَ	Başlanğıc
أَحَدٌ	Bir
أَبَدًا	Heç vaxt
لَبَسَ (يَلْبَسُ)	Geyindi (geyinir)
صَبَرَ (يَصْبِرُ)	Səbr etdi, dözdü (səbr edir, dözüür)
تَرَكَ (يَتْرُكُ)	Tərk etdi (tərk edir)
اعْتَمَرَ (يَعْتَمِرُ)	Ümrə etdi (ümürə edir)
عُمْرَةٌ	Ümrə

İYİRMİNCİ DƏRƏ

رَجُلٌ ذُو وَجْهَيْنِ : الَّذِي يَأْتِي كُلَّ طَائِفَةٍ بِمَا يُرْضِيهَا. (الَّذِي يَأْتِي هَهُؤُلَاءِ بِوَجْهِ وَهُؤُلَاءِ بِوَجْهِ).	İkiüzlü kişi: hər topluma onların razı qaldıqları sifətdə gələn. (bunlara bir üzlə, o birilərinə isə başqa üzlə gələn)
مُشَطٌّ (جَ أَمْشَاطٌ)	Daraq.
مِخْدَةٌ (جَ مَخَادٌ)	Yastıq (cəm: yastıqlar)
زِرٌّ (جَ أَرْزَارٌ)	Düymə (cəm: düymələr)
مِرَاةٌ (جَ مَرَايَا)	Güzgü (cəm: güzgülər)
لِصٌّ (جَ لُصُوصٌ)	Oğru (cəm: oğrular)
جَنِيَهٌ (جَ جَنِيَهَاتٌ)	Cüneyh (cəm: cüneyhlər)
مُفِيدٌ	Faydalı.
السِّيْرَةُ	Peyğəmbərin ﷺ həyatı
التَّفْسِيرُ	Təfsir.

ذَبَحَ (يَذْبَحُ)	Kəsdi (kəsir)
شَرَحَ (يَشْرَحُ)	İzah etdi (izah edir)

İYİRMİ BİRİNCİ DƏRS

اسْتَقْبَالَ	Qarşılamaq
رئيس (ج رؤساء)	Dövlət başçısı, prezident (cəm: dövlət başçıları, prezidentlər)
فرق (ج فروق)	Fərq (cəm: fərqlər)
مثال (ج أمثلة)	Nümunə (cəm: nümunələr)
مهلاً	Tələsmə, yavaş
قسم (ج أقسام)	Qisim, növ (cəm: qisimlər, növlər)
الضمة (—)	Damma (—)
الفحة (—)	Fəthə (—)
الكسرة (—)	Kəsra (—)
حضر (يحضر)	Gəldi (gəlir)
استرح (ج استرحوا)	Dincəl! (dincəlin!)
أتى (يأتي)	Gəldi (gəlir)

İYİRMİ ÜÇÜNCÜ DƏRS

اجتماع	Yığıncaq.
قصة (ج قصص)	Hekayə (cəm. Hekayələr)
نبي (ج نبيون / أنبياء)	Peyğəmbər (cəm. Peyğəmbərlər)
تأني (ج توان)	Saniyə (cəm. Saniyələr)
أسرة (ج أسر)	Ailə (cəm. Ailələr)

جَائِزَةٌ (ج جَوَائِزُ)	Mükafat (cəm. Mükafatlar)
نَجَحَ (يَنْجَحُ)	Müvəffəqiyyət qazandı (cəm. Müvəffəqiyyət qazanır)
رَسَبَ (يُرْسِبُ)	Kəsildi (imtahandan) (kəsilir)
قَاعَةٌ (ج قَاعَاتُ)	Zal, salon (cəm. Zallar, salonlar)

İYİRMİ BEŞİNCİ DƏRS

سَفِيرٌ (ج سَفَرَاءُ)	Səfir (cəm. Səfirilər)
شُرْطِيٌّ (ج شُرْطَةٌ)	Polis (cəm. Polislər)
مُعَلِّقٌ	Bağlı
عَمِيدٌ (ج عُمَدَاءُ)	Dekan (cəm. Dekanlar)
مَرِيضٌ (ج مَرَضَى)	Xəstə (cəm. Xəstələr)
مُتَقَاعِدٌ	Təqaüdçü
تَرَكَ (يَتْرُكُ)	Tərk etdi (tərk edir)
أَلَّفَ (يُؤَلِّفُ)	Yazdı (yazır) (əsər, kitab)

İYİRMİ ALTINCI DƏRS

أَجْنَبِيٌّ	Əcnəbi
مِحْفَظَةٌ	Pulqabı
نَقْدٌ (ج نُقُودٌ)	Pul (cəm. Pullar)
خَطَأٌ (ج أَخْطَاءٌ)	Səhv (cəm. Səhvlər)
إِيَابٌ	Qayıtmaq
الذَّهَابُ	Getmək
قُرْصٌ (ج أَقْرَاصٌ)	Həb (cəm. Həblər)

تَذَكُّرٌ (ج تَذَاكُرٌ)	Bilet (cəm. Biletlər)
كَيْلُو غَرَامٌ (ج كَيْلُو غَرَامَاتٌ)	Kiloqram (cəm. Kiloqramlar)
أُنثَى (ج إِنَاثٌ)	Qadın (cəm. Qadınlar)
ذَكَرٌ (ج ذُكُورٌ)	Kişi (cəm. Kişilər)
بِإِنْتِظَامٍ	Intizamlı olaraq
وَجَبٌ (يَجِبُ)	Vacib oldu (vacib olur)
وَصَلٌ (يَصِلُ)	Çatdı (çatır)
وَزَنٌ (يَزِنُ)	Çəkdi (çəkir)
وَعَدٌ (يَعِدُ)	Vəd etdi (vəd edir)
وَهَبٌ (يَهَبُ)	Bağışladı (bir şeyi) bağışlayır.
عَرَجٌ (يَعْرَجُ)	Qalxdı (qalxır)
بَلَعٌ (يَبْلَعُ)	Uddu (udur)

İYİRMİ YEDDİNCİ DƏRS

كَامِلٌ	Tam, kamil.
صُدَاغٌ	Baş ağrısı.
مَشْغُولٌ	Məşğul.
ذُو الْقَعْدَةِ	Zülqadə ayı
الْمِلْحُ	Duz
الزَّيْتُ	Yağ
الْجُبْنُ	Pendir
الدَّقِيقُ	Un
الْعَدَسُ	Mərcimək
الْبَقَالُ	Dükənçi

بَيِّضَةٌ (ج بَيِّضٌ)	Yumurta (cəm. Yumurtalar)
الْغَابَةُ	Meşə
الْقَطَارُ	Qatar
الْبُخَارُ	Buxar
الْفَاكِهَانِي	Meyvə satan.
الْعَدَاءُ	Nahar
مُنْتَصَفُ اللَّيْلِ	Gecə yarısı
حَيْثُ	Harada
يَنْبَغِي	Lazımdır, vacibdir.
لَا يَنْبَغِي	Olmaz, yaraşmaz.
غَلَبَ (يَغْلِبُ)	Qalib gəldi (qalib gəlir)
كَذَبَ (يَكْذِبُ)	Yalan dedi (yalan deyir)
زَارَ (يُزِيرُ)	Ziyarət etdi (ziyarət edir)
قَامَ (يَقُومُ)	Durdu (durur)
ذَاقَ (يَذُوقُ)	Daddı (dadır)
طَافَ (يَطُوفُ)	Təvaf etdi (təvaf edir)
صَامَ (يَصُومُ)	Oruc tutdu (oruc tutur)
دَارَ (يُدُورُ)	Fırlandı (fırlanır)
تَابَ (يَتُوبُ)	Tövbə etdi (tövbə edir)
بَاعَ (يَبِيعُ)	Satdı (satır)
سَارَ (يَسِيرُ)	Getdi, yeridi (gedir yeriyr)
عَاشَ (يَعِيشُ)	Yaşadı (yaşayır)
كَالَ (يَكِيلُ)	Ölçdü (ölçür)
نَامَ (يَنَامُ)	Yatdı (yadır)

خَافَ (يَخَافُ)

Qorxdu (qorxur)

İYİRMİ ƏKKİZİNCİ DƏRS

الْعَشَاءُ	Şam yeməyi.
الْيَمِينُ	Sağ
الْيَسَارُ	Sol
التَّحْقِيقُ	Araşdırma
تَنَاوُلٌ	Yemək, qəbul etmək
إِلَهٌ (الْهَةُ)	İlah (ilahlar)
الْقِمَامَةُ	Zibil
قَوْمٌ	Qövm, tayfa.
اللَّيْلُ	Gecə
النَّهَارُ	Gündüz
تُرَابٌ	Torpaq
أَهْلٌ	Ailə
صَاحِبٌ (جِ أَصْحَابٌ)	Dost (cəm. Dostlar)
هَدَى (يَهْدِي)	Hidayət etdi (hidayət edir)
مُمَرِّقٌ	Çırıq
طَوَى (يَطْوِي)	Bükdü (bükür)
أَتَى (يَأْتِي)	Gəldi (gəlir)
تَبِعَ (يَتَّبِعُ)	Təqib etdi (təqib edir)
وَقَعَ (يَقَعُ)	Yıxıldı (yıxılır)
جَاءَ / يَجِيءُ	Gəldi / gəlir
كَوَى / يَكْوِي	Ütülədi / ütüləyir

مَشَى / يَمْشِي	Yeridi / yeriir
جَرَى / يَجْرِي	Qaçdı / qaçır
رَمَى / يَرْمِي	Atdı / atır
بَكَى / يَبْكِي	Ağladı / ağlayır
دَعَا / يَدْعُو	Dəvət etdi / dəvət edir
شَكَا / يَشْكُو	Şikayət etdi / şikayət edir
تَلَا / يَتْلُو	Oxudu / oxuyur
مَحَا / يَمْحُو	Pozdu / pozur
عَفَا / يَعْفُو	əfv etdi / əfv edir
نَسِيَ / يَنْسَى	Unutdu / unudur
خَشِيَ / يَخْشَى	Qorxdı / qorxur
بَقِيَ / يَبْقَى	Qaldı / qalır

İYİRMİ DOQQUZUNCU DƏRS

مَرَّةٌ (ج مَرَاتٌ)	Bir dəfə (cəm: dəfələr)
الدِّيَابُجُ: نَوْعٌ مِنَ الْحَرِيرِ	Zərxara: ipək növüdür
نُسْخَةٌ (ج نُسُخٌ)	Nüsxə (cəm: nüsxələr)
كَفٌّ (ج أَكْفٌ)	əl (cəm: əllər)
رَائِحَةٌ	İy, qoxu
هَنِيئَةٌ	Az bir zaman
مَزِيدٌ	Əlavə, yenə.
كَرِيهٌ	Pis, xoşagəlməz.
بَالُوعَةٌ	Çirkab borusu.
غَافِلٌ	Qafil, xəbərsiz.

لَيْنَ	Yumşaq.
طَيْبَ	Gözəl, yaxşı
قَمَامَةً	Zibil
دَفَعَ (يَدْفَعُ)	İtələdi (itələyir)
مَرَضَ (يَمْرُضُ)	Xəstələndi (xəstələnir)
جَرَّ / يَجْرُ	Çəkdi / çəkir
مَرَّ / يَمُرُّ	Keçdi / keçir
عَدَّ / يَعْدُ	Saydı / sayır
سَبَّ / يَسُبُّ	Söydü / söyür
رَدَّ / يَرُدُّ	Qaytardı / qaytarır
صَبَّ / يَصْبُ	Tökdü / tökür
سَدَّ / يَسُدُّ	Qapadı / qapayır
شَمَّ / يَشُمُّ	Hiss etdi / hiss edir
مَسَّ / يَمَسُّ	Toxundu / toxunur

İSTİFADƏ OLUNAN ƏDƏBİYYAT

1. Ə. C. Məmmədov **“Ərəb dilinin qısa kursu”** Bakı, Maarif, 1988.
2. Muhəmməd ibn Saleh əl-Useymin **“Şarhul Əcrumiyyə”** “Məktəbətul Ənsar” Misir çapı.
3. Abdul-Əziz Muhəmməd əl-Fəxir (“əl-Əzhar” universitetinin müəllimi) **“Təvdihun-Nəhvi”**
4. Əbu Bəkr Muhəmməd ibn Səhl əs-Sirac **“əl-Usul fin-Nəhv”** “Muəssəsətur-Risələti” Beyrut çapı.
5. Abbas Həsən **“ən-Nəhv əl-Vafi”** “Dəru-l-Məarif”.
6. Abdullah ibn Saleh əl-Fovzan **“Şərh Muxtəsər Qavaid əl-Erab”**.
7. Abdul-Ğani əd-Daqr **“Mucam əl-Qavaid əl-Arabiyya”**.

MÜNDƏRİCAT

ÖN SÖZ	4
Giriş	7
BİRİNCİ KİTAB	12
<i>Birinci dərs</i>	13
إِشَارَةُ هَذَا – sual həmzəsi, مَا وَهَذَا sual əvəzliləri.	
<i>İkinci dərs</i>	15
إِشَارَةُ ذَلِكَ.	
<i>Üçüncü dərs</i>	16
Müəyyənliyin ifadəsi, اِ artikli, şəmsiyyə və qəməriyyə hərflər.	
<i>Dördüncü dərs</i>	17
إِلَى مِنْ عَلَيَّ فِي hərflu cərrləri, Həməzətul-qati və Həməzətul-vasl, Həməzətul-vasldan əvvəlki hecanın fonetik dəyişmələri, bəzi şəxs əvəzliləri.	
<i>Beşinci dərs</i>	21
İzafə, bəzi zərf önqoşmaları, اِ xitab ədatı.	
<i>Altıncı dərs</i>	25
Qrammatik cins, isimlərdə qadın cinsi ilə kişi cinsinin fərqi, cümlənin nöləri, ismi və feli cümlə, اِ hərflu cərrinin mənası.	
<i>Yeddinci dərs</i>	29
إِشَارَةُ تِلْكَ.	
<i>Səkkizinci dərs</i>	30
التَّوَابِعُ “Təbə olan” cümlə üzvləri, bədəl, hal əlaməti olmayan isimlərin birinci qrupu, “maqsur isimlər” اِسْمُ الْمَقْصُورِ.	
<i>Doqquzuncu dərs</i>	33
السِّفَاتُ وَ الْمَنْعُوتُ sifət və sifətlənmiş isim, اَلَّذِي və اَلَّتِي nisbi əvəzliləri.	
<i>Onuncu dərs</i>	37
اَلْفِعْلُ الْمَاضِي bitişik yazılan şəxs əvəzliləri, اَلْفِعْلُ الْمَاضِي fellərin keçmiş zamanı, اِ وَ عِنْدَ – nin “var” mənasında işlənmələri, اِ وَ اَحْ sözlərinin xüsusi şəkildə hallanması.	

On birinci dars	45
Hal əlaməti olmayan isimlərin 2-ci qrupu, I şəxsin təkisi (سِي) bitişən əvəzliyinə izafə olunan isimlər الْمُضَافُ إِلَى يَاءِ الْمُتَكَلِّمِ.	
On ikinci dars	46
II şəxs qadın cinsinin təkisi üçün bitişən şəxs əvəzliləri, keçmiş zaman felinin bu şəxsdə hallanması.	
On üçüncü dars	47
الْجَمْعُ isimlərin cəm halı, sınıq və düzgün cəm, III şəxs cəm üçün munfəsil və muttəsil damirlər, keçmiş zaman felinin III şəxsin cəmində hallanması, هَوْلَاءِ və هَوْلَيْكَ və إِشَارَةٌ əvəzliləri.	
On dördüncü dars	53
I və II şəxs (muzəkkər) cəm ayrı yazılan və bitişən əvəzliləri, الضَّمَايِرُ لِلْمُتَكَلِّمِ وَالْمُخَاطَبِ وَالْمُخَاطَبِ أَيْ،	
On beşinci dars	53
II şəxs muənnəs, cəm ayrı yazılan və bitişən əvəzliləri.	
On altıncı dars	57
Qeyri-aqil (insan olmayan) isimlərin cəmi جَمْعُ غَيْرِ الْعَاقِلِ.	
On yeddinci dars	57
Qeyri-aqil (insan olmayan) isimlərin cəminin cümlədə xəbər və sifətlə uzlaşması.	
On səkkizinci dars	58
İsimlərin ikilik halı التَّثْنِيَّةُ “təsniyə”, كَمْ (neçə?) sual əvəzliyi.	
On doqquzuncu dars	60
3-dən 10-a kimi sayların muzəkkər isimlərlə işlənmə qaydası, “كُلٌّ” sözüünün mənaları.	
İyirminci dars	60
3-dən 10-a kimi sayların muənnəs isimlərlə işlənmə qaydası.	
İyirmi birinci dars	63
الْمَثْرُوعُ مِنَ الصَّرْفِ “Tənvin qəbul etməyən” isimlərin bəzi qrupları, “tənvin” nədir?.	
İyirmi ikinci dars	63
الْمَثْرُوعُ مِنَ الصَّرْفِ “Tənvin qəbul etməyən” isimlərin mühim qrupları.	
İyirmi üçüncü dars	63

	المُتَوَعُّعُ مِنَ الصَّرْفِ “Tənvin qəbul etməyən” isimlərin hallanması.	
Birinci kitaba əlavə		66
	Həmzə dayaqlarının sözlərin əvvəlində, ortasında və sonunda yazılması qaydaları.	
İKİNCİ KİTAB		71
Birinci dərs		72
	التَّوَاسِخُ “ən-Nəvasix”lər, إِنَّ və onun bacıları, “Sahib olan, malik olan, -lı/-li, -lü/-lü” mənasında işlənən “ذُو”, مِائَةٌ (yüz) və أَلْفٌ (min) sayları, hal əlaməti olmayan isimlərin üçüncü qrupu الاسمُ الْمُنْقُوصُ “manqus isimlər”.	
İkinci dərs		80
	كَيْسٌ inkar feli, ismi cümlədə xəbərin mübtədadan qabağa keçməsi halları, اَيْنَ sözündə həmzənin düşməsi halları.	
Üçüncü dərs		85
	اسْمُ التَّفْضِيلِ Sifətin müqayisə və üstünlük dərəcəsi, “təmyiz” التَّمْيِيزُ, “mürəkkəb saylar العَدَدُ الْمُرَكَّبُ (11-dən 19-a kimi). العَدَدُ التَّرْتِيبِيُّ Sıra sayları.	
Dördüncü dərs		93
	Felin keçmiş zamanda hallanması (təkrar), نَعَمْ və بَلَى cavab adatları.	
Beşinci dərs		95
	Feli cümlə, fail və məful الفَاعِلُ وَالْمَفْعُولُ, fail və məfulun bəzi əhkamları.	
Altıncı dərs		100
	ظَنَّ feli, اسْمُ الْفِعْلِ “feli isim”lər (isim-fellər), هَاءُ السُّكُوتِ “sükut” bildirən هَاءُ فَ. bağlayıcısının mənası, وَ və فَ bağlayıcıları arasındakı fərq.	
Yeddinci dərs		106
	كَانَ naqis feli, bitişən əvəzlilərin keçmiş zaman felinin II şəxs kişi cinsinin cəminə birləşərkən baş verən dəyişiklik, “sahiblik, maliklik” mənasında işlənən “ذُو”- nun sifət kimi işlənməsi, kəsir sayları, أَمْ “yoxsa, yaxud” hərfi.	
Səkkizinci dərs		111

Keçmiş zaman felinin bütün şəxslərdə hallanması (təkrar)

الفعل الماضي مُستنداً إلى جميع الضمائر (مراجعة)

Doqquzuncu dərs 114

نون الوقاية Qoruyucu "nun". Düzgün qadın cinsi cəminin nasb (təsirlik hal) əlaməti. İzafə tərkibli sözlərin xitabı. Təəccüb cümləsi. ما sual əvəzliyinin hərfu-cərrlərlə işlənməsi. Cəm üçün "İsmul-movsullar" (nisbi əvəzlilər).

Onuncu dərs 122

العددُ Fellərin "indiki-gələcək" zaman. الضارعُ الفعلُ المُضارعُ "Məatuf" adədlər (21-99).

On birinci dərs 126

Felin qəti gələcək zamanının düzəlməsi, حَرْفُ الاستقبالِ gələcək zaman ədatı. مَصدَرُ الْمَصْدَرُ. فَ... أَمَّا... ".... gəldikdə, gəlincə, isə" ifadəsi.

On ikinci dərs 129

كَسْرُ إِنَّ و فَتْحُهَا hərflərinin cümlələrdə işlənməsi halları

On üçüncü dərs 130

Mudari (indiki-gələcək zaman) felinin bütün şəxslərdə hallanması, mudari felinin halları və hal əlamətləri.

On dördüncü dərs 135

فعل الأمرِ Felin əmr forması, أَيُّهَا و أَيُّهَا xitab ədatları.

On beşinci dərs 138

Mudari (indiki-gələcək zaman) felinə daxil olan ədatların növləri, لا النَّاهِيَّةُ "Qadağan bildirən" ədatı. Yaxınlıq bildirən fellər كَذِبٌ - كَذَبٌ. Mudari felinin ما ədatı ilə inkarı, لا و ما ilə inkar olunan mudari felinin mənacə fərqi. مَا الْكَافَةُ. Ədatı təsirsiz edən ما.

On altıncı dərs 145

Rəng və fiziki nöqsan bildirən أَفْعَلٌ vəznində olan sifətlərin müənnəs forması. "ما" الْمُؤَصَّلَةُ. Nisbi əvəzlik (ismul-movsul) kimi işlənməni ما ədatı. الْعَلَمُ الْمَعْدُولُ. Çevrilmiş adlar. غَيْرٌ sözünün "deyil" mənasında işlənməsi. "Başqa, digər" məfhumunun ərəb dilində ifadəsi "أَخْرَى" و "أَخْرَى".

On yeddinci dars	151
Mudari felinin أَنْ ədatı ilə nasb olunması, الْمَصْدَرُ الْمُؤَوَّلُ “masdar muəvvəl”. لامُ التَّعْلِيلِ “Məqsəd” bildirən إِـ ədatı. مُنْذُ hərfu-cərrinin mənası.	
On səkkizinci dars	157
Mudari felinin nasb (təsirlik hal) və cəzm əlaməti عَلَامَةُ النَّصْبِ وَالْجَزْمِ فِي الْفِعْلِ الْمُضَارِعِ. Bənzətmə bildirən كَ hərfu cərrii كَافُ التَّشْبِيهِ.	
On doqquzuncu dars	159
Mudari felinin لَنْ inkar ədatı ilə nasb olması.	
İyirminci dars	161
Təsniyənin hallanması və hal əlamətləri إِعْرَابُ الْمُتَنَّى. "Onlardan "أَحَدُهُمَا, وِ الْآخَرُ" وِ "إِحْدَاهُمَا, وِ الْآخَرَى". (ikisindən) biri , digəri isə" ifadəsi.	
İyirmi birinci dars	163
Mudari felinin مَ və لَمَّا ədatları ilə cəzm olunması. Sözüün növləri أَفْسَامُ الْكَلِمَةِ.	
İyirmi ikinci dars	167
Mudari felinin üç halı. حَالَاتُ الْمُضَارِعِ الْثَلَاثُ.	
İyirmi üçüncü dars	169
Düzgün muzəkkər cəmin hallanması, إِعْرَابُ جَمْعِ الْمَذْكَرِ السَّلَامِ "düzgün muzəkkər cəmə" aid edilən isimlər. Madi (keçmiş zaman) felinin ي ədatı ilə inkarı.	
İyirmi dördüncü dars	173
Saylar (təkrar) مُرَاجَعَةُ الْعَدَدِ.	
İyirmi beşinci dars	183
naqis felləri. زَالَ və كَانَ sözlərinin xüsusi şəkildə hallanması.	
İyirmi altıncı dars	187
Fellərin quruluşca növləri. مِثَالٌ "Misəl" fellər. İsimlərin kiçiltmə mənası اسْمُ التَّصْغِيرِ هَاهُوَذَا və ona oxşar ifadələrin tərkibi	
İyirmi yeddinci dars	193

مُعْتَلٌ “Zəif” fellərin ikinci növü: “Əcvəf” (boş) fellər. And bildirən ədatlar حُرُوفُ الْقَسَمِ.	
İyirmi səkkizinci dərs	199
مُعْتَلٌ “Zəif” fellərin üçüncü növü: الْفِعْلُ النَّاقِصُ “Naqis” fellər.	
İyirmi doqquzuncu dərs	206
الْفِعْلُ الْمُضَعَّفُ “Mudaaf” (qoşa hərflə) fellər, أَبَدًا və قَطُّ sözlərinin mənalari və işlənmə qaydaları.	
Otuzuncu dərs	213
إِعْرَابُ الْأَفْعَالِ Madi və mudari fellərinin təsniyədə hallanması, الْحَمْسَةُ Beş fel və onların hal əlamətləri.	
Otuz birinci dərs	217
السِّفَاتُ وَ الْمَنْعُوتُ Sifət və sifətlənmiş isim (təkrar).	
II kitabda varid olan yeni sözlər	219
İstifadə olunan ədəbiyyat	239